

ادبِ خزینہ

حصہ دوم

(پنجابی اختیاری)

بارھویں جماعت لئی

پنجاب کریکلم اینڈ ٹیکسٹ بُک بورڈ، لاہور

جملہ حقوق بحق پنجاب کریکولم اینڈ ٹکسٹ بک بورڈ لاہور محفوظ ہیں۔

تیار کردہ: پنجاب کریکولم اینڈ ٹکسٹ بک بورڈ لاہور منظور کردہ: دفانی وزارت تعلیم (شعبہ نصاب) ٹو موٹ پاکستان، اسلام آباد ہجوب مراسلمہ بری 93/6-9، UR، ہورخ 8 اگست 1994ء۔
اس کتاب کا کوئی حصہ نقل یا ترجمہ نہیں لیا جاسکتا اور نہیں اسے ٹیکسٹ ہیپز، گائیک ٹکسٹ، خلاصہ جات، ٹاؤن یا مادی کتب کی تیاری میں استعمال کیا جاسکتا ہے۔

نمبر شمار	نام مضمون	صفہ نمبر	صفہ نمبر نمبر شمار	نام مضمون	صفہ نمبر
1	تصوف تے پنجابی زبان	32	ڈاکٹر یوسف بخاری	حبے خاتون	6
2	زراعت کہانی	35	الیاس گھسن	ریڈار کہانی	7
3	پنگے	39	حسین شاد	گھسیمیلا چانن	8
4	پچھلی پڑھائی	43	ڈاکٹر سید اختر حسین اختر (مرحوم)	پنجاب دیاں لوک رسماء	9
5	پنجابی نشیدیاں وغیراں			ڈاکٹر انعام الحق جاوید	26

نمبر شمار	نام مضمون	صفہ نمبر	صفہ نمبر نمبر شمار	نام مضمون	صفہ نمبر
1	حمد باری تعالیٰ	63	رُوفِ شیخ	غزل	14
2	نعت	64	سلیم کا شر	غزل	15
3	بول فرید رحمۃ اللہ	65	ڈاکٹر شیدا نور	غزل	16
4	کافیاں	67	منظور وزیر آبادی	غزل	17
5	ابیات	68	اطاف قریشی	ڈو گھے پانی	18
6	کافی	69	علی محمد ملوك	غزل	19
7	مقولہ شاعر	70	اکرم مجيد	غزل	20
8	کلام	71	فیروز دین شرف	متان	21
9	کافی	72	تاریاں دا گیت	شریف کنجھی	22
10	چوبرگے		(جاویدنا سچوں اقتباس دا پنجابی ترجمہ)		57
11	غزل	73	غالب دی غزل	علامہ یعقوب انور	23
12	کلارک	74	فرہنگ	بیشہر مندر	24
13	سکے پاتر			اقبال صلاح الدین	61

مولفین ۔ ڈاکٹر سید اختر جعفری ۔ ڈاکٹر محمد اسلم رانا (مرحوم) ۔ ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد ایڈیٹر ۔ ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم) ۔ نائلہ صدف ڈائریکٹر (مسودات) ۔ ڈاکٹر میمن اختر ڈپٹی ڈائریکٹر (گرافسکس) / آرٹسٹ ۔ عائشہ وحید ۔ غرگان طباعت ۔ محمد اشرف رانا

مطبع:

ناشر:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ۝

حصہ شر

حصہ نشودے مخذ

- 1 - تصوّف تے پنجابی زبان (غیر مطبوعہ) ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)
- 2 - زراعت کہانی (غیر مطبوعہ) ڈاکٹر محمد بشیر گورaya
- 3 - پتنگے (ڈرامہ کالا پتن) سجاد حیدر (مرحوم)
- 4 - پچھلی پڑھائی (پچھے دے اوہلے) فرخنده لوہی (مرحوم)
- 5 - پنجابی نشودیاں وندیاں (غیر مطبوعہ) ڈاکٹر انعام الحق جاوید
- 6 - حبہ خاتون (کشمیری ادب کی مختصر تاریخ، دختر اں ہند) ڈاکٹر یوسف بخاری
- 7 - ریڈ ارکہانی الیاس گھسن
- 8 - گھسمیلا چانن حسین شاد
- 9 - پنجاب دیاں لوک رسمائ (لہاں) ڈاکٹر سید اختر حسین اختر (مرحوم)

ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی

ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی اج دے عہد وچ وی اک جانیا پچھانیا ناں اے۔ پنجابی وچ کئی تحقیقی تے تنقیدی کتاباں لکھیاں۔ آپ 1938ء نوں سوہندرہ ضلع گوجرانوالہ وچ پیدا ہوئے۔ ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی دے امتحان پاس کرن گروں درست تدریس نوں اپنالیا۔ پنجابی مرثیے بارے تحقیقی مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں پی اچ ڈی وی ڈگری لئی۔ حقوق تکری اپناتے فیر اوہناں نوں اسان تے عام فہم زبان وچ سدھ پڑھ رہے تے من کچھوں طریقے نال بیان کرنا ایہناں دے اسلوب دی خاص پچھان اے۔ تحریر مختصر پر جامع ہوندی اے۔ ایہناں دی تنقید وچ کوئی جھول نہیں ہوندا تے تحقیق دلیاں اُتے مبنی ہوندی اے۔ ایسے کر کے پنجابی زبان تے ادب دے محققان تے نقاداں وچ ایہناں داناں معتبر مতھیا جاندا اے۔ کچھ عرصے تک پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ تے گورنمنٹ کالج لاہور وچ وی پڑھاندے رہے۔ آپ نے پنجابی زبان لئی اپنے آپ نوں وقف کیتا ہویا۔ 4 مئی 1995ء نوں کالج توں گھر جاندے ہوئے رستے وچ ای دل داسخت دوارہ پے جاون نال وفات پا گئے۔ آپ دیاں پنجابی زبان تے ادب بارے چھپن والیاں تحقیقی تے تنقیدی کتاباں وچوں ”نویں نظم“، ”وارث نزاوارث“، ”تصوف تے پنجابی دے صوفی شاعر پنجابی لوک گیتاں“ دافنی تجزیہ تے تنقیدی اصول تے نظریے زیادہ مشہور نہیں۔

تصوف تے پنجابی زبان

ایہہ گل مئی ہوئی اے کہ جدول وی کے معاشرے وچ اخلاقی قدر ادازوں ہوندا اے تے بزرگاں دادھیاں دین دیاں تدریاں قائم کروان ول ہو جاندا اے۔ ایہہ لوگ دین نوں عملی صورت وچ لوکائی اگے رکھ دے نہیں۔ سوکھیاں تے سدھیاں لفظاں وچ ایسے عملی صورت نوں تصوف کہیا جاندا اے۔ تصوف بارے کچھ لوک ایہہ وی آکھدے نہیں کہ ایہہ حیاتی دے دکھاں کو لوں نس نوں دی اک راہ اے، ایہہ درست نہیں اے۔ تصوف وچ اک صوفی دین دی روح نوں عملی طور تے اپنانا دے تاں جے لوکی اوں دے عملاء نوں وکھے کے دین دیاں سدھیاں را ہواں لئے گریبین۔ حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دے مبارک دار و وچ اصحاب صہفہ موجود سن۔ جیہڑے کے عملی تعلیم دین لئی اک نمونہ بن گئے سن۔

صوفیاں نے وی تصوف دے معنے کھول کے دس نوں دی کوشش کیتی اے۔ تے اپنے اپنے نیمال مطابق ایہہ تعریف کیتی اے۔ جو یہ حضرت زکریا انصاری رحمۃ اللہ علیہ آکھدے نہیں کہ تصوف اور علم اے جیہدے نال نفس دی صفائی، اخلاق دی صفائی اندر لی تے باہر لی دنیا دی تعمیر تے تشكیل تے اندر لی باہر لی دنیا دل علم ہو جاندا اے۔ امام قشیری رحمۃ اللہ علیہ وی ایہہ امطلب ”باطن دی تعمیر تے اصلاح تے نالے ای اخلاق دی پاکیزگی“، ”قرار دیندے نیں۔ امام غزالی رحمۃ اللہ علیہ آکھدے نہیں کہ تصوف نفس دیاں خواہشان نوں مکا دیندا اے۔ دل نوں ”غیر اللہ“ توں پاک کر دیندا اے۔ حضرت ابو الحسن نوری رحمۃ اللہ علیہ ایہہ وچ ایہاں کو وادھا کر دے نہیں کہ تصوف ”غیر شرعی“ نفسانی خواہشان نوں ترک کر دین دانا اے۔ کچھ بزرگ تصوف نوں اعلیٰ اخلاق دانا وی دیندے نہیں۔ سید عبدالقدار جیلانی رحمۃ اللہ علیہ نے واضح لفظاں وچ گل مکائی اے کہ تصوف اٹھاں (8) شیواں دانا اے:

(1) سناوتِ ابراہیم علیہ السلام	(2) رضاۓ صحق علیہ السلام
(3) صبراً یوب علیہ السلام	(4) مناجاتِ زکریا علیہ السلام
(5) غربتِ یحیی علیہ السلام	(6) خرقہ پوچی موسیٰ علیہ السلام
(7) سیاحتِ عیسیٰ علیہ السلام	(8) فقرس روکاناتِ صلی اللہ علیہ وسلم

دوجیاں زباناں دے ادب و انگوں پنجابی ادب وچ وی تصوّف نوں بیان کیتا گیا اے۔ پنجابی شاعری دی تاریخ اُتے جھات پائیئے تے شاعری دی ابتداء ای صوفیانہ فکرتوں ہوندی اے۔ پنجابی زبان دے پہلے شاعر شاہ شمس بزرگواری رحمۃ اللہ علیہ ساہمنے آوندے نیں۔ ایہہ وکھری گل اے کہ اوہناں کوں تصوّف دے مسئلیاں اُتے گھٹ شعر بحمدے نیں پر اخلاقی شعراں دا گھٹا نہیں اے۔ ایہناں دے اے اک سمکالی حضرت فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ نیں، جیہناں نوں پنجابی دا پہلاتے باقاعدہ شاعر دیسا جاندا اے۔ اوہناں دی شاعری وچ آخرت داخوف تے نیک عملاء دی تلقین تے بوہتا زور دتا گیا اے۔ عبادت دے نال نال بندیاں دے حقوق دے معاملات وی ایہناں دے بولالاں وچ موجود نیں۔

۔ اُٹھ فریدا وضو ساج صح نماز گزار جو سر سائیں نہ نویں سو سر کپ اُتار
عبادت دے نال صبر تے شکر دی تلقین وی آپ کوں لمحدی اے۔ کیوں جے ایہہ کیفیت انسان دے دل دیاں بے چینیاں نوں وی
ڈور کر دی اے تے نال ای دنیادی حقیقت وی ھل کے ساہمنے آ جاندی اے۔ بابا فرید ہوریں آ کھدے نیں:

۔ رکھی سُکی کھائے کے ٹھنڈا پانی پی فریدا وکھ پرانی چوپڑی نہ ترسائیں جی
مُغلاء دے ڈور وچ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ لا ہوری دا نال ساہمنے آوندا اے۔ ایہہ مست الاست بزرگ سن تے
حضرت بایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ دے ملا تیری فرقے نال تعلق رکھدے سن۔ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ ہوراں پنجابی ادب نوں اک نویں
صف ”کافی“ نال آشنا کیتا تے اپنیاں کافیاں نوں وکھریاں دیاں راگاں دے مطابق لکھیا۔ شاہ حسین وحدت الوجود دے قائل سن۔
اوہناں اُتے جذب دی کیفیت رہندی سی تے ایہو جذب اوہناں دیاں کافیاں وچ وی موجوداے۔ ملاپ تے جدائی دیاں کیفیتیاں آپ
دیاں کافیاں وچ بڑے درد نال بھریاں لمحدیاں نیں۔ اوہناں دی نویکلی پچھان اوہناں دیاں رمزاء نیں۔ جیہڑیاں اوہ اپنیاں کافیاں وچ
ورتے نیں۔ آپ دے والد جواہر ہے سن، ایسی لئی اوہناں دے کلام وچ ساریاں رمزاء ایسے پیشے دے حوالے نال لمحدیاں نیں:

گھم چرخڑیا ————— تیری کتن والی جبوے

نلیاں وٹن والی جبوے

چرخا بولے سائیں سائیں باکٹر بولے ٹوں

کہے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سب ٹوں

چرخے توں جسم مراد بیندے نیں تے چرخ نال تعلق رکھن والیاں چیزاں جویں تکلا، ماہل، تند، پونی، مٹا انسان دے عمل نوں ظاہر
کر دیاں نیں اوہ اپنے ربی عشق نوں ایہناں علامتاں را ایں اپنی شاعری وچ لیا وندے نیں۔

مغلِ دوردے دو بجے وڈے صوفی شاعر حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ والگوں ایہہ وی عربی تے فارسی دے عالم سن تے اوہناں نے ایہناں زباناں وچ ڈھیر ساریاں کتاباں لکھیاں نیں۔ سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ پنجابی شاعری وچ سی حرفي دے موزھی نیں۔ چومصر عیاں نوں اردو دے حروف تھیں دی ترتیب توں شروع کردے نیں۔ اپنا مطلب ایہناں چونہاں مصر عیاں وچ اجنب پورا کردا نیں جویں فارسی وچ رباعی کردا ہے۔ سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے اپنیاں سی حرفاں وچ دنیا توں نفرت، مرشد نال عقیدت تے نفس نوں مارن تے زور دننا تے۔ اوہناں نے اپنی شاعری را ہیں بندے نوں اللہ تک اپڑن دی تلقین کیتی اے:

الف ایہہ تن میرا چشماب ہووے، میں مرشد وکیھ نہ رجائب ہو
لُوں لُوں دے مڈھ لکھ چشماب، اک کھولاب اک سمجھاب ہو
اتنیاں ڈھیباں صبر نہ آوے، ہور کتے ول بھجاب ہو
مرشد دا دیدار ہے باہو، مینیوں لکھ کروڑاں ججاب ہو

مغل و دردے زوال دے شروع وچ اک ہور وڈے صوفی شاعر سا ہمنے آوندے نیں۔ ایہہ بابا بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ ہوئی نیں۔ اوہنال آتے اکثر مسٹی تے مہوشی طاری رہندي سی۔ اوہ وحدت الوجود تے وحدت الشہود دونوال دے قائل نیں۔ ذکرتے علم دی تلقین سبھ توں بوہتی کردے نیں۔ بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے اپنیاں کافیاں وچ بے باک لجھے دا استعمال کیتا اے۔ ایسیں مگل توں وی اوہنال دے تلقین دی پچنگی دا علم ہو جاندا اے کہ اوہ جس اعتماد تے بھروسے نال مگل کردے نیں، اوہدے پچھے اللہ نال جان پچھان تے قرب دی انتہا ہو سکدی اے:

مینوں چھڈ گئے آپ لد گئے میں وچ کیہ تقصیر
راتیں ننید نہ دن سکھ شستی اکھیں پلپیا نیر

ایس ساری کافی وچ اک مان تے بھروسے دی فضلِ محمدی اے۔ مغلاب دے آخری دَور وچ تے انگریز اُل دی حکومت دے پہلے ورہیاں وچ پنجابی دے دو وڈے صوفی شاعر سا ہئنے آؤندے نیں میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ تے خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ۔ میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ ہو اس مجازی عشق نوں حقیقت تک اپڑان دا سیلہ بنایا تے ”سیف الملوك“ را ہیں تصوّف دیاں منزلاں پوریاں کیتیاں۔ اوہناں کوں تصوّف دی بنیاد عشق اے:

قچے ہور گئے دے اندر درد اپنے کجھ ہوون
بن پیڑاں تاثیراں ناپیں بے پیڑے کد روون

عشق دے فسف اُتے سیف الملوك وچ 114 شعر بحمدے نیں۔ ایس توں اڈا وہناں کوں استغنا دامسئلہ دی اہمیت رکھدا اے۔ ایس نوں بطور مسئلے دے اوہناں توں پہلیاں صوفیاں نے بیان نہیں کیتا۔ استغنا بر پاسیوں بے نیاز ہو جانا نہ چکنی تے اترانا تے نہ مندی تے گھبرانا۔ ایہدی وجہوں اوہ صبر، شکر، تقوی تے توکل دیاں منزلات نوں پاندے نیں۔ میاں صاحب رحمۃ اللہ علیہ دی اک ہور منزل وی انوکھی اے تے اوہ وے حیرت دی۔ ایہہ حیرت اک صوفی اُتے اوں و لیے طاری ہوندی اے چدا اوہ سلوک دیاں ساریاں منزلات

پوریاں کر لیندے اے تے ہن اوہ اللہ دی ذات نوں اپنے ساہمنے ویکھدا اے۔

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ وی مجازی حوالے نال عشق حقیقی تک اپڑن دادرس دیندے نیں۔ سچل سرمست و گلوں خواجہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ وی ہفت زبان شاعر سن۔ مارواڑی تے ہندی زبان وی جاندے سن۔ فقہ، تفسیر، حدیث، منطق، علم الانساب تے رمل نجوم دے نال نال موسیقی و نج وی دیگپھی رکھدے سن۔ ایسے مشاہدے پاروں اوہ ”روہی“، ”نوں وصال دی علامت بناندے نیں کہ فطرت سبھتوں وڈی استاد ہوندی اے۔ کافی دی صنف و نج خواجہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ اُچا درجہ رکھدے نیں۔ وحدت الوجود دے قائل سن تے ایہدے ای مبلغ وی سن۔ اوہناں دی سبھتوں وڈی خوبی اوہناں دے لبھے دی مٹھاس اے جیہدے ونج اوہ اللہ دیاں وکھو وکھریاں صفاتاں تے شاناں بیان کر دے نیں:

— بن دلبر شکل جہاں آیا ہر صورت عین عیان آیا
عِشِ رسول صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَلَمْ وی اوہناں دی شاعری ونج چوکھا لیکھدا اے۔ پنجابی شاعری دی جھوپی صوفی شاعریاں تے تصوف نال بھری ہوئی اے۔

علی حیدر ملتانی رحمۃ اللہ علیہ، سید ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ تے ہدایت اللہ دے نال وی تصوّف ونج جانے پچھانے نیں۔ روایتی تصوّف تے ہر شاعر کوں لبھ جاندا اے۔ اوہ بھانویں وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ دی ہیر ہووے تے بھانویں مولوی غلام رسول رحمۃ اللہ علیہ دی احسن القصص، اقبال دائم داجنگنا مہ ہووے تے بھانویں پیر فضل گجراتی دی غزل۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر محمد بشیر گورایا

ڈاکٹر محمد بشیر گورایا پہلی جنوری 1940ء نوں چک 44 ضلع گجرات وچ پیدا ہوئے۔ مذل تک تعلیم ایتھے ای حاصل کیتی۔ 1955ء وچ اپنے آبائی پنڈ منڈ کیکے گورایا ضلع سیالکوٹ آئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے نفیات ایم اے پنجابی، ایل بی، پی ایچ ڈی تے ایم فل اقبالیات دیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ 1973ء توں 1980ء تک اقدس پبلی کیشنزدے نیجر ہے۔ 1987ء تک جناح اسلامیہ کالج آف کامرس دے پرنسپل، 1990ء تک مسلم لاء کالج راولپنڈی دے پرنسپل تے دسمبر 1993ء تک نیشنل کالج برائے ابلاغیات دے وی پرنسپل رہے۔ مقتدرہ قومی زبان لاہور دے نگران اعلیٰ رہے۔ اوہناں دیاں علمی تے ادبی کاوشان مندرجہ ذیل نیں:

مولوی غلام رسول رحمۃ اللہ علیہ عالم پوری، حامد شاہ عباسی، پنجابی قاعدہ، عورۃ یلسین دا پنجابی ترجمہ تے تفسیر، ابیات باہو رحمۃ اللہ علیہ دا پنجابی ترجمہ تے تشریح، پرسپل آف کرشل لاء (انگلش) جدید اصول تجارت (اردو) نظر ثانی غزلیات خوشحال خاں خنک نشری پنجابی ترجمہ، برس لاء (انگلش)

اوہناں دے علمی تے ادبی مضمون تے تقریراں رویہ یوتے ہی وی توں نشر ہوندے رہندے نیں۔ تعلیم تے ادب بارے اوہناں دے مضمون تے کالم اکثر اخباراں تے رسالیاں وچ شائع ہوندے رہندے نیں۔

زراعت کہانی

زمین دے علماء دے ماہراں مطابق دنیا دا کل رقبہ تریہہ (30) ارب ایکٹڑا۔ جیہد اتن بڑاں حصہ خشکی تے باقی سبھ پانی اے۔ ایہناں دے اک ہوراندازے موجب دنیا دا صرف دسوائی حصہ زراعت لئی استعمال ہو رہیا اے۔ تاریخی طور تے ایہدہ وی ثابت اے کہ زمین اُتے زندگی دا آغاز پانی دے ذریعے ہویا۔ قرآن پاک وچ سورۃ ہود دی آیت ست (7) وچ آؤندی اے۔

”تے اوہ اے جیہنے بنائے اسماں تے زمین چھ (6) دن وچ تے اوہ داخنست سی پانی اُتے“۔ یعنی اسماں تے زمین دی مخلوق توان پہلاں پانی دی تخلیق ہوئی۔ جیہد امادہ حیات ہن والا سی۔

پانی تے زمین دو نویں میل کے غذا پیدا کر دے نیں۔ ایہہ عمل پرانے زمانے توں جاری اے۔ زمین توں اناج تے خوراک حاصل کرن لئی پانی بنیادی کردار ادا کردا اے۔ سورۃ کہف دی آیت 45 وچ کہیا گیا اے ”پانی اُتاریا اسماں اسماں توں فیر ایہدی و جنال زمین وچوں رلیا ملیا انکلیا سبزہ“۔

پانی توں سبھ چیزاں بنیاں
زمین اسماں تے سبھ کچھ ہو ر
دنیا چھ دن وچ بنائی سبزہ میوہ رُکھ جنور
پہلاں پہل لوک دریاواں، بر ساتی نالیاں تے نیویاں ٹویاں دے کوں آباد ہوئے تے ایتھے نیڑے نیڑے ای زراعت دا کم شروع ہویا۔ فیر لوکیں نیویاں تھانواں، چھپرالاں تے ڈوہنگیاں ٹویاں وچ بارشاں دا پانی اکٹھا کرن لگ پئے۔ خشک موسمان وچ اوہ ایس پانی نال فصلان پیان لگ پئے۔ اک یاں دو بندے کنارے دے قریب پانی وچ کھلو کے کسے دا بڑے، کڑا ہی، تانبی، پرات یاں سینی نال پانی

باہر اوس نالی وچ سلسلے سے سن جیہڑی ایس مقصود لئی فصل تیک بنائی ہوندی سی۔ ایں نوں جھٹالانا آکھیا جاندا سی۔ پرانے زمانے وچ لوک بیڑ پیلوں تے جنگل بیلے دے دو بے پھل کھا کے گزر گزار کر دے سن۔ فیر زیناں وچ بی کھارن لگ پئے۔ فیروہی بھی لئی کسے شکل وچ ہل پنجابی بنائی گئی تے ہل پنجابی نال جانوراں دا استعمال شروع ہو گیا۔ اوس زمانے دی زراعت وچ ایہہ بڑا اودا انقلاب سی۔

ایسے زمانے وچ واهی وان نوں جٹ، کسان، زمیندار، مزارع، راپک تے ہاری آکھیا جان لگ۔ قصہ ہیر راجھا وچ سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے ہل پنجابی، جوگ، کہی، رتباتے داتیاں دا ذکر اپنے شعراء وچ کیتا اے۔ سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ لکھدے نیں:

راجھا جوتراواہ کے تحک رہیا لاه ارلیاں چھاؤں نوں آؤندے اے
بھتا آن کے بھا بھی نے کول دھریا حال اپنا روکھاؤندے اے
فیر لوکیں چھوٹیاں چھوٹیاں کھو ہیاں بنان لگ پئے۔ پر ایہہ پانی وی وہن پیان لئی استعمال نہیں کیتا جانداسی صرف سبزیاں تے چھوٹی کیا ریاں والیاں فصلائیں توں ای لایا جاسکداسی۔
فیر گھوہاں تے جھلاراں دا زمانہ آ گیا۔ کھوہ بنانا کوئی سوکھا کم نہیں سی۔ ایں اُتے بڑا خرچ تے وقت لگدا سی۔ نالے گھوہاں دے ٹھنڈے تے مٹھے پانی لئی بڑے جتن کرنے پیندے سن۔

سیف الملوك وچ میاں مجرم بخش رحمۃ اللہ علیہ ہوراں گھوہ تے جھلارا دا ذکر کرانج کیتا اے:
عجب سماں لگا وچ بارغ چیکن گھوہ جلاراں
بوڑیئے بُکے گل لگ ملدے جویں بھرا بھر انوالاں

جلاروی گھوہ والگوں ای ہوندی سی۔ فرق صرف ایہہ اے کہ گھوہ دی کھدائی کرنی پیندی اے، جھلار کسے بر ساتی نالے یا چھپر کنڈے ٹھوڑا جیہا ٹوپیا کنڈھ کے بنائی جاندی اے۔ پانی رڑھ رڑھ کے اس ٹوئے ول آ جاندے۔

سائنس دان شروع توں ای کوشش کر دے رہے کہ زراعت، جانوراں تے انسانان لئی زیادہ پانی دا بندوبست کیتا جاوے۔ دریاواں توں، نہراں، بیراج، بہیڈتے ڈیم ایسے لئی بنائے گئے نیں تے اج کل کئی نمکاں وچ مصنوعی بارشان وسان لئی تحقیق کیتی گئی اے۔ زراعت دا دو جائز بی نہیں۔ پرانے زمانے دے بی زیادہ پیداوار نہیں دیندے سن۔ جویں جویں جی ودھ دے گئے نویاں نویاں قسمماں دے اجیہے بی بیجے جان لگے جیہڑے زیادہ جھاڑ دیندے سن۔ پڑچوں دے ذریعے ہن اجیہے بی وی تیار کر لئے گئے نیں جیہڑے کچھ بے موسمیاں سبزیاں پکل تے فصلائیں پیدا کرن لگ گئے نیں۔

پنجاب وچ کنک سبھ توں وڈی فصل اے تے ساڑی خوراک تے معیشت دا زیادہ تردار و ماروی ایس فصل اُتے ای ہوندے۔ ایں کر کے ایس فصل دی بیجائی، کٹائی، تے گھائی ول بڑا دھیان دتا جاندے۔ ایں تے ہر کے دیاں آسان ہوندیاں نہیں۔ عام طور تے کسان فصل چک کے منڈیاں گڑیاں دے ویاہ رچا دیندے نیں تے مٹیاں راں گاؤں لگ پیندیاں نیں:

ہن فصلان چکیاں گئیاں دا ج وھیاں بنائے نیں
 دنیا چار دناب دی بجھنا نہیں مڑ سہرا گانا
 کنک دی بیجاںی ویلے سر کرن دا جتن کیتا جاندا اے۔ پر ایہدی کٹائی تے گھائی ویلے نال کرن لئی ونگاراں وی پائیاں جاندیاں سن۔
 ڈھول والا سارا دن ڈگا لائی رکھا تے واڑھے جوش خروش نال واڑی کر دے ریہندے سن۔ سوانیاں واڑھیاں لئی حلوے پوڑے تے
 چوہنگیاں والیاں تندوری روٹیاں خاص طورتے تیار کر کے لباؤندیاں سن۔
 کنک پچھوں مُنجی پنجاب دی ایک وڈی فصل اے۔ مُنجی عام طورتے لاب (پنیری) دی لگدی اے۔ مُنجی دابی پہلاں اک تھاں پچھتے نال
 بیجیا جاندی اے۔ جد بوٹے فٹ سوافت دے ہو جاندے نیں تے فیر جڑاں توں اکھیڑکے کدو کیتیاں کھیتاں وچ اوہ پوڈے اک اک کر کے پانی
 والی نرم زمین وچ لائے جاندے نیں۔ ایہناں بوٹیاں نوں لاب آکھیا جاندی اے۔ مُنجی دے پکن تیک ایس وچ پانی کھلوتا رہنا چاہیدا اے۔
 مُنجی دی پرالی مال ڈنگر دے پھیاں لئی کم آؤندی اے۔ پرالی دا گتا اوی بنا جاندی اے تے پرالی بیکینگ دے وی کم آؤندی اے۔
 کپاہ ریشے دار فصل اے تے ایہد اشما روی پنجاب دیاں وڈیاں فصلان وچ ہوندی اے۔ کپاہ دی وی ہر شے انسانات تے جانوراں
 دے کم آؤندی اے۔ ایس دے کپڑے تے ترستے بن دے نیں۔ بی دا تمل کھانیاں وچ استعمال ہوندی اے۔ بی دے خول نوں کھل آکھیا
 جاندی اے۔ اوہ جانوراں نوں چارے لئی توڑی وچ ملکے کھوائی جاندی اے تے ایہدے سکے بُوٹے (منشی) بالن دے کم آؤندے نیں۔
 کپاہ پچھتے نال وی بیجی جاندی اے تے نالی نال وی۔ ملتان، بہاولپور، مظفر گڑھ، ساہیوال، وہاڑی، رحیم یار خاں، بہاول گنگر، خانیوال داعلات
 کپاہ داعلات اے۔
 کپاہ دابی رات نوں پانی وچ بھیوں دیتا جاندی اے تاں جے بی داخوں بیجن تُوں پہلاں ذرا نرم ہو جاوے۔ مال ڈنگر لئی مکنی وی کپاہ وچ
 بیج دتی جاندی اے۔ ایس نوں تیریڑا آکھیا جاندی اے۔ گھردے کپڑے کھیس چادر اس تے کتن تشنہن تے بستریاں لئی دیسی کپاہ بڑی پسند کیتی
 جاندی اے۔ خاکی کپاہ صرف کھیس تے چادر اس لئی بیجی جاندی اے۔
 گڑھ مرکدیاں ضرور تاں لئی پرانے زمانے توں ای کماد بیجیا جارہیا اے۔ کماد دے سنتے لائے جاندے نیں۔ دو جیاں فصلان وانگوں
 بوہتی پیداوار لئی کماد دے وی کئی بی مشہور ہوئے نیں۔ کماد دے سنتے دو دو تن تن فٹ دے فاصلے تے لائے جاندے نیں۔ کماد بارے سیانیاں
 دا اکھان اے:

کماد	لاء	پھلن	وکیھ	کماد	دا	پھبن
کماد	لاء	چپیر	وکیھ	کھتیراں	دے	کھتیر
کماد	لاء	وساکھ	رکھ	الله	دی	آس
کماد	لاء	جیڑھ	اڑ	اڑ	پیا	وکیھ

کماد دی وی کوئی شے ضائع نہیں جاندی۔ گئے دی رواہ، فیر رواہ توں گڑھ، شکرتے کھنڈ بن جاندے نیں۔ آگ مال ڈنگر دے پھیاں لئی
 تے چھوئی تے چورا بالن دے کم آ جاندے نیں۔

مکنی، با جرہ، توریا، گوارا، دالاں تے اوہ فصلان جیہڑیاں تھوڑیاں بیجیاں جاندیاں نیں اور ہناں **تفصیلی ذکر** بتخے ممکن نہیں۔ سرکاری طور تے پنجاب دیاں فصلان نوں دوسو ماں وچ ونڈایا گیا اے۔ اک رینچ (ہاڑی) تے دو جیاں خریف (ساوئی) دیاں فصلان نیں۔ آج کل بغایبی، پولٹری فارم، گوٹ فارم، ڈیری فارم، سٹڈ فارم، ڈک فارم، فش فارم، شہد دیاں لکھیاں تے ریشم دے کیڑے پالن وی زراعت وچ شامل اے۔ پنجاب دیاں فصلان دی ایک ہو طریقے نال وی ونڈ کیتی جاندی اے۔ ایس ونڈ موجب اک آناج یعنی سیستان والیاں فصلان نیں۔ کنک، مکنی، با جرہ، مُنجی، سوانک تے کنگنی وغیرہ، دو جیاں پچھلی دار یعنی رونگن والیاں فصلان نیں۔ توریا، موگ پچھلی، سرہیوں، رائی، تارامیرا، گوارا، تل تے اُلی نیں۔ پرسورج مگھی، سویا بن، بنوے، مکنی، توریا تے سرہیوں دے تل ان کل عام طور تے کھانیاں وچ استعمال ہو رہے نیں۔ ترمیجیاں ریشے دار یعنی دھاگے والیاں فصلان نیں ایہناں وچ کپاہ، سن، سکڑاتے پٹ سن دا ذکر کیتا جاندیاں۔ دالاں وی پچھلی دار فصلان وچ شامل نیں پر ایہہ رونگن دا نہیں ہوندیاں۔

زراعت دا تریجاتے وڈا جزا فرادی قوت اے۔ واہی بھی دے کم ائی جتنے جی ہو وون تھوڑے نیں۔ ایس پیشے وچ افرادی قوت نوں بڑی اہمیت حاصل اے۔ ہل پنجابی دے ذریعے جانوراں دا زراعت ائی استعمال وی افرادی قوت وچ واحد ہے داموجب بنیا۔ ساڈے تن طبقے زراعت دے پیشے نال تعلق رکھدے نیں۔ اک وڈے جا گیر دار تے زمیندار، دو جے درمیانے تے چھوٹے درجے دے زمیندار تے تریجے مزارع، راہک تے ہاری۔ پر درمیانے درجے دے زمیندار تے مزارع زراعت وچ مرکزی کردار ادا کر رہے نیں۔

اک زمانے وچ زراعت ائی بوہت بندیاں دی ضرورت ہوندی سی۔ گھروچ جتی جی بوہت ہوندے اونی خوشحالی زیادہ ہوندی۔ پر جس گھروچ مرد گھٹ ہوندے اوس گھردیاں عورتاں نوں وی کھیتاں وچ کم کرنے پیندے سن۔ پسکھے وڈھنے تر نے عام طور تے سوانیاں دے ذمے ہوندی اسی۔ اوہ مرداں پچھے سویرے لسی پراٹھے فیرشکر دوپھرے بھتائے کے اپڑ جاندیاں، مرد بھانویں ہلاں پچھے ہوں یا جگل بیلے مال ڈنگراں پچھے اوہناں نوں روٹی، پانی سوانیاں ای پہنچاؤندیاں سن۔

ہن زراعت نے اک جدید سائنس دی حیثیت اختیار کر لئی اے۔ پچھلے کئی ورہیاں توں فصلان دی بجائی ائی رقمہ متواتر دھر رہیا اے۔ کچیاں روہیاں تے سیم تھورا والیاں بے شمار زمیناں آباد ہو گئیاں نیں تے اکیٹر پیداوار وچ واحد ہو رہیا اے۔ پنجاب وچ پہلی واری 1950ء دے دہا کے ٹرکیٹر آؤنے شروع ہوئے۔ زمیناں واہن ہیجن لئی ٹرکیٹر اس نے بڑیاں سہولتاں پیدا کر دیتیاں نیں۔ ٹرکیٹر سخت توں سخت زمیناں واہن دے کر اہتے سہاگہ کوی مار دے نیں۔ ٹرکیٹر نال کئی قسم دیاں ہلاں چلائیاں جاندیاں نیں۔ ایہہ ہلاں زمین نوں فصل دی بجائی ائی تیار کر دیاں نیں تے فصلان بچجن ائی استعمال کیتیاں جاندیاں نیں۔

زراعت وچ مشینیاں دا استعمال اک بوہت وڈا انقلاب اے۔

(غیر مطبوعہ)

سجاد حیدر

سجاد حیدر گجرات دے اک پنڈ موبہلہ وچ اک علیٰ ادبی شخصیت پیرزادہ نور حسین آذری دے گھر 1919ء نوں پیدا ہوئے۔ میٹر ک دا امتحان گجرات توں، بی اے تے ایم اے فارسی دے امتحان گورنمنٹ کالج لاہور توں پاس کیتے۔ 1944ء وچ اطلاعات دے مکھے وچ ملازم ہو گئے تے آل انڈیا ریڈیو لاہور دے دیہاتی پروگرام دے نگران مقرر ہوئے۔ قیامِ پاکستان توں بعد تعلقاتِ عامہ دے مکھے وچ انفارمیشن آفیسر بنائے گئے پر دوبارہ ریڈیو پاکستان آگئے جھنپوں ریجنل ڈائریکٹر دے عہدے توں ریٹائر ہوئے۔ ایسے دوران پنجاب آرٹس کونسل دے ڈائریکٹر وی رہے۔ بعد وچ پنجابی ادبی بورڈ لاہور دے صدر وی رہے۔

سجاد حیدر نے بہت سارے شریاتی (ریڈیو ای) ڈرامے لکھے۔ جنہاں وچوں چار مجموعے ہوادے ہوکے، ”سورجِ مکھی“، ”بولِ مٹی“ دیباوایا تے ”کالا پتن، شائع ہو چکے نیں۔ 1992ء وچ ”چتمبر باغ“، ”ناولِ لکھیا۔ سجاد حیدر دے فن پاریاں وچ پنجاب دے دیہاتی وسیب دیاں وان سوئیاں مورتاں تے منظر نظر آؤندے نیں۔ اوہناں دے کردار جیوندے جا گدے تے ایں مٹی دے جنے جائے محسوس ہوندے نیں۔ 1980ء وچ اوہناں نے پنجابی واراں دار دو وچ بڑا خوبصورت ترجمہ تے 1986ء وچ پنجابی دیاں نمائندہ کہانیاں دا اک انتخاب وی شائع کیتا۔

اوہناں دافنی، فکری، علمی، ادبی تے تخلیقی سفر ساری عمر جاری رہیا۔ سمبر 1996ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

پنگ

کردار:

جوان، جاندار، مہدّب اواز	_____	1- ماسٹر مجید اللہ
مُعمر، آن پڑھ عورت	_____	2- ماں کرم اس والی
مُٹھی بُلاری والی نرم اواز	_____	3- شریا
کاروباری، بارُعب اواز	_____	4- انسپکٹر
خبری رپورٹر	_____	5- اظہر
پر غلوص تے ہمدرد، شائستہ اواز	_____	6- محمد سعید
شرمیلا تے کم گونو جوان، اوازو چ اُداسی	_____	7- صدر
ہیڈ کاشیبل پولیس	_____	8- رحمت خاں
بچے (عمر 4 سال)	_____	9- ناجی

انسپکٹر: ہاں رحمت خان کیہے گل اے؟

رحمت:

جناب اک کیس پھڑیاے پچیاں دے انگوادا۔ جناب آج کل شہر وچ پچیاں دے انگوادیاں بڑیاں واردا تاں ہورہیاں نیں۔ چھوٹے تھانیدار ملک زمان صاحب نے گشت واسطے تن پاریاں بنایاں۔ میری پارٹی دی ڈیوٹی شہر دے باغاتے پارکاں تے لگی۔ اسیں چھ دنال توں روزانہ شامیں گول باغ جاندے ساں۔ اوئتھے ایہہ جنا، ہمیرے ولے اک گھنے بخ تے آکے بہہ جانداتے کھیسے وچوں ان پھو کے غبارے کلہ کے کول رکھ لیدا۔ فیر نیڑے کھیڈ دیاں پچیاں نال کے نہ کسے بہانے ہل جاندما۔ انچ جدوں گھنے پکے ایہدے دوالے کھنے ہو جاندے تے ایہہ اوہنال نوں پھوک بھر بھر کے غبارے ونددا۔ انچ ایہہ روز دے دس باراں غبارے مفت وند دیندا۔ اج جدوں ایہہ باغوں نکلیا تے اسیں ایہدے مگروں مگری ٹرپے۔ ایہہ پرانی انارکلی دی اک گلی وچ جا کے اک پرانے جیسے مکان دے بوہے اگے کھلو رہیا۔ چوکھا چرگروں اک مائی باہر نکلی۔ اوہدی گودی وچ چھوٹا جیہا بچپنے سی۔ ایہنے اوس مائی کولوں بچ لین دی کوشش کیتی پراوہنے نہ دلتا۔ فیر ایہہ اوہنال بچ آہندا رہیا۔ جیہرہ اسیں نہیں سن سکے۔ انحرافیہنے بچپنے اوس مائی کولوں کوہہ لیا تے اک پاسے ٹرپیا۔ اوس مائی نے رولا پا دلتا تے ایہہ بچپنے اوہنال پھڑا کے اوھنوں نکل آیا۔ اسیں ایہنال شہبے وچ پھڑ لیاے آس۔ ایہہ آہندا اے میں تے بچ نوں دکانوں ٹافیاں لے کے دین واسطے چکیا سی۔ دتو جی ایہہ کوئی من والی گل اے؟

انسپکٹر: ایہدی تلاشی لئی آ؟

رحمت:

جی جناب! ایہدے کولوں اک سکرٹاں دی ڈبی تے کچ کاغذ نکلے نیں۔ جناب انچ تے ایہہ سکرٹ عام جیسے دسدے نیں پر ایہنال وچ لازمی چس رکھی ہونی اے۔ ایہہ چنگا بھلا جرام پیشہ لگدا اے جناب۔

انسپکٹر: اسیں کیمیائی معائنے کرالاں گے تے آپے دس پوے گاتوں اوہنال پرداپتا شان تے نوٹ کر لیاے نا؟

رحمت:

جناب میں پورا نقشہ بنالیا اے۔ باقی اسیں آپ ایہدے کولوں بچھ لوالا گے۔

انسپکٹر:

اچھا اچھا کیوں ولی واردا تیا! توں اپنی کہانی پا۔

مجید:

کہانی اے پئی پرانے زمانے وچ جدوں بندے جانوراں دی بولی سمجھدے سن، اک شہر وچ کے ڈھوانی دے کم واسطے لد، جانوراں دی لوڑ پے گئی۔ ہر پاسے پیادے بھن لگ پئے تے جانوراں نوں دی سوہ لگ گئی۔ وگار توں بچن واسطے اٹھ، گھوڑے، تے خچ کھوتے نس لگ پئے۔ اک بندے جدوں ویکھیا پی لو میری ولی نسی جا رہی اے تے اوہنے اواز دتی توں کیہری اٹھ، گھوڑے دی نسل وچوں ایں۔ تینوں کیہنے پھڑنا اے؟ اوہنے نسی نے جواب دتا وگار پھڑن والیاں میرا مہاند رانیں رلانا۔ کیہہ پتا مینوں اٹھای سمجھ لین۔ ایہہ بھائی ہوریں دی مینوں اٹھ سمجھ کے پھر لیاے نیں۔

انسپکٹر:

مشکر یاں کرنا ایں؟ ہیڈ کا نشیبل رحمت خاں بچا اے۔ توں چنگا بھلا جرام پیشہ لگنا ایں۔ نال کیہاے تیرا؟

مجید: مجید اللہ

انسپکٹر: کتھے رہنا ایں؟

مجید: اسلام پورے، گلی نمبر 7 وچ، اخیر لے سٹاپ دے سائمنے۔

انسپکٹر: شکلوں تے پڑھیا لکھیا لگنا ایں۔ کیہ تعلیم اے تیری؟

مجید: بی اے، بیٹی۔

انسپکٹر: بیٹی تے ماسٹر ہوندے نین توں وی ماسٹر ایں؟

مجید: ہوندا سا۔

انسپکٹر: ہاں ماسٹرنوں کی لمبھا اے، ہن توں جیہڑا کم پھریا اے ایہدے وچ بڑی پیدا اے۔

مجید: انسپکٹر صاحب اجے میرا جرم ثابت نہیں ہوا، تساں مینوں پہلے ای مجرم سمجھ لیا اے؟

انسپکٹر: توں اجے تیکرا پتی صفائی وچ کوئی بیان نہیں دتا۔ فیر میں تینوں مجرم کیوں نہ سمجھا؟

مجید: بے شک سمجھو، پر یاد رکھو! ایہہ تھانہ اے عدالت نہیں۔

انسپکٹر: اچھا اچھا ساڑے نال بوہیاں قتوں دنیاں نہ پھول، رحمت خان، ایہنوں لے جا کے محسر کوں بٹھا۔ میں ویہلا ہو کے ایہدے نال فیگل کرائ گا۔

رحمت: چل وئی جوان۔

انسپکٹر صاحب تسلیں میرے گھر اک پیغام بھجو سکدے او؟

مجید: گھر اں وچ اطلاعوں کرنیاں ساڑا کم نہیں، کیہنوں پیغام بھجنانا ای؟

انسپکٹر: اک بڑھی مائی اے، معدور و چاری۔

انسپکٹر: تیری ماں اے؟

مجید: ماں ای سمجھو۔ (اک بندے دے اندر آؤں داتا تھا)۔

اواز: اللہ علیکم میاں صاحب، کوئی نوال کیس اے؟

انسپکٹر: آؤ آؤ اظہر صاحب بیٹھو (مجید اللہ نوں) توں جا بھئی۔

اظہر: میاں صاحب ایہنوں کڈھن دی ایڈی کا ہل نہ کرو۔ اسیں وی ایہدے نال دو گلاں کر لیئے۔

انسپکٹر: کوئی نہیں جی چیاں دے اغوا داشہب اے ایہدے تے، کوئی نامی گرامی ڈاکو نہیں۔

اظہر: گل تے آسائ آپ بنانی ہوندی اے میاں صاحب، جے چاہیے تے ڈاکے دی خبر اندر لے صفحے تے اک کالم دی گٹھے لادیئے تے پچیاں دے اغوا دے شہی وچ پھرے ہوئے ملزم دی خبر پہلے صفحے تے شہرخی بن جائے۔

انسپکٹر: اجے ایہدے نال گلاں تے نہیں ہو یاں پر اپناناں پتا دسدے ہوئے اینہن آکھیا اے جے ایہدی تعلیم بی اے بیٹی اے تے ایہہ سکول ماسٹر رہ چکیا اے۔

اظہر: تو فیخر تے بن گئی، باقی گلاں میں آپ پچھ لائ گا۔ تسلیں ذرا ایہنوں میرے کوں تھوڑا چرہ بہن دیو۔

انسپکٹر: جو یہ تھاڈی مرضی، پر خبر وچ بچیاں دے انخواضیاں وارد اتال نوں روکن واسطے ساڑی مہم واذ کرنا پوے گا۔
 اظہر: کیوں نہیں میاں صاحب تھاڈی مہم داوی ذکر ہووے گا۔ نہیں فخرنا کرو۔
 انسپکٹر: رحمت خال، اظہر صاحب تے ایس آدمی نوں میرے نال دے کمرے وچ بھاتے اندر چاؤ گھلیں۔
 رحمت: ٹھیک اے جناب۔

بُدھی عورت: (دُوروں نیڑے آؤندے ہوئے) وے پُترا میں وڈے تھانیدار نال گل کرنی اے۔ مینوں لگنگھ جان دے میں اپنے پُترا دا پتا کرن آئی آں جنہوں بے وسماں لیائے نیں۔

انسپکٹر: کیہ گل اے مائی؟
 رحمت: جناب ایہہ مائی آکھدی اے میں مجید دی ماں واں، دھکے نال اندر آؤڑی اے۔
 مائی: میں نمانی کرمائی آں جو یہ، میرا ناں تے کرمائی ماری ہونا چاہی دا سی۔ پہلوں لوک صدر دی ماں بلاں دے سن، جدوں اوہ نہ رہیا تے میرے اُتے ترس کھا کے مجید مینوں اپنی ماں بنالیا۔ ہُن مجید دی ٹسائی کھوہ لیا اے (رونگ لگ پیندی اے)۔
 انسپکٹر: مائی میری کوئی اوہ دے نال دشمنی اے؟ اپنی صفائی پیش چاکرے تے گھر رُجائے۔
 مائی: نصیحتاں نہ کر تھانیدار، حُد اتوں ڈرتے غریب دی ہاہ توں ٹیک (رونگ لگ دی اے)۔
 انسپکٹر: ایتھے بہہ جامائی کرمائی والیئے تے مینوں پہلوں مجید دا گا پکھاتے دس۔
 مائی: میں مجید اللہ دا پچھلا گھر نہیں ویکھیا۔ میں تے اوہ نوں پہلی واری لا ہور دے ٹیشن اُتے ملی آں۔ پر مینوں انج لگدا اے جو یہ میں ماسٹر مجید نوں ملن ای پاکستان آئی آں۔ اوہ میری لکھ و چوں تے تنہیں جمیا پر مینوں سگوان صدر لگدا اے۔

انسپکٹر: صدر تھاڈا پُتراے؟
 مائی: ہاں سوہنیا! ماں واں پُت جمدیاں نیں۔ فیر اوہ پُت جہاںوں گروہی جان تے ہر دیلے ماں واں دیاں نظر اس دے ساہنے رہنندے نیں۔ ہسدے بولدے نیں، اُتھر جواب دیندے نیں تے کدی چوال بدل کے کول رہن لگ پیندے نیں۔ جو یہ میرا مجید۔
 انسپکٹر: پر مائی صدر نوں کیہ ہو یا؟

مائی: صدر کمال اسی پُت، اوہ نوں جیوندیاں ای کوئی ہوش شرست نہیں ہی میتھوں تے اوہ ایتھے آون توں چار مہینے پہلوں ای وچھر گیا سی۔
 انسپکٹر: اوہ کوئی؟

مائی: مویاں تے وچھریاں دی کہانی لمحی ہوندی اے۔ اسیں امبر سر رہنندے سماں جدوں میرا صدرست (7) جماعت اس پڑھ بیٹھاتے اوہدا پیوفوت ہو گیا۔ میں اپنے پُت نوں اک بجا جی دی ہی تے نوکر کرا دیتا تے ساڑا گزارہ ہوں لگ پیا۔ کچھ ورہیاں نوں صدر جوان ہو گیا تے ساڑے گھردے اگوں اک بلاں راہ پالیا۔

انسپکٹر: بلا کہیو جیتی؟
 مائی: اک سکول جاندی گڑی سی پُت، اوہدا لا کیہ دوس، صدر نوں ای کچھ ہو گیا۔ جدوں اوہ سو یلے ساڑے بوہے اگوں لگاحدی ایہہ باہر

تھڑے اُتے بہے کے اوہنوں ویہندا۔ جدوں اوہ سکولوں پچھا نہہ مُرڈی ایہہ دکانوں سارے کم چھڈ کے فیر تھڑے اُتے جا بیندا۔

انسپکٹر: تے فیر ایس سُداء دا انت کیہے ہو یا؟

مائی: ہونا کیسی اوں گُڑی داویاہ ہو گیاتے اوہ اپنے سوہرے گھر جاندھڑ گئی۔ اوہ دے جان گلوں میرا پُتھر نقیر ہو گیا اوہنوں کوئی سر پیردی ہوش نہ رہی تے ایسے حال وچ چار سال گور گئے۔ فیر اک دن صبح سویلے اٹھ کے انخ تیار ہو گیا جوں کدھرے جاناں ہووے تے میرے کوں آکے آکھن لگا۔ ”اماں مینوں بُلاو آگیا اے تسمیں وی اجازت دیوں جانوال۔“ میں آکھیا۔ پُتھروں مینوں چھڈ کے ٹرگیا تے میرے اُتے مُٹی دے دو بک کون پائے گا؟ آکھن لگا۔ ”اوہ وی آرہیا اے پراوہ تہانوں نویں گھر آکے ملے گا۔“ اوہو گل ہوئی، میں پاکستان آئی تے اللہ مینوں مجید چادھتا۔

انسپکٹر: ایہہ مجید تہانوں رکھتوں ملیا؟

مائی: امبر سروں اسیں سارے لئے پُٹے پاکستان توں صدقے ہو کے ایتھے اپڑے تے میں اپنے گلی محلے والیاں نال مہاجرال دے کیمپ نہ گئی۔ میں افسرال دی منت کیتی پی مینوں لا ہور دے ٹیشن اُتے رہن دین۔ مجید اللہ دی ایتھے ٹیشن تے ای ڈیوٹی گلی ہوئی سی۔

مجید: اتاں جی میں وکھرہیاں تسمیں کدوں دے اپنا سیمان لے کے ایتھے پلیٹ فارم دی اک نُکرے بیٹھے او، تسمیں کتھے جاناے؟ مائی: ہُن اگے کتھے جاناے پُتھر، ہُن تے جدوں وعدہ پورا ہو گیا اگلے جہاں ای جاں گے۔ ایس سوہنے پاکستان آؤ ناسی، ایتھے اپڑ گئے آں، اساں ہور کدھرے نہیں جانا۔

مجید: ماں جی، تسمیں اپنے گھر آگئے او، ایہدوں وڈا تے ایہدوں سوہنا ہور کیہڑا اگھر ہو سکدا اے؟ ایہہ ساڑا ساریاں دا گھر اے اماں جی، ساڑا سوہنا پاکستان۔

مائی: شالا سدا او سدار ہوے ساڑا ایہہ پاکستان۔

مجید: فیر ایتھے اپڑ کے کسے ہو گھر دی گل نہ کرو، انخ رہن واسطے کوٹھا میرا حاضر اے۔ مینوں وی اپنا پُتھر ای سمجھو۔

مائی: وے جیویں مینوں توں سگوں صدر لگنا ایں۔ ایتھے بہہ جامیرے کوں تیرناں کیاے پُتھر؟

مجید: میرا ناں مجید اللہ اے اماں جی، میں جاندھروں آیاں۔

مائی: جاندھروں؟ جتھے میرا پُتھر صدر رہندا۔ پتا نہیں ایس ویلے کس حال وچ ہونا اے میرا پُتھر؟

مجید: تسمیں چو میرے نال میں آپ روزانہ آکے ساریاں گذیاں وکھیا کرال گا تے صدر نوں لھاں گامیری ایتھے ای ڈیوٹی گلی ہوئی اے۔

مائی: توں ریلوے وچ تو کرایں بچے؟

مجید: نہیں اماں جی میں مہاجرال دی دیکھ بھال دے سرکاری مکھے وچ عارضی ملازم آں، میں کیمپاں وچ وی تہاؤے پُتھروں تلاش

کراں گا۔

مائی: رب تیر ابھلا کرے، پُتّر تیرے گھر ہو رکنے جی نیں؟

مجید: میں گھروچ کلاؤں امام۔ میراکلیاں بڑا دل گھبرانداۓ، ایس کر کے آکھیاۓ میرے نال چلو، لجھ میرے گھروچ وی رونق ہووے۔

مائی: تے توں کلاؤں پاکستان ٹرآیا ایں مجید پُتّر؟ گھردے کٹھے چھڈ آیاں؟

مجید: ایہہ وی تہاڑے پُتّر دے ٹرجان و انگر لکا والی گل اے۔ امام جی تے ایتھے بندیاں دے کن ٹن دے نیں۔ چلو گھر چلئے۔

مائی: انچ میں مجید اللہ دے نال اوہ دے گھر آگئی اوہ کرام والا مینوں اپنی ماں سمجھدا اے تے میری بڑی خدمت کردا اے۔ اوہ روزانہ ٹیشن تے جا کے صدرنوں لحمد ارہیا تے کیپاں و چوں جا کے اوہ دا پتا کردار ہیا۔ ایس حال وچ چارو رہے ہو گئے میں جیہناں آؤ ناسی اوہ سارے آگئے نیں۔ پرمیرا صدر نہیں مُریا، پتا نہیں جیوندا وی اے کنهیں (رون لگ پیندی اے)۔

انسپکٹر: حوصلہ کرمائی، اسیں ضابطہ دی کارروائی مکمل کر کے مجید اللہ نوں گھر گھل دیاں گے۔

مائی: پُتّر تھانیدار! مجید اللہ میرے نال ای گھل دے، رب تینوں بڑا اجر دے گا۔ ایس بڑھی نمائی دی ہاہن لے، یاد رکھ جیہد اکوئی نہیں ہوندا خُدا ہوندا اے۔

انسپکٹر: مائی آکھیاۓ مجید اللہ کولوں پچھ گچھ کر کے اوہ نوں گھر گھل دیاں گے۔ توں تے گل ای نہیں سمجھدی (کسے دے اچانک کمرے وچ داخل ہون دی اوواز)۔

محمد سعید: کیہوں سمجھان دی کوشش کر رہے او میاں صاحب؟

انسپکٹر: آؤ جی آؤ کیل صاحب تشریف رکھوں کنج آئے او سعید صاحب؟

سعید: میں تے اخبار پڑھ کے سویر و سویر تہاڑے ول آگیاں۔ اخبار والے وی بڑیاں دلچسپ سُرخیاں لامدے نیں۔ تیں وی اج دے پرچے وچ خبر پڑھی ہوئی اے۔ ”تحریک آزادی کا کارکن بچوں کے انہو کے الزام میں گرفتار کر لیا گیا۔ ملزم جاندھر میں ایک ہائی سکول کا ہیڈ ماسٹر تھا۔“

انسپکٹر: میں خبر تے نہیں پڑھی پرکل اک اخبار دا پورٹر تھے آیا تے اوہنے ملزم نال گلاں کیتیاں نیں۔ اوہ کہانی بنائے لے گیا ہونا اے۔

سعید: میں وی مجید نوں ملن آیاں۔

انسپکٹر: تہانوں اوہنے وکیل کیتا اے؟ پر اج تے چلان وی تیار نہیں ہویا۔ اوہ دے بیان وی نہیں ہوئے۔

سعید: میں مجید اللہ دا وکیل نہیں اوہ دادوست آل۔

انسپکٹر: سعید صاحب تیں مجید اللہ دے دوست او؟

سعید: کیوں ایہدے وچ جیرانی دی کیہ گل اے؟

انسپکٹر: تہاڑا ایہو جیسے ہر ائم پیشہ بندیاں نال کیم؟

سعید: میاں صاحب ہن سانوں اپنی سوچ بدل لینی چاہی دی اے۔ پرانا انگریزی قانونی پی ہر بندہ مجرم اے جد تکراوہ اپنے آپ توں الزام ردنے کر سکے۔ ساڑا اسلامی اصول ایہہ وے پی ہر بندہ بے گناہ اے جد تکراوہ دے تے جرم ثابت نہ ہوئے۔

انسپکٹر: وکیل صاحب تیسیں مجید اللہ نؤں کویں جان دے او۔

سعید: میں ماسٹر مجید اللہ داشتگی وی آں تے شاگرد وی، مجید اللہ قرآن دا حافظ اے۔

انسپکٹر: میتوں مجید اللہ دی ساری حقیقت کھول کے دوسو سعید صاحب۔

سعید: میں جالندھر شہردار ہن والاواں، جدول فائدہ عظیم دے حکم نال پاکستان دی عام تحریک شروع ہوئی تے ہندوستان دے ہر شہروں جلوس نکلے اوہدوں میں لا ہور لاء کانج دے آخری سال وچ پڑھدا ساں، طالب علماء وچ جوش خروش توں ڈر کے یونیورسٹی نے کانج بند کر دیتا تے میں اپنے شہر مڑ آیا۔ اوتحے وی روزانہ جلوس نکل دے سن۔ میں وی جلوس اس وچ شامل ہون لگ پیاتے فیر ہوئی ہوئی تقریراں وی کرنیاں شروع کر دیاں۔ پرساڑے شہر دے جواناں دا سبھ توں جو شیلار ہن ماں ماسٹر مجید اللہ سی۔

انسپکٹر: ایہہ ماسٹر تے بڑی بلا اے۔

سعید: ماسٹر مجید اللہ مردِ مومن اے، ایہدی ایمان دی طاقت پہاڑ نال وی ٹکڑا جاندی اے۔ انچ ایڈ اساو اے جویں گوئہ وچ زبان ای نہ ہوے ایہہ درویشاں دی نشانی اے۔

انسپکٹر: تہاڑا یاں ایہہ ساریاں گلاؤں کے میں حیران پیاہوناں جے ایہو جیہا بندہ روز شا میں آوارہ لوکاں و انگر پارکاں وچ جا کے بالاں نوں غبار یاں نال کیوں پر چاند اے؟ تے فیر کل راتیں ایہہ اک گھروں جا کے نکا جیہا بال چک لیا یا تہاڑا یاں گلاؤں توں ماسٹر بردا فروش تے نہیں لگدا۔

سعید: اوہ تے آپ بردا اے میاں صاحب اپنا آپ وچ کے اوہنے پاکستان لیا اے۔ باقی جبھڑا تہاڑا دے دل وچ شک اے اوہ تیسیں ماسٹر ہوراں کولوں پچھ کے دُور کر لو۔

انسپکٹر: اوہا اللہ دا بندہ فیر کوئی اٹھ لو بڑی دی کہانی سنادے گا۔ سانوں تے اوہ کچھ دسدای نہیں۔

سعید: میاں صاحب دس نمبر یئے توں بکوان تے ذکیہ دا دل پھولن دی ترکیب آتو نہیں ہوندی۔ تیسیں اوہنوں بلا کے میرے کوں بٹھاؤ، اوہ آپ کل حقیقت بیان کر دے گا۔

انسپکٹر: بھلی گل اے۔

سعید: (جد باتی ہو کے) میرا امیر، میرا اسٹاد، میرا بھائی (بلغلیئر ہون دا تاثر) کس حال وچ امولا؟

مجید: جس حال وچ اللہ رکھے شکرے، سعید صاحب نویں جہاں وچ اللہ فیر ملایا۔

سعید: مل تے پھلوں ای پیندے پر تیسیں تے آپ گنامی دی زندگی اختیار کرئی۔

مجید: اپنے جیسے نکیاں نکیاں لوکاں وچ رہنا سعید صاحب ایہہ زندگی معنوی تے ہے پر گنامی دی نہیں۔

سعید: تے کر دے کیا او؟

مجید: اک خدمتِ خلق دے ادارے وچ کم کرنا، اوہ میری ضرورت پوری کر چھڈ دے نیں، تے میں اپنے کم وچ رُجھارہناں جیہدے وچ آخرت دے اجر دا وعدہ وی اے۔

سعید: اللہ جزا دے ہن ذرا انپکٹر صاحب دی انجھن وی دُور کرو، فیر ایھوں رل کے باہر چلئے۔

مجید: ایہہ دن لگیاں مینوں اپنی زندگی دے پرت کھولنے پین گے۔ مینوں وی دُکھی کرو گے تے آپ وی تسمیں سُن کے خوش نہیں ہوو گے، میں جالد در تعلیم الاسلام ہائی سکول وچ پڑھاندا ساں۔ میرے ماپے شہروں تیراں میلاں تے اک پنڈ وچ رہندا سے سن تے میں بستی داشمنداں دے چھوٹے جیسے گھروچ اپنی بیوی شریاتے اپنے بچے نجیب اللہ نال رہندا ساں، پاکستان بنن توں چھ مہینے پہلے اوس شہر وچ بڑے جلسے جلوس ہون لگ پئے تے میں تحریک پاکستان وچ حصہ لین لگ پیا۔ اک دن فجر دی اذان توں پچھے ساؤ گھر دا بوا کھڑکیا۔ میں پچھیا ”کون ایں بھائی توں؟“

صفدر: ماسٹر صاحب مینوں تھاڑے گھر دا پہرہ دین گھلیا نیں۔

مجید: کہیے گھلیا اے؟

صفدر: جی اوہ ساہمنے آکے تے نہیں نا آکھدے مینوں کیہ پتا۔

مجید: ایں عمرے فقیر ہو گیا ایں کوئی گھر بار نہیں تیرا؟ تیرا ناں کیاے تے کھوں آیا ایں؟

صفدر: میں صفو آں جی، امبر سروں آیا وال۔

مجید: توں میرے گھر دا پہرہ دین دی اجرت کیلیں گا؟

صفدر: مینوں اوہ دین گے جنہاں مینوں گھلیا اے میں تھاڑے کو لوں کجھ نہیں لینا۔

مجید: تے رہیں گا کتھے؟ میرے گھروچ تے تھاں نہیں۔

صفدر: سامنی دیوار نال چھکی بنا لالاں گا تسمیں اجازت دے دیو۔

مجید: اچھا ٹھہر (دروازہ ڈھون دی اوواز) شریا گل سن۔

شریا: میں سُن لئی اے گل۔

مجید: بڑا بھولا جیہا منڈا اے، پتا نہیں کیہڑے دُکھوں فقیر ہو گیا اے، سامنے چھکل پا کے رہ لوے گا، ساڑا کیہ لینا گو۔

شریا: کیہ پتہ کون اے؟

مجید: ایہہ دا موٹھہ نیک مرداں والا اے، ایہہ کھوٹا نہیں ہو سکدا۔

شریا: تے ایہنوں کھوائے پیاۓ گا کون؟

مجید: میں روٹی دے آیا کراں گا۔

شریا: میں ایہدی روٹی نہیں پکا داں گی۔

الله توں ڈر گیا پتا نہیں کیہڑے حال نوں آپڑ کے ایہنے اپنا گھر چھڈ یا اے۔
مجید: میرا یہدے نال کوئی واسطہ نہیں۔
ثریا:

تیرا اوں وچارے نال کیہ واسطہ ہونا اے، اوہ نہنے کوئی گھروچ بیگ پانا اے؟
مجید: جاؤ مینوں تنگ نہ کرو (رونگ لگ پیندی اے)۔
ثریا:

ویکھاں تھلیاں والی گل، روندی کیوں ایں، میں اوہ نوں ٹور دینا۔ (بوا گھلد اتے بند ہوندا اے)۔
مجید: بی بی نے غصہ چاکیتا جے، میں ٹر جانا۔
صفدر:

کجھ دناب بعد میں پاکستان دے حق وچ اک جلوس لیڈ (Lead) کیتا تے مینوں گرفتار کر لیا گیا۔ جیل وچ پہلی ملاقات والے دن میری بیوی نے مینوں دیسا۔
مجید:

جس دن تسلیم گرفتار ہوئے او، اوں توں الگی صحیح میں بوجیوں باہر جھاتی ماری تے تھاڑا صدر سا ہمنی دیوار نال جھکی پا کے ایہدہ کنڈہ
کیتی بیٹھا سی، پتا نہیں راتیں کس ویلے آکے اوہ نہنے جھکی وی پائی، ناجی تے اوہ نوں مل وی آیا۔
ثریا:

کیوں ناجی، فقیر بابا کیہ کہند اے؟
مجید:

فقیر بابا نہیں اب تو، اوہ تے صدر رے، اوہ کہند اے میں تھاڑا پاہر وآل، پاہر وکیہ ہوند اے اب؟
ناجی:

پاہر و پھرے دارنوں کہندے نیں بیٹھے، توں اوہ نوں کجھ کھان پین نوں گھلنی اے ثریا؟
مجید:

لگدا اے اوہ نہنے میریاں اوں دن گلاں سن لئیاں نیں۔ ناجی نوں آکھیا سو میں تھاڑے گھردا آن پانی نہیں کھا پی سکدا، دنے ساڑے بوہے ول کنڈکیتی رکھدا اتے تے راتیں ساڑی دیوار نال لگ کے بیٹھا رہند اے۔
مجید:

ایہہ اللہ دا بندہ ساڑی مد نوں آیا اے، ہُن تے سُنیا اے شہروچ فساد وی شروع ہو گئے نیں۔
ثریا:

ہاں کدھرے کدھرے اگاں وی لگیاں نیں تے کجھ لوک دوچے محلے چھڈ کے ساڑی بستی آگئے نیں۔
مجید:

ناجی، صدر پاہر وکیہ گلاں کردا اے؟
ناجی:

ابو اقی کولوں بڑا ڈردا اے، پچھد اسی میں آیا والے تے بی بی غصے تے نہیں ہوئی؟
مجید:

فیر توں اپنی اتنی نوں پچھیا؟
ناجی:

میں پچھیا تے اتنی رون لگ پئی۔
مجید:

رویانہ کر ثریا، توں بڑی صبر وابی بی بی ایں۔ جے کلیاں جی گھبرا ندا اتے تے کسے نوں گھل کے بھائی ہوراں تے بھابی نوں اپنے کوں بلا لے یا فیرا آپ پنڈ ہو آ۔
مجید:

جدوں تیکر سیں گھرنہیں آؤندے میں ایسیں شہروں باہر نہیں جاوائی۔ اتھے دل نوں ایہہ تے حوصلہ ہے پئی اسیں اکو شہروچ آں۔
ثریا:

الله خیر کرے، جدوں ساڑا پاکستان بن گیا اسیں خوشحال ہو جانا اے۔
مجید:

الله پھیتی اوہ وقت لیا وے۔
ثریا:

مجید: پر شریا نوں پاکستان آؤنا نصیب نہ ہویا، پاکستان دا اعلان ہوں توں بعد بوجہت سارے سیاسی قیدی چھڑ دیتے گئے پر میرے اُتے جیل دے مجھے نے کئی کیس بنائے ہوئے سن۔ ایس کر کے میری رہائی نہ ہوئی، بُھج دن توں شہروچ فساداں دا زوری، فیر اک دن میرے اک دوست نے ایہ خونی خبر سنائی جے میری بیوی تے بچے مار دتے گئے۔

سعید: اوہ آپ وی تئے ختم ہو گیا ہونا ایں۔

مجید: ہاں اوہ خورے کس ویلے کس تھانوں ماریا گیا، میرے ہارا وہدی بُدھی ماں وی سینے وچ ایڈ اوڈا امگھاری پھر دی اے۔

سعید: اوہدی ماں جیوندی اے؟

مجید: جی آ----- میرے کول اے۔

انسپکٹر: جیہڑی بُدھی ماں تھانوں لبھدی آئی سی؟

مجید: جی آ----- اوہ بُدھی ماں اوس اللہ لوک دی ماں اے۔

انسپکٹر: اماں کر ماں والی مینوں وی اپنے پُتھر دی پتائی اے۔ ماسٹر صاحب تھانوں اوہنے نہیں دیا صدر فقیر کویں ہویا؟

مجید: مینوں اماں توں پہلے آپ شریا نے صدر دے سنداء دا سبب دس دتا سی، اوس نیک بی بی دا دل شیشے و انگر صاف سی۔ اوہنے اپنے واسطے صدر دا جذبہ میرے کولوں نہیں چھپایا تے ایہہ گل سن کے مینوں مخصوص جیہا صدر ہو رپیار لگن لگ پیا، اماں میرے نال اپنا دُکھ پھول دی اے تے کدی شریا نوں تے کدی شریا دے گھروالے نوں بدُ دعاواں دیندی اے۔ اوہنوں اجے ایہہ نہیں پتا جے شریا ہن ایس جہان تے نہیں نالے میں ای اوہدا گھروالا دا۔ اوہ تے ایس اُتے پی جیوندی اے جے اوہدا پُتھر صدر کسے دن اوہنوں آن ملے گا۔

سعید: بھلاموئے تے وچھڑے کون میلے اپویں جیوڑا لوک والا وندا ای۔

انسپکٹر: اچھا ہن موجودہ کیس بارے وی کچھ دسونا ماسٹر صاحب۔

مجید: میں تھانوں اپنے مخصوص بچے دے جان دی گل دس بیٹھا، ہُن جیہڑا میرے جیہا حساس بندہ اپنی بیوی تے بچے توں انخ ہمیش واسطے وچھڑ جائے اوہ اپنے پیار دے ہڑھنوں اندر کویں ڈک سکدے ہے مینوں بچے پیارے وی بڑے لگدے نیں تے اپنی بالغ عمر دا بہت حصہ میں بچیاں نال ای گزاریا، ایسے پیار دی سک توں مجبور ہو کے میں شامیں کم توں ویہلا ہوناں تے دس باراں آن پھوکے غبارے خرید کے تے اک پارک وچ جا بیٹھناں، او تھے بچے کھیڑاں آؤندے نیں۔ میں اوہناں دیاں بھولیاں گلاں سن کے اپنا روح راضی کرنا تے غباریاں وچ پھوک بھر کے اوہناں نوں دیناں۔ میں اوہناں نوں نزے ہوائی غبارے ای دیناں پرسیں انداز نہیں کر سکدے اوہ مینوں کنیاں دولتاں دیندے نیں۔ بچے تے ہوندے ای نیں سخنی با دشہ۔

انسپکٹر: پر اوس چھوٹے بچے اُتے تیسیں ایڈے مہربان کیوں او جے اوہدے گھر جا کے تیسیں اوہنوں چکن دی کوشش کیتی؟

مجید: اوہ گڈو؟ اوہ مینوں سکوال اپنے ناجی و انگر لگدا اے، اوہ وی جدوں ایہدی غمردا سی تے انخ ہس کے میرے مومند ہیاں پچھے چھپ جاندا سی۔ پرسوں میں پارک وچ گیا تے گڈو او تھے نہیں سی، میں بچیاں نال وقت گزار کے پرتیا تے طبیعت بڑی اداں

سی۔ کل فیر گیاتے گذو نہیں سی۔ میں بچیاں کولوں اور ہدے گھردا پتا پچھے کے او تھے گیاتے مائی اور ہنوں چک کے باہر نکلی، میں گذو نوں چکن لگاتے مائی آکھیا گھردیاں نے منع کیتا اے بچہ کسے نوں نہیں دینا کیوں جے ان کل بچیاں دے انغوا دیاں وارداتاں ہو رہیاں نیں، میں اور ہدی مٹت کیتی ہے میں گل دے موڑ تک گذو نوں یجا کے ٹافیاں لے دیواں فیر بھانویں اور کدی اور ہنوں میرے کول نہ لیاوے۔ گذو میرے ول لئکیا تے میں اور ہنوں بھچپٹ لیا۔ مائی نے رولا پا دیتا۔

انسپکٹر: تھاڑے بیان وچ صداقت نظر آؤندی اے، نال وکیل صاحب وی تھاڑی نیک چلنی دے ضامن ہوئے نیں ہن تھاڑے تے کوئی عذر نہیں۔

سعید: شکر یہ میاں صاحب، آؤ ماستر صاحب چلینے۔ سانوں اجازت اے؟

انسپکٹر: اک گل دسدے جاؤ ماستر صاحب، پاکستان بنان ویلے تے سارے علاقوں دے مسلماناں نے اپنے پاک وطن دی آن اُتے پتنگیاں والکر لکھاں جاناں واریاں، ہن پاکستان تے بن گیا اے پراوہ پتنگے کتھے گئے؟

انسپکٹر صاحب شمع تے ہر موسم وچ بلدی رہندی اے پر پتنگے بر سات وچ ای آؤندے نیں۔ ساڑا طن قائم تے دائم اے پر پتنگے اوہدوں آؤن گے جدوں امتحان دا وقت آیا۔ فیروز بکھیا جے پاکستان دے ہر شہروں ڈاراں دیاں ڈاراں پتنگے نکلن گے تے اپنیاں جاناں قربان کرن گے۔ اک تے میں ای دھوان کھیا ہو یا پتنگا تھاڑے سا ہمنے کھلوتا داں۔ (سارے ہسدے میں تے ایسے ہاسے اُتے فیڈ آؤٹ کر دیتا جاندے اے)۔

(کالا پتن)

فرخنده لوڈھی

فرخنده لوڈھی 25 اکتوبر 1937ء کو مشرقی پنجاب (بھارت) دے شہر ہوشیار پور وچ نواز خاں دے گھر پیدا ہوئیاں۔ 1947ء وچ قیام پاکستان توں بعد اپہے خاندان ساہیوال (منگری) آئے۔ میٹرک دامتحان 1953ء وچ پاس کیتیا تے بی اے تک تعلیم ساہیوال ای حاصل کیتی۔ 1958ء وچ لائبریری سائنس داؤ پلوڈ کر کے ملازمت دا آغاز کوئین میری کالج لاہور توں کیتا۔ 1963ء وچ ایم اے اردو تے 1978ء وچ ایم اے لائبریری سائنس دے امتحان پاس کیتی۔ اوہ مختلف کالج دیاں دیاں لائبریریاں وچ لائبریری رین دی حیثیت نال کم کر دیاں رہیاں پر ایہدے نال نال تحقیقی سفر وی جاری رہیا۔ تخلیق وچ ایہناں نے اردو تے پنجابی وچ افسانوی ادب نوں اپنے اظہار دا خاص ذریعہ بنایا۔ گورنمنٹ کالج لاہور توں ریٹائر ہو گئیاں۔ پہلاں اردو وچ لکھ دیاں سن تے ایہناں دے دوناول 'حسرت عرض تھنا' تے 'پنجہرہ' شائع ہوئے۔ افسانیاں دے تن مجموعے 'شہر دے لوگ'، 'آرسی' تے 'خوابوں کے کھیت' اردو دے افسانوی ادب وچ اک نویکلا روپ لے کے ظاہر ہوئے۔ پنجابی وچ کہانی ایہناں نے کافی عرصہ پہلے شروع کر دتی سی تے کہانیاں دا اک مجموعہ چندے اوہلے، پنجابی دے افسانوی ادب وچ خاص اہمیت دا حامل اے۔ ہن اونہاں دا اک پنجابی ناول 'بند دا انگیار' سامنے آیا۔ ایس توں وکھ پنجابی مضموناں دی اک کتاب زنانی دے روپ، وی شائع ہوئی اے۔ بالاں لئی ایہناں دیاں کہانیاں بڑیاں دلچسپ تے فکر انگیز ہوندیاں نیں۔ ایس توں وکھ ایہناں دے تحقیقی کم دے سلسلے وچ وکھو وکھ بڑے مفید ترجمے تے سروے رپورٹاں وی شائع ہو چکیاں نیں۔ فرخنده لوڈھی 2010ء وچ اللہ نوں جامیاں۔

پچھلی پڑھائی

ماسٹر جی ہوارں نوں ایس گلی وچ وسدیاں بوہتے نہیں تے گھوٹ پچھی (25) ورہے ہو گئے نیں۔ گلی نے ایہناں ورہیاں وچ کئی بانے بدلتے پر ماstry جی دی حالت نہیں بدلتی، ہاں سراوہناں دے کپڑیاں جیہا گھس میلا ہو گیاں تے بُت ادھورا۔ اے اے اج وی ہتھ وچ چھمک پھٹری موری دے کئڈھے جماعت لاء کے محلے دے عکیاں بالاں نوں پچھلی پڑھائی کرا رہے نیں۔ بال اپنے ٹھیٹھے بستیاں چوں کتاباں قاعدے ہوئی کھل دھدے، اپر نیلے اسماں ول تکدے نیں، جھٹے گھیاں، تکالاں اڈ دیاں تے کبوتر قلابازیاں کھاندے نیں۔ نیانیاں دی امنگ پتلی ڈورنال بھجی، ناڑک پرال تے سوار، کھلی فضا وچ تاریاں لاوندی اے۔ جدوج بالاں دیاں نظر اس کتاب توں اسماں ول چھڑپے لاؤندیاں نیں تے ماstry جی نوں قہر چڑھ جاندا اے پراوہ کسے نوں چھمک نال اونہیں سکدے۔ چھمک زمین تے مارمار کے آکھدے نیں۔

"اوے اوے، بے وقوف! گھروں پڑھن آئے اوکہ پنگ بازی کرن"۔ اوہ چھمک چک کے مارن دا ڈراؤ اوی دیندے نیں بس ایساں گو دم خم اے ماstry جی وچ، فیر جد کوئی چھلیڈ اجیہا منڈا کٹی ہوئی پنگ دی ڈورلن لئی نس پیندا اے تے باقی جاتک اوں منڈے نوں پھڑن لئی ڈور پیندے نیں۔ ماstry جی بے بس ہو کے بہرہ ہندے نیں۔

ایہہ نماش روزای ہوندے۔

اک دن راجوناں کلڈھ دیاں بھینگی اک گھما کے تے کئی واری ہس کے آکھیا۔

”ماستر جی! ایہہ مُنڈے تھاڑے وس دے نہیں۔ ہوندی کھاں میں تھاڑی تھاں تے، تسمیں ویکھدے ایہہ کنج سدے نیں گذیاں پچھے۔“

اینا آکھ کے راجو موئہ وچ بُرڈ کر دی زور زور دی جھاڑ و مارن لگ پئی۔

”اللہ وی خورے کیہ سوچ کے بندیاں نوں تھاں پتھاں سُند اجاندا اے۔ ایس نمانے نوں ماستر بنا چھڈیا یا غو۔“
راجدوے پُٹھے سدے ہتھ مارن نال گندیاں چھٹاں اُڑ کے ماستر جی دے چٹیاں کپڑیاں تے جا پیاں۔ ماستر جی اچھل کے ذراؤ
اگانہہ ہوئے تے بولے۔ ”راجو بھین و کیھ کے ویکھ کے۔“

کیوں جے اوہ سچ غصے نال آکھ دے تے راجواہناء دے بُوہے والی تھاں کدے صاف ای نہیں سی کرنی اوہ تے ہرو یلے ہنیری
بنی رہندی سی۔

ماستر جی و چارے گلی دا لکھ، لکھ انچ وی کسکدے نہیں۔

”آپ ای خیال کر بھین۔“

”میں کیہ خیال کرائ؟“ نالی اُتے تسمیں آپ ای بیٹھے او، میں تے نہیں بھایا۔“

راجدوے موئہ تے معدرت والی کوئی لکیر وی نہیں سی تے نہ ای اوں ایہہ گل ہس کے آکھی سی سگوں گلہ کیتا۔

”ماستر جی ایہہ تھاں تے تساں اگاہل ای لئی اے، بالاں نوں گھروں نہوا دھوا کے گھلی دا اے تے کوئی اکھر سکھ آون گے تسمیں
اوہناں نوں نالی بُتے، بہا چھڈیا کرو، گندوچ بہہ کے چھٹاں توں گھابر دے او، کیہ کہنے تھاڑے۔“
ماستر جی مجرماں والگوں نیویں پائی، راجونال ایس طراں دی چیخ چیخ دو جے تیج دن ہو جاندی۔ اوہ ہمیش راجو دی قیچی ورگی جیسی جھاگے
چپ سادھ لبندے۔

جس بندے دے ہتھ گندوچ ہوں، اوہ دے کولوں چٹ کپڑیے لوک سدا توں ڈر دے آئے۔ ماستر جی تے لکے سفید پوش سن۔
اوہناں دے کول راجو دے دو مُنڈے پڑھ دے سن ویہاں (20) ویہاں (20) روپیاں تے۔ جے اوہ راجونال اوکھا بولدے تے
چالھیاں (40) دا نقسان جھملدے۔ بھانویں اوہ بوجہت واری مُنگن پچھوں دیندی سی تے پیسہ جہدے وی ہتھوچ ہووے اوہ طاقت ور
ہوندا اے۔ ماستر جی کہندے نہیں ”پیسہ پستول ہوندا اے تے اپنالا ٹنس آپ ایس توں سارے خون معاف ہوندے نیں۔“

راجوتے اُن ای گھنڈی پھری سی، بدروال کلڈھ کلڈھ کے ایس داموئہ بدر و بچ جیسا۔

ماستر جی دے کئی شاگرد جوان ہو کے نویں نویں کاروباراں وچ رُجھ گئے بعضاً تاں اوہناں کولوں انچ لگھ جاندے جویں جان دے ای
نہیں پر ماستر جی نوں اپنے اوہناں شاگرد اس تے بڑا مان سی جیہڑے کاروچ بیٹھے ٹھوں کر کے کولوں دی لگھ جاندے، ماستر جی اپنے دل وچ
آکھدے:

”کیہ ہو یا جے اوہ میوں سیاندے نہیں، ہین تے میرے شاگرد۔“ اوہناں نوں اوہ ویلے یاد سن جدا یہناں شاگرد اس دیاں مانواں
مُنڈیاں دی بانہہ پھری آندیاں تے بیتی کر کے آکھدیاں۔

”ماستر جی میں بڑی غربتی آئی، بوہنادے نہیں سکدی۔ اپنے علم دی خرایت ایہنوں سکول وچ چلن جو گا کر دیو۔“

ماستر جی نوں اوس ولیل انچ لگدا جویں سمتے اوہناں دا کی ہتھاے۔

اوہناں دور و پے مبینے لے کے وی پڑھایا تے بڑا چیخ (5) روپے لیندے رہے، ہن ویہہ (20) روپے ماہوار فی بچ لیندے سن۔

ماشاء اللہ ترقی تے بھیری کیتی پڑیرہ جھتے ای رہیا۔ کوٹھری وی اوہورہی جس دے وچ اک منجی ڈاہ کے تھوڑی جی تھاں چدی سی جھتے مبینے پانی دے دنا وچ انگیٹھی رکھ کے روٹی ہانڈی کر لیندے سن۔

لندے مستری دا پوت عنایت ماستر جی نوں کدے نہیں بھل سکد، کڑا کے دی ٹھنڈ عنایت دے ہتھ پیر پھٹے ہوئے، نلی چوندی کلا کرتا پچاہ مسیروں ننگا ہر کردا تر کالاں ولیلے ماستر جی دی انگیٹھی کوں ہتھ پسار کے بہ جاندا، اک دن ماستر جی نے پچھیا۔

”عنایت! تینوں پڑھن داشوق نہیں کھیڈن دا اے، پڑھیا کر۔“

”پڑھلاں گاتاں کیہ کراں گا ماستر جی۔“

”اوہ کملیا بندہ بن جائیں گا۔“

”بندہ تے میں ہن وی آں۔“

”میرا مطلب اے وڈا آدمی بن جائیں گا۔“

”تسیں تے وڈے آدمی نہیں بنے۔“

”فیر میں کیہ آں عنایت؟“

”تسیں ماستر جی او بس۔“

ماستر جی چُپ چپیتے رہ گئے۔ بناں لوڑ دے ہانڈی دا ڈھکنا چلیا، دال نوں ابال نہیں سی آ رہیا پر اوہناں نوں لگیا مناں ابال آ رہیا اے۔

فیر ویکھد یاں ویکھد یاں عنایت جوان ہو گیا۔ پتا لگا پئی کسی علاقے وچ کباڑی یئے دا کار و بار کردا اے تے لمباں بناوند اے۔ ہن عنایت دی ماں کدے کدے کدے ایہ دروں لگھدی تے پل گولئی اجھک کے اوپرے جیسے، جی نال پچھدی

”کیہ حال اے ماستر جی راضی او؟“

عنایت دی ماں پہلے نالوں جوان تے سوہنی ہو گئی اے۔ اوس دی چال وچ اعتماداے جیہڑا ماستر جی نوں ہتھ وچ سوٹی پھٹر کے وی نہیں ملیا۔

اک دن راجوا پنے سب توں نکلے اٹھویں (8) پُتھر دی باہمہ پھٹری آئی تے ماستر جی دے سامنے آ کڑ کے کھلو گئی۔ اج اوس دی آکڑ پہلے نالوں وی ودھ سی۔

”لو فیر ماستر جی کیہ یاد کرو گے اسماں اپنا اخیری بال وی تھاڑے کوں ہی بھاکے پڑھانا اے۔ سکول دے ماستر آگ لگنے کجھ نہیں سکھا ندے۔ ماستر جی! میں چاہنی آں مُنڈے نوں حرف چکنے آ جان۔ باہر جا کے سوکھا رہے گا، خیریں وڈے دونوں تھاڑے شاگرد بہرنیں۔

خورے کیہ کچھ گھلی جاندے نیں میتوں تے اوترے ناں وی نہیں آؤندے۔ کلر ٹیلی ویژن، وی سی آر، ٹیپ ریکارڈر، بالاں دے بولن والے کھڑوںے، سیٹی والیاں جنتیاں سیتے سوائے کپڑے، ٹھنڈی الماری۔“

ماسٹر جی نے اکھاں چک کے تکیا راجونے اج بڑے سوہنے نویں کپڑے پائے ہوئے سن۔

”لوکیں تھانوں ویہہ (20) روپے دیندے نیں، میں تھانوں تریہہ (30) دیوان گی کوئی تھوڑنیں۔“

ماسٹر جی راجودے چھوٹے پُرٹنوں پڑھاندے رہے۔ چھ مہینے ہو گئے سال نگھ کیا، ایس سال دے وچ راجو چار (4) یا پنج (5)

واری پیسے دیتے اوه وی توڑ توڑ کے نال ایہہ وی آکھیا:

”منڈے نوں تھوہ لیکھاتے آیںہیں پرمیں خیال کرنی آں تیسیں پرانے او، پچھلی پڑھائی ائی تیسیں ای ٹھیک او۔“

ماسٹر جی جدروں پورے پیساں دامطالہ کیتا۔ راجو آکھیا۔

”ماسٹر جی اسیں کدھرے نے جاندے آں۔ میں اپنے وڈے منڈے نوں سنبھیا گھلیا اے، آؤندہ ہو یا ماسٹر جی لئی گھڑی لیاںکیں۔

تے نالے ماسٹر جی رفیق، شفیق ہوا ری ٹیپ وچ تھانوں سلام گھلدے نیں۔ اللہ دی سونہبہ ہن تے پڑھن لکھن دی لوڑای نہیں رہی۔

ہیں؟ سلام گھلدے نیں۔ ٹیپ کر کے دووال نوں میرے ولوں پیار آکھیں، نالے آکھیں آؤن تے ملن۔“

ماسٹر جی لئی ٹیپ والی گل نویں تے اچرج سی راجو ٹھیک آکھدی سی، ہن پڑھن لکھن دی کیہ لوڑاے۔

پرماسٹر جی پرانے خلوص نال راجودے پُرٹتے دوجے منڈے یاں نوں پچھلی پڑھائی کراؤندے رہے۔ جوین اگے کرااؤندے سن،

جدوں دا باہر جان آؤن دا کم شروع ہو یا ماسٹر جی نوں دنیادے دیدیاں وچ سوکا دسداسی۔ انچ شاگرد اداں نوں ترقی کیتیاں ویکھ کے اوہناں

دابی خوش ہوندے پرہن پیراں تھلیوں جویں کوئی پوڑی کھچ رہیا ہووے۔

روز وانگ اوس دن وی اوہ پیڑھی ڈاہ کے شاگرد ادا دی قطار دے سائہنے میٹھے رب دار او از نال سبق رثار ہے سن، گرمیاں دا لوڑا

ویلا ہولی ہولی ترکالاں ول ودھر ہیساں کہ کسے عین سرتے کھلوکے مکے دی طراں سلام ماریا، اوہناں دا کمزور دل کثب گیا۔ آؤن والے اپنا

تعارف کرایا۔

”ماسٹر جی! میں رفیق آں، پچھا تا نہیں؟ میں تھانوں آؤندیاں ای پچھان لیا تیسیں اونویں دے اونویں اوہ۔“

ہاں میں اونویں دا اونویں ای آں۔ توں باہر ہوں کدوں آیاں۔

”پنج (5) چھ (6) دیہاڑے ہوئے نیں۔ ای تھوں لنگھیاں تے تنظر پی دسوہور کیہ حال اے۔“

”توں اپنا دس۔“

”عیش کرنے آں ماسٹر جی۔۔۔ اچھا میں چلتا آں کسے نوں ٹیم دتا ہویا۔۔۔ رفیق گٹ تے لگی ہوئی ڈیجھیل گھڑی ول تکدائر پیا۔

اوہ ٹرگیاتے ماسٹر جی نوں اوں گھڑی داخیال آیا جس دا لارا راجوسال بھر توں لا رہی سی۔ پوری ٹیوشن فیس نہیں سی دیندی۔ اج دی شام

ماسٹر جی دا دل انجھے خالی گھوہ وچ ڈگ پیا۔ خالی گھوہ وچوں اک گونج سنائی دیندی سی۔

”کیا اے، ایہہ سمجھ کیا اے۔“

اُج دی شام اوہناں نوں ساریاں پچھلیاں پڑھائیاں و سر دیاں لگ رہیاں سن، فیر اوہناں اپنے ولوں دھیان ہٹا کے رٹانا شروع کر

دیتا۔

الف زبر بے اب، تے زبر بے تب، رز بر بے رب، لام زبر بے لب۔

کسے شلوگڑے شاگرد ہو کالا کے آکھیا۔

لام زبر نہے لب۔

”لجنہیں اوے لب“، ماسٹر جی نے صحیح کرایا۔

”نہیں ماسٹر جی----- اب، تب، رب، لب۔“

سارے بالاں کھٹھڑے والا پادھتا۔

(چندے اوہلے)

ڈاکٹر انعام الحق جاوید

ڈاکٹر انعام الحق جاوید، چوہدری غلام حسین دے گھر 6 جون 1947ء نوں فیصل آباد وچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی کیتا۔ 1985ء وچ پنجاب یونیورسٹی نے ایہناں دے مقاۓ ”پنجابی ادب دارالفنون (پاکستانی دور)“ تے پی ایچ ڈی دی ڈگری دی، کتاب ”اجوکی کہانی“ دے نال تقدیم تے تحقیق بارے کتاب 1979ء وچ پیچھی۔ 1980ء وچ تقدیمی مضموناں دی کتاب ”پرکھاں“ تے ”پنجابی ڈراما“ دے نال 1986ء وچ ادارہ ثافت پاکستان اسلام آباد لوں اردو زبان وچ شائع ہوئی۔ 1990ء وچ پنجابی ادب دارالفنون (1947ء توں 1988ء) پیچھی۔ تے ”پاکستان ان پنجابی لٹریچر“ دے نال 1993ء وچ شائع ہوئی۔ 1987ء وچ پنجابی توں اردو تراجم دے نال نال پنجابی توں اردو وچ ترجمہ ہون والیاں کتاباں تے پھٹکل تحریراں دی تو پیشی بلوگرانی مرتب کیتی تے ترجیع دے ہو رکم توں علاوہ خوشحال خان مجٹک دی اک بیاض دا پنجابی ترجمہ کیتا۔

نقاد تے محقق ہون دے نال نال انعام احتج جاوید شاعروی ہن۔ اردو تے پنجابی دونوں زباناں وچ شاعری کردے نئیں۔ مقدارہ قومی زبان نال وی منسلک رہے۔

پنجابی نشر دیاں ونڈاں:

تاریخی تے تہذیبی اعتبار نال ویکھیا جائے تے پنجابی ڈھیر پرانی زبان اے تے دوجیاں زباناں دے ادب و اگونوں ایہدے وچ وی نظم دامدھ نشر توں پہلے بجھا تے شر، شاعری دے چوکھا چو بعده ہوند وچ آئی۔ ابتدائی دور دی نشر دا جائزہ لیا جائے تے نوشہ گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ دیاں وعظاں توں لے کے پچھلی صدی دے ادھ تکمیل جیہٹیاں نشری تحریراں ساہمنے آئیاں اوہ راہ راست دینی مسئلیاں دے بیان، مذہبی تے تبلیغی مقصد ایاں تے اخلاقی درس نال تعلق رکھدیاں سن جد کہ پنجاب اُتے انگریزاں دے قبضے توں بعد پنجابی زبان نشر دیاں نویاں تخلیقی صفائحاں لینی افسانے ناول تے ڈرامے نال متعارف ہوئی۔ بعد وچ ایسے اثر یتھ سفر نامے تے انشائیے وی لکھے گئے تے طنز تے مزاح توں علاوہ تحقیق، تقدیروچ وی کم شروع ہویا۔ ایہناں دا کھوکھ سرنا نویاں پیٹھ مختصر جیہا جائزہ پیش اے۔

افسانه:

کہانی والفاظ کہن توں بنیاے۔ بعد وچ نویں دوڑ دیاں نویاں لورڈاں بیٹھ کہانی ہوئی ہوئی موجودہ افسانے داروپ دھاروی چال گئی۔ موجودہ صدی دی پہلی چوتھائی توں بعد پنجابی کہانی نے بدلبیاں ہوئیاں قدر راں تے لہراں توں اپنے اندر سرمیش دیاں ہوئیاں کئی موڑ مڑے تے کئی مہاندرے بدل کے اخلاقی تے اصلاحی موضوعات توں ہوندی ہوئی اج دے مہاندرے تک اپڑی۔ مذہلے دوڑ دیاں کہانی کاراں چوں جوشوا فضل الدین داناں جو کھاس کڈھوان اے۔

پاکستان بنن توں فوراً بعد جیہڑے افسانے لکھنے لگئے اور زیادہ تر بیانیتے سدھ پڑھرے انداز دے سن جیہناں وچ کوئی قصہ بیان کیتا گیا ہوندا اسی یاں کسے خاص واقعے یاں تاثر نہیں ابھار یا گیا ہوندا۔ 1960ء توں 1975ء تک دازمانہ افسانے داموہ رلا یا عبوری ڈور بن داۓ۔ ایس عرصے اندر افسانے وچ ہر طراز دے موضوع تجربے دی کٹھائی وچ ڈھل کے تخلیقی سطح تے سائیٹ آنے شروع ہو گئے۔ نواز دا مجموعہ ”ڈنگیاں شاماں“، مطبوعہ 1960ء پاکستان بنن توں بعد چھپن والی پہلوٹھی دی کتاب بن دی اے۔

1975ء توں بعد دے دور وچ فنی تے فکری پختگی توں علاوہ طبقاتی کشمکش، معاشرتی نا انصافیاں تے اقتصادی جبر دے حوالے نال آبھرن والی اہر نوں مکھ رکھدی یاں ہو یاں کہانی وچ سماجی شعور دی ڈھنکائی وی جھلکنی شروع ہو گئی۔

جس طراں فکری اعتبار نال اج دے افسانے وچ کئی انگ پائے جاندے نیں۔ ایسے طراں فنی تے تکنیکی لحاظ نال وی ہُن افسانہ چوکے روپ و تاچکیاے۔ ”طولی رمحترم افسانے“، تے ”محضر تین افسانے“ یعنی افسانے پنج وی لکھے جا رہے نیں۔ تے ”شعور دی رو“ دے حوالے نال وی نویکے تجربے ہو رہے نیں۔ جیہناں وچ کے کردار دی سوچ دے حوالے نال اکوہر وچ تخلیق مکمل کیتی جاندی اے۔ ایسے طراں ڈرامائی اختتامیے یعنی چونکا دین والے افسانے وی خاص اہمیت رکھدے نیں جیہناں دے آخر وچ آن والی ”نیچ لائے“ پورے افسانے نوں اک نویں مفہوم نال ہم آہنگ کر دیندی اے۔

اک معیاری افسانے بارے کہیا جاندیاے پئی ایسہ بوجہت ساریاں دا حامل ہوندا اے تے کئی غصل کے ایہدے وچ تاثیر پیدا کر دے نیں مثلاً نقریاں دی بھتی فنی پکیائی، گل کرن دا نویکلا ڈھنگ، انہار دی تازگی، کہانی یا واقعہ پلاٹ یعنی خاکہ دلچسپ تے مودہ لین والا مدد، واقعات دی آپس وچ جڑکن تے لجھ دا اوتار چڑھا۔ سماہمنے دی گل نوں تختیل دی استا کاری نال نواں روپ دین دافن زندگی دے کے اجیہے تجربے نوں سماہمنے لیاں دا ول جیہڑا عام اکھاں توں اوہلے ہووے تے انجام یعنی کہانی و ایسا انت کہ پورے واقعے دا کوئی نتیجہ نکل کے سماہمنے آ سکے۔ ایس اعتبار نال ویکھیے تے پتا لگدا اے جے مختلف رجحانات یہٹھ پنجابی افسانہ ہر نویں ویسی شرت نال سر ملاندیاں ہو یاں اج دے دور تک پہنچیا تے اج جدید علماتی افسانے دا دوارے جیہدے وچ علامت، شعوری استعمال پاروں اول حیثیت اختیار کر جاندی اے تے لفظ مفہوم نوں تلی تے رکھ کے سماہمنے آن دی بجائے مٹھی وچ لکائی رکھدے نیں تے تھوڑی کیتیاں کے نوں اپنا بھیت نہیں دیندے۔ ایس رنگ دیاں افسانیاں دا دوچا پہلو وہاے جیہدے وچ ناصر بلوج تے منشایاد دیاں افسانیاں و انگوں کہانی پن داعصر وی علامت دے نال چلدا اے۔

ناول:

ناول اطالوی زبان دے لفظ ”ناویلا“ توں نکلیا اے جیہدے معنی نویں گل دے نیں۔ ہندوستانی زباناں وچ ناول، انگریزی ساہہت دے اثر یہٹھ پہلاں پہنچا، اردو تے ہندی وچ لکھیا گیا تے فیر پنجابی تک اپڑیا۔ 1897ء وچ چھپن والے ”سُدری“، نوں پہلا پنجابی ناول ممتحیا جاندیاے۔ میراں بخش منہاس پہلا مسلمان لکھاری اسی جیہنے 1923ء وچ ”جٹ دی کرتوٹ“، عرف نواب خان دے نال دیہات سدھردے جذبے یہٹھ سماجی نوعیت دا اک ناول لکھیا جیہدے وچ زبان تے بیان دے معیاری استعمال دے نال نال واقعہ زگاری ول وی پوری توجہ دتی گئی تے نام نہ مود واسطے پینڈ و سماج وچ رواج پا جان والیاں مخفی ریتیاں تے رسمانوں نویکے رنگ نال پیش کر کے حقیقت پسندانہ انداز وچ ایہناں دے اپا دا چارہ کیتا گیا۔

ناول دے وکھو وکھ بُنتری انگاں ول جھات پائی جاوے تے پتا لگدا اے جے ایسہ افسانے دی ای اک کھلری ہوئی صورت اے جیہدے وچ کے اک کردار دی زندگی دے کے اک پہلو دی بجائے پوری حیاتی دے متعلق اہم واقعات نوں کلاوے وچ لے کے پیدائش توں موت تک دے حالات نوں کامیابیاں تے ناکامیاں سنے بیان کیتا گیا ہوندا اے۔ پلاٹ، کردار نگاری، مکالمے، موضوع تے

منظرنگاری نوں ناول دے اہم جزو تصور کیتا جاندا اے۔ پلاٹ خام مواد دی ترتیب یاں مختلف واقعات دے ربط نوں کھیلا جاندا اے۔ کردار نگاری لئے ضروری اے جے ناول دیاں کرداراں نوں عام فطری انداز وچ پیش کر کے ایہناں نوں مختلف تبدیلیاں تے ارتقائی مزراں چوں گزر دیاں ہو یاں وکھایا جائے۔ منظر نگاری توں مراد صرف فطری منظراں دی چتر کاری نہیں بلکہ ایہدے وچ سماجی زندگی دے مختلف منظروں کی شامل ہوندے نیں۔

پاکستان بنن توں بعد پچھپن والا پہلا ناول جو شوافصل الدین دا ”برکت“ (مطبوعہ 1954ء) سی جیہڑا کہ نفسیاتی پس منظروں وج الکیا گیا سی۔ زمانی و نئڈے اعتبار نال 1970ء توں بعد دا دور تے خاص طور تے 1976ء دا سال اک اجیہا موڑ ہن دا اے جتنے آکے ناول نگاری ول اچھا دھیاں دیتا گیا۔ ایس اک سال وچ ای چھنواں شائع ہوئے جد کہ 1971ء توں پہلاں دے دو ریعنی 23 ورہیاں وچ صرف بیچ ناول چھاپے چڑھ سکے سن۔ بہر حال پنجابی وچ ہن تک رچ گئے ایہناں ناولاں وچ اخلاقی ناول وی نیں تے سوائی وی، سماجی ناول وی نیں تے رومانی وی، سیاسی ناول وی نیں تے نفسیاتی وی۔ پر زیادہ تر ناول سماجی یار و مانی نوعیت دے نیں۔ جیہناں وچ پینڈ وہ تلنتے پنجاب دیاں ریتیاں رسم دی وی عکاسی کیتی گئی اے۔

ڈرامہ:

ڈرامے وال فقط یونانی زبان دے لفظ ”ڈراو“، توں نکلیا اے جبکہ امطلب اے عمل کر کے دکھانا، مطلب ایہہ کہ ڈرامے وچ قول نوں عمل دے روپ وچ تے فرد نوں تحریر دے مطابق ڈھال کے پیش کیتا جاندا اے۔ ایس فن دی تاریخ بہت پرانی اے۔ مصر تے چین دے نال نال مشرق وچ ہندوستان تے مغرب وچ یونان نوں ایہدا جنم گھر متھیا جاندا اے۔ پنجابی وچ ڈرامے دا باقاعدہ آغاز انگریزی ڈوروچ ہویا تے موجودہ صدی دے پہلے دہا کے وچ آسٹن لائیں باقاعدہ تخلیقی ڈرامے لکھے جان گلگ پئے جد کہ ریڈ یوڈی ایجاد دے نال ای ایس فن نے اک نواں پاسا پریتی تر ریڈ یوچھیتی ای اپنے سُن والیاں نوں سمجھوتے دی اوس سطح تے لے آیا جتنے سماحت کو لوں بصارت دا کم لیا جان گلپیا۔ رفع پیر دا ڈرامہ اکھیاں، (1938ء) پہلا ریڈ یاںی ڈرامہ۔ ایہدے بعد ڈرامہ سکرین تک جا پہنچیا تے موجودہ ڈوروچ ایہہن چار خانیاں وچ ونڈیا جا چکیا اے۔ (1) ریڈ یوڈرامہ (2) لی وی ڈرامہ (3) سٹچ ڈرامہ (4) لکھتی ڈرامہ

پلاٹ، مرکزی خیال، کردار نگاری، تصادم یا کشمکش تھیس تے مکالے وغیرہ اک پنکے ڈرامے لئی بنیاد دا درجہ رکھدے نیں۔ کے کہانی نوں واقعات دے جیہڑے تسلسل یاں خاکے وچ پرویا جاندا اے اوس نوں پلاٹ آکھدے نیں تے مرکزی خیال یا بنیادی مقصد پلاٹ دی روح یا اوس درمیانی نقطے نوں کہندے نیں جیہدے آل دوالے کہانی دا جال بنیا جاندا اے۔

جو یہ ڈرامائی تشكیل دی کامیابی، پلاٹ تے قصے تے تختہ ہوندی اے انجے ای قصے دی کامیابی دا انحصار ایہدے کرداراں تے ہوندا اے۔ ہیر و اپنے نصب اعین تک اپڑان لئی جتن کردا اے جد کہ ولن بار بار تصادم تے کشمکش دی صورت پیدا کردا اے۔ تے تصادم دی ایہہ صورت حال ڈرامے وچ تھیس یاں حیرت دی راہ ہموار کر دی اے۔ مکالمیاں داشمار ڈرامے دیاں یاد رہ جان والیاں چیزاں وچ ہوندا اے۔ ایس لئی ضروری ہوندا اے جے زبان تے بیان دی موزوں نیت دے علاوہ ایہہ برجستہ، بمحل تے پکے پیدا ہوں۔

جس طراں زندگی خوشی تے غم دونوں جذبیاں نال عبارت اے ایسے طراں داخلی اعتبار نال ڈرامے دیاں وی دو قسمیں بن دیاں

سن۔ طربیہ تے المیہ المیہ یعنی ٹریجڈی دارُخ بوتا کر کے داخلیت ول ہوندا اے جد کہ کامیڈی یعنی طربیہ زندگی دی شنگفتہ نقل نال بن دا۔

پنجابی وچ ڈرامے دے مڈ حلے لکھاریاں وچوں سجاد حیدر، آغا اشرف تے اشfaq احمد دے نام سرکڑھویں نیں۔ پاکستان بنن توں بعد چھپن والی ریڈیائی ڈرامیاں دی پہلے کتاب سجاد حیدر دی ”ہوادے ہو کے“ (1957ء) بن دی اے جد کہ کتابی صورت وچ شائع ہون والا پہلا ٹیلی پلے مُنو بھائی دا ”جزیرہ“ (1977ء) سی۔ ٹی وی ڈرامہ ڈرامے دی سبھ توں ترقی یافتہ شکل بن دی اے کیوں جے ایس نویں میڈیم دے ذریعے ہر نوعیت دا منظر برادر است وکھایا جاسکدا اے۔

سفر نامہ:

سفر تے سفر نامے دی تاریخ ول جھات ماری جائے تے پتا لگدا اے جے سفر ہر دو روح انسان دی بنیادی ضرورت رہیا اے۔ فیر جدوں بندے نے لکھنا شروع کیتا اور بدیاں تحریریاں وچ سفر دے حالات وی آنے شروع ہو گئے۔ ایہہ اوہ دوسری جدوں تاریخ تے سفر نامہ اکو گھر وچ رہندا ہے سن۔ انہن بطور طے ہو رپرانے سیاحوں دیاں لکھیاں ہویاں تاریخاں وچ سفر نامے دے ابتدائی عنصر اس دا سراغ لہذا اے۔ فیر جویں جویں علم دی روشنی و دھمکی گئی سفر نامہ، تاریخ نالوں اپنا نکھڑا کردا گیا پر حالے وی بختاں چرتک سیاح دی اکھ موڑخ دی سوچ تے ادیب داقلم تینے رل کے اک سانچھا منظر لپھن دا جتن نہ کرن اک چنگا سفر نامہ تخلیق نہیں ہوسکدا۔

جدید حوالیاں نال ادب وچ سفر نامے دی عمر بوجہت گھٹ بن دی اے۔ ویسے وی ایہوں اک مہنگی صنف کہیا جاندا اے کہ ایہدے لئے پہلے کے ملک یا علاقے دی سیر کرنی پیندی اے جیہدے لئے دولت تے فرست ضروری ہوندی اے۔ فیر بندے دا صحت مندر ہوناوی ضروری ہوندا اے تاں جے اوہ اپنے پیراں تے ٹرکے ہر منظر دا باریکی نال مشاہدہ کر سکے۔ فیر سفر کرن والا ہر بندہ اپنے مزاج تے اپنے مقصد نوں مکھ رکھ کے ای اپنے لئی رستہ چون دا اے تے رسیاں، مرا جاں تے مقصد اس دا ایہوا مختلف اے، جیہڑا ایں صرف وچ رنگارنگی پیدا کردا اے تے پڑھن والے نوں لچپسی داعصر فراہم کردا اے۔

انج تے بیان دی صداقت تے اظہار دی سچائی کے سفر نامے نوں لچپس بناں لئی کئی طریقے ورتے جاندے نیں۔ کدھرے مصکح یاں فکر انگیز صورت حال نال قاری داٹا کر اک دتا جاندا اے تے کدھرے افسانوی انداز اختیار کر کے تختیل تے رومان دے ذریعے لچپسی پیدا کیتی جاندی اے۔ جیرت وی سفر نامے دا اک بنیادی جزا۔

پنجابی وچ پہلا سفر نامہ ”میر اولادی سفر نامہ“ سی جیہڑا 1933ء وچ شائع ہویا۔ پاکستان بنن توں بعد 1975ء وچ شائع ہون والی اعجاز الحن دی ”یورپ توں چیونگم دے نال“ سفر نامے دی پہلی کتاب بن دی اے۔ ایس توں بعد سلیم خان گئی، محمد اسماعیل حمدانی، سجاد حیدر پرویز، ممتاز ڈاہر، نعیم ثاقب، ارشد میر تے ہو رکھ لکھاریاں ایں صنف نوں اپنا کے ایہدے وچ وادھے کیتے۔

انشا سئیہ:

انشا سئیہ انشا پردازی توں نکلیا اے تے لغوی معنیاں وچ موضوع توں ہٹ کے ایہوں اک اجیہی تحریر ہونا چاہی دا اے جیہدے وچ

انشا پردازی تے بیان دے زور نوں مڈھلی اہمیت حاصل ہووے، پر اصلاحی معنیاں وچ ایہدے توں مراد اک خاص قسم دی صنف لیا جاندالاے جیہڑی انسان نے توں وکھنے تے مراج توں مختلف تے عام مضموناں توں ہٹ کے اپنی اک وکھری پچھان رکھدی ہووے۔ موجودہ حوالے نال انشا سیئے انگریزی دی صنف Light Personal Essay دا ترجمہ بن داۓ پارکھاں دی اکثریت حالے ایہدے کے اک سامنچی تے جامع تعریف تک نہیں پہنچ سکی۔ ایں بے وساہی دی اک وجہ تے ایسی صنف دی کم عمری اے تے دو جی وجہ ایہہ اے جے ایہہ اک چکیلی صنف اے جیہد اعلاق داخلی سطح نال اے تے خارجی سطح تے ایہدی اپنی کوئی ہیئت یا فارم یا شکل نہیں اے۔

مشتاق باسط دی کتاب ”شکھ داساہ“ پنجابی وچ چھپن والی پہلی کتاب اے جیہنوں ایہدے سرجنہار نے آپوں انشائیے دی کتاب کیا اے۔ پھٹکل کھن والیاں توں علاوہ اسلم قریشی، عاشق ریلی، محمد اسلم متواں، ناصرانا، میاں خفر مقبول تے ہور کئی لکھاریاں دیاں کتاباں دی چھپ چکیاں نہیں۔ جیہناں دے ذریعے انشائیے دے مختلف روپ سا ہمنے آرہے نہیں۔

طنز تے مراج:

عربی دا لکھان اے کہ ”المَزَاحُ فِي الْكَلْمَ كَالْمُلْحُ فِي الطَّعَامِ“، یعنی گفتگو وچ مراج دی اوہوا اہمیت ہوندی اے جو کھانے وچ لوں دی، تے ایہہ او دوں تک ای لطف دیندا اے جدوں تک ایہدی مقدار ایہہ رہوے کیوں جے حیاتی نوں اُسارن تے دھرتی نوں شنگھارن لئی سنبھیگی نال کم کرنا ضروری ہوندا اے تے مراج دا کم صرف ایناں اے کہ جدوں کم دا تھکیوں ابندے دے جھٹؤں وٹ پاکے اوہ دیاں تزاواں کچھ رہیا ہووے، ایہہ اوہ نوں اک اجھی تقریخ مہیا کرے جیہڑی اوہ دے جسم تے دماغ نوں کچھ چرائی آل دوالے توں بے خبر کر کے انج ہولا پھل کر دیوے کہ اوہ مڑا گانہہ ٹرن لئی تیار ہو جاوے۔

بنیادی طور تے طنز و مراج صنف سخن نہیں بلکہ موضوع سخن اے یعنی مراج شاعری وچ وی ور تیا جاسکدا اے تے نشو وچ وی۔ نشو وچ مراج پیدا کرن لئی جیہڑے حر بے اختیار کیتے جاندے نہیں اوہناں وچ لفظی بازیگری، لفینہ گوئی، واقعیتی مراج تے صورت حال دا مراج زیادہ اہم نہیں۔ خاکہ نگاری وی اصولوں مراج دی ای اک ذیلی صورت اے جیہدے وچ شگفتہ انداز اختیار کر کے کسے فرد دی شخصیت دا تجزیہ کیتا گیا ہوندا اے۔

پنجابی نشو وچ مراج دا گمراہ پدیاں ہویاں چکھے جائیے تے نظر ان زیادہ توں زیادہ ہفتہ وار ٹولیا اخبار ”موجی“ تک ای جاندیاں نہیں جیہڑا 1931ء وچ جاری ہو یا سی۔ پاکستان بنن توں بعد انور علی دی کتاب ”کالیاں اٹاں کالے روڑ“ (مطبوعہ 1972ء) نوں او لیت دا درج حاصل اے۔ ایہدے بعد ارشد میر، اسلم قریشی، اہن قیصر سجاد حیدر پرویز تے ہور لکھاریاں دیاں کتاباں آیاں تے پھٹکل مضموناں دی صورت وچ چوکھا مراج تخلیق کیتا گیا۔

تقتید:

تقتید داما ده نقداے تے ایہنوں آلوچنایا پر کھ پڑتاں وکھیا جاندالاے۔ کسے سیانے آکھیا اے کہ تقتید دامطلب اے ”اناج نوں انج ٹھپپنا کہ دانہ توڑی توں وکھ ہو جائے۔ ایں اعتبار نال پارکھ دا کم ایہہ بن داۓ جے اوہ ادب پارے دا تجزیہ کر دیاں ہویاں کھرے تے

کھوٹے نوں وکھ کر کے رکھ دیوے۔

پرانے زمانے وچ پنجابی تقدیدی پہلی کتاب ”پرمکہاںی“، والگوں تقدید تشریح یا تذکرے دے انداز وچ کہتی جاندی سی پر نویں ذور وچ ایہہ باقاعدہ اک فن دی صورت اختیار کرچکی اے تے ہن اک نقاد سماجی حوالیاں توں علاوہ لکھاری دے نفیسیاتی پچھوکڑنوں وی دھیان وچ رکھ کے محاکے، موازنے تے تقابلی مطالعے دے ذریعے تخلیق نوں انج پر کھدا اے جے ایہد اہر نگ نتر کے ساہمنے آ جاند اے۔
بنیادی طور تے تقدیدے دو پہلو بن دے نیں۔ اک نظری، جیہدے وچ تقدیدی اصولاں تے بحث کہتی گئی ہوندی اے تے دو، جی اطلaci تقدید، جیہدے وچ تقدیدی اصول لاگو کر کے کے فن پارے دی صنف یا دبی دواردابا قاعدہ جائزہ لیا گیا ہوند اے۔ متوازن تقدید اوہ ہوندی اے جیہدے وچ اک نقاد کے اک خاص نظریے دی بجائے متوازن انداز وچ ساریاں اصولاں توں کم لیند اے تے کے فن پارے دا جائزہ لیند یاں ہویاں نفیسیاتی، سماجی، معاشری، عمرانی تے تاریخی پچھوکڑتوں علاوہ ہوروی کئی پہلو آں نوں ساہمنے رکھدا اے تے تخلیق نوں زمانی اعتبار نال وی جانچدا اے تے ڈوبے فن پاریاں نال ایہد اقبالی مطالعہ کر کے ایہدی قدرتے قیمت داعین کردا اے۔

تحقیق:

تحقیق دا مطلب اے دوبارہ لمحنا، ایں لئی جس طراں تقدید کر دیاں ہویاں تحقیق نگاہ دا ہونا ضروری ہوند اے ایسے طراں تحقیق کر دیاں ہویاں وی تقدیدی شوراک اہم جز دی حیثیت رکھدا اے۔

پنجابی وچ تحقیق یعنی کھوج کاری دا سہرا بوہتا کر کے اوہناں انگریز حکمراناں دے سر جاند اے جیہڑے اپنے علمی ادبی ذوق تے دو جیاں لوڑاں پاروں ایتھوں دیاں علاقائی زباناں وچ وی کم کر دے رہے۔ پنجابی وچ کھوج دی ابتدائی سانی حوالے نال ہوئی۔ ہن تک چھپے تحقیقی مواد دا جائزہ لیا جائے تے ایہدے چار رخ بن دے نیں۔ اک اوہ جیہدے وچ پہلے توں موجود مختلف حوالیاں نوں ساہمنے رکھ کے قیاس تے دلیل اس نال نتار دیاں کاڑھاں کڈھن دی کوشش کہتی گئی اے۔ زباندانی، گرام، لغتان، غیرہ دے سلسلے وچ ہون والا کم ایسے ٹھمن وچ آؤند اے دو جا اودہ جیہدے وچ براہ راست عملی تحقیق دے ذریعے پہلی واری کوئی تحریر یاں شخصیت ساہمنے لیا ندی گئی جویں شریف احمد شرافت نوشاہی نے کھوج کر کے پنجابی دے اک صوفی بزرگ نو شہ پیر رحمۃ اللہ علیہ دے وعظ لبھے۔ ایں دریافت نال پنجابی ادب دی نشری تاریخ کی ورہے پچھانہ چلی گئی تے ہن ایدھے آغاز دا زمانہ 990 ہجری متحیا جاند اے۔ تیسری قسم سودھیاں تے مرتب کیتیاں گھیاں کتاباں تے مبنی اے جیہوں متنی تحقیق وی کھیا جاند اے۔ جویں ہیر دے نخے یاں شاہ محمد دی وارنوں پچھان پُن کر کے یاں ہو کئی پرانے شاعر اس دے کلام نوں سودھ کے ساہمنے لیا ندا گیا اے۔ پچھی قسم اوہ اے جیہدے ذریعے لوک ادب نوں محفوظ کرن دا آہر کیتا گیا اے۔

کھوج بارے کھیا جاند اے جے ایہدا مرکز کوئی نہ کوئی ایسا مسئلہ ہوند اے۔ جیہدے بارے نویں گل کرن دی گنجائش موجود ہوندی اے تے کھوچی سائنسی نقطہ نظر نال غیر جذباتی انداز اختیار کر کے کوئی نہ کوئی ایہو جیہا نتارواں نتیجہ پیش کردا اے کہ حقیقت دے اصل مگھ توں گھنڈ لٹھ جاند اے۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر یوسف بخاری

ڈاکٹر یوسف بخاری 1940ء نوں سید محمد یاسین بخاری دے گھر رگواڑ، بارہ مولا (کشمیر) وچ پیدا ہوئے۔ محلی تعلیم سینٹ جوزف ہائی سکول بارہ مولا (کشمیر) توں حاصل کیتی۔ ایم اے اردو تے ایم اے انگریزی دے امتحان پاس کرن توں بعد کجھ عرصہ بلوچستان دے مختلف کالجات تے یونیورسٹی وچ پڑھاندے رہے۔ پنج ورہے تک گورنمنٹ کالج خاران دے پرنسپل وی رہے۔ ”کشمیری اور اردو زبان کا تقابی مطالعہ“ دے عنوان یہ طبقی مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں پی ایچ ڈی دی ڈگری حاصل کیتی۔

ڈاکٹر یوسف بخاری نوں ایہہ اعزاز حاصل اے کہ پنجاب یونیورسٹی وچ کشمیری زبان تے ادب دی ابتداء ایہناں دے ہتھوں ہوئی۔ اردو، انگریزی، پنجابی تے کشمیری زباناں وچ لکھدے نیں۔ بھانویں اوہناں دامن پسند مضمون کشمیریات اے فیروی پنجابی زبان تے پنجابی رہتل نال اوہناں دی محبت دا ندازہ ایتھوں لا یا جاسکدا اے کہ کشمیریات بارے پنجابی وچ وی لکھدے نیں، زبان عام فہم تے رواں استعمال کردے نیں جیہدے وچ تحقیقی تے علمی رنگ نمایاں ہوندا اے۔ اج کل پنجاب یونیورسٹی وچ شعبہ کشمیریات دے سربراہ نیں۔ ہن تک ایہناں دیاں ایہہ کتاباں چھپ چکیاں نیں۔ ”کشمیری اردو کا تقابی مطالعہ“، ”مقالات“، ”عالم تصوف اور کشمیر“، ”کاشر تھا اور کشمیری لسانیات“، ”کاشر گرامر اور کشمیری سیکھیں“، ”سون رسول پاک صلی اللہ علیہ وسلم (سیرت)“، ”کاشر شاعری“، ”صوفیاۓ کشمیر“، ”کشمیر نامہ“،

حبہ خاتون

کشمیر دی وادی جس نوں جنت نظیروی آکھیا جاندا اے۔ ایہہ ڈنیادیاں حسین ترین وادیاں وچ شمار ہوندی اے۔ اتنے ون سوئے رکھاں نے بہار لائی ہوئی اے۔ رنگ برنگے پھلاں تے پھلاں دے رنگاں تے مہکاں نال وادی دا گھسن تے جمال ہوئی وی ودھ جاندا اے۔ گل کیہ قدرت دیاں ان گنٹ رعنائیاں ایس خلے دیاں انمول ٹو میاں نیں۔ ایس دے نال نال ایہہ دھرتی علم، فضل، ادب تے ثقافت دی دولت نال وی مالا مال اے۔ ایس مردم خیز وادی وچوں ویلے ویلے نال عظیم دانشور، شاعر تے ادیب جنم لیندے رہے تے کشمیر دے وسیکاں دے دلاں، ذہناں تے روحان نوں اپنے علم دی روشنی نال منور کر دے رہے۔ ایتھوں دی شاعری وچ جھٹے ایس مٹی دی مہک تے رنگ رپتے ہوئے نیں۔ او تھے ای کشمیر دی سیاسی، سماجی تے معاشری تاریخ دے وی بے شمار باب موجود نیں۔ ایہناں شاعر اس دچوں کئی شاعرا جیہے گزرے نیں جیہناں دی شاعری وچ جھٹے کشمیر دا گھسن تے جمال موجوداے او تھے ای کشمیر دا لوک رنگ وی جھلکدا اے تے ایہہ سارا کجھ کشمیر دی کلاسیکی شاعری دا انمول خزانہ نیں۔

حبہ خاتون کشمیر وادی دی اک اجنبی شاعرہ اے جیسے اپنی شاعری وچ کشمیر دی ثقافتی، سماجی تے معاشری صورت حال نوں بڑی خوبصورتی تے پوریاں فتنی نزاکتاں نال پیش کیتا اے۔ اوہدے گیت کشمیر دے وسیکاں دے دلاں دی دھڑکن بن کے پوری وادی وچ گونج رہے نیں۔ انسانی حیاتی دا کوئی وی موقع ہووے، خوشی ہووے یا غمی حبہ خاتون دے گیت ضرور کشمیر واسیاں دے بلکھاں اُتے سر کن لگ پیندے نیں۔ سکوں ہن تے ایہہ گیت لوک گیتاں دی طراں کشمیریاں دی رات دا حصہ بن گئے نیں۔

حبہ خاتون دی تاریخ پیدائش کے تذکرے یاں کسے تاریخ وچ حتیٰ نہیں ملدی، عام طور تے ایہہ قیاس کیتا جاندا اے کہ اوہ

1541ءے دوران چندہ ہارنا می پنڈ وچ اک درمیانے طبقے دے کاشتکار خاندان وچ پیدا ہوئی۔ ایہہ پنڈ جس نوں ٹنہ ہاروی آکھیا جاندا اے۔ پاموریاں (پانپور) قبیلے توں لگ بھگ دو کوہاں اُتے آباداے تے زعفران دی کاشت تے پیدوار دے حوالے نال پوری دنیا وچ مشہوراے۔ ایں پنڈ دافاصلہ سرینگر توں تقریباً دس میل بن داۓ۔

حبہ خاتون دا صل ناں ”زون“ سی۔ ”زون“ کشمیری زبان وچ چن نوں آکھدے میں۔ حبہ خاتون بارے آکھیا جاندا اے کہ اللہ تعالیٰ نے اوہ نوں حسن تے جمال و افر مقدار وچ بخشنیا سی، زون (حبہ خاتون) نے مذہلی تعلیم تے قرآن پاک اپنے پنڈ دے مولوی صاحب کلوں پڑھیا۔ ایں توں وکھ فارسی دیاں مشہور کتاباں ”گلستان“، تے ”بوستان“ نوں وی بچپن وچ پڑھ لیا سی۔ ایہہ دے نال اوهہ روز مرّہ دے کماں کاراں وچ اپنی والدہ دا ہتھ و نڈا ندی سی تے زعفران دے کھیتاں وچ وی کم کر دی سی۔ حبہ خاتون عکیاں ہوندیاں توں ای بڑی حتیّاں طبیعت دی ماںک سی۔ جوان ہوندیاں ای اوہدے ماں پیٹوں نے اوہدا یاہ اک اکھڑتے جاہل کسان عزیز لوں نال کر دتا۔ جیہڑا بڑا خشک مزانج تے بد ماغ وی سی۔ حبہ خاتون نال اوہدا سلوک بڑا بھیڑا سی تے اوہدی ماں یعنی حبہ خاتون دی سس وی بڑی چالاک، تیز مزانج تے اک لڑاکی طبیعت دی ماںک سی۔ دو دو اس نے مل کے حبہ خاتون دی حیاتی دوزخ بنادی۔ ایں دے باوجود دا ہنے کوئی شکوہ زبان اُتے نہ لیا ندا۔ کیوں جے اوہ صبر دی پُنھی تے وفادار خاتون سی۔ اللہ تعالیٰ نے اوہ نوں شاعری دی ملکہ بخشنیا ہو یا سی۔ اوہدے اُتے الزام ایہہ لا یا گیا کہ اوہ شاعری کر دی اے تے ایسے الزام پاروں اوہدے خاوند نے اوہ نوں طلاق دے دی۔ سوہرے گھر اوہدے اُتے کِنے کو ظلم ہوئے۔ اوہدا عکس حبہ خاتون دی شاعری وچ نظر آؤندیاے۔

ہُن زون (حبہ خاتون) بھانویں اپنے پیکے گھر اپنے بچپن دیاں سہیلیاں نال ظاہری طور تے خوش نظر آؤندی سی پر اوہدی روح اندر اپنے سوہرے گھر گزارے دنا دی یادوی ہوئی سی تے سس دے ظلمان تے نفرتیاں دے زخم وی اجے تازہ سن۔ اک دیپاڑے خوشگوار موسم وچ اوہ اپنے زعفران دے کھیتاں وچ کم کر رہی سی نالے گزریاں دنا دی یاد نوں شعر دے روپ وچ جنگنارہی سی۔

جبید اترجمہ ایں طراں اے :

”سوہریاں دے نال میری بن دی نہیں اے، میرے ما پیٹو میرا کوئی بندوبست کرو۔“

اتفاق نال عین اوے دیلے اوں عہد دے سلطان یوسف شاہ چک دا اوتحوں گزر ہو یا۔ اوہ شکار کھھیڈن ایں علاقے وچ آیا سی۔ اوہ نوں جدوں حبہ خاتون دی ڈکھ درد تے کرب وچ ڈبی پرتا شیر آواز سُنی جیہڑی فضاواں داسینہ چیر دی ہوئی دُور دُور تیکر گونج رہی سی تے ایہہ پُر کیف تے سوزدار او از سلطان یوسف چک دے کنال وچ رَس گھول گئی۔ اوہ بے اختیار ایں او از قول کھچدا چلا آیا۔ ایں ملاقات دے بعد اوہدا حبہ خاتون نال نکاح ہو گیا تے انج حبہ خاتون کشمیر دے سلطان دی ملکہ بن گئی۔

یوسف شاہ چک آپوں شاعری، اوہ شاعر اس، ادیباں، عالمائ تے موسیقاراں دی بڑی قدر کردا سی، اوہ حبہ خاتون دی شاعری تے پاکباز شخصیت داد یوانہ سی۔ ایں لئی ہمیش اوہ نوں اپنے نال رکھدا۔ جدوں اوہ شکار کرن یا سیری بآہر جانداتے حبہ خاتون اوہدے نال ہوندی سی۔ جس ویلے سلطان شاہ چک کشمیر دا حاکم سی اوں سمجھنے ہندوستان اُتے مغل شہنشاہ جلال الدین اکبر دی حکومت سی۔ اکبر تے سلطان شاہ چک دے تعلقات آپس وچ کشیدہ سن جیہدی وجہ نال اکبر نے یوسف شاہ چک توں قید کر کے کشمیر توں اپنی حکومت وچ شامل کر لیا تے انج حبہ خاتون توں اک واری فیر سردے سائیں دی جدائی دے صدمے سہنے پے گئے۔ حبہ خاتون نے ایں دوران جیہڑی

شاعری کیتی اورہ بھرتے وچھوڑے دے کرب نال ڈبی اوہدی بہترین شاعری اے۔ اوہدے اک شعردا ترجمہ ایس طراں اے۔

”توں میتھوں دُورُس کے چلا گیا ایں، اوہ پھلاؤ دے دیوانا مجوبا“

اخیر جدول یوسف شاہ دی قید لئی ہو گئی، حبہ خاتون پیکے آگئی تے او تھے ای 1604ء وچ وفات پائی۔ کہندے نیں کہ اوہنوں اتحوا وچ فن کیتا گیا۔ اتحوا دی اک میت حبہ خاتون دے نال نال منسوب اے۔ ایس توں وکھر ینگردا حبہ کدل (پل) تے گریں وچ اک چوٹی تے چشمہ وی اوہدے نال منسوب نیں۔ پرنویں تحقیق موجب حبہ خاتون تے اوہدے جلاوطن خاوند یوسف شاہ چک دیاں قبراں صوبہ بہار دے اک پنڈ ”میسوک“ وچ نیں۔

حبہ خاتون کشمیری زبان دی اک بے مثال شاعرہ سی۔ ایہدے نال اوہ موسیقی دے فن وچ وی ماہر سی۔ کشمیری زبان، ادب تے ثقافت دے میدان وچ اوہنوں کلاسیک دا درجہ حاصل اے۔ حبہ خاتون دی شاعری دا مجموعہ ”کلام حبہ خاتون“ دے عنوان نال غلام محمد ٹور محمد کتب فروش سر ینگر نے شائع کیتا اے۔ سر ینگر یڈیو تے ٹیلی ویژن توں اوہدہ کلام نشر ہوندا رہندا اے۔ اوہدی غزل نوں کشمیری غزل دا میل پھر گنیا جاندا اے۔ حبہ خاتون دی شاعری توں پھلاں کشمیری شاعری وچ صرف تصوف دی روایت ای پر دھان سی۔ حبہ خاتون نے رومانی شاعری دی بنیاد رکھی تے ایرانی طرز وچ غزل آکھن دی روایت دی وی بانی بانی۔ اوس نے کشمیری زبان نوں بڑے سلیقے نال ورتیا اے۔ اوہدی شاعری وچ دیہاتی زندگی دے جھلکارے وی بڑے خوبصورت انداز وچ نظر آئندے نیں۔ اوہدی شاعری وچ ایٹاں عوامی پن اے کاج وی پنڈاں تھانواں وچ عورتاں، مرداں، بچیاں تے بُڈھیاں نوں اوہدے بے شمار شعر زبانی یاد نیں۔ خاص طور تے دیاہ شادی دے موقعیاں اُتے کشمیری کڑیاں اوہدے گیت گاؤندیاں نیں تے اوہدی شاعری نوں کشمیری رومانوی شاعری دا سرچشمہ سمجھیا جاندا اے۔ کشمیر دے لوک اوہنوں ملکہ نور جہاں دے نال یاد کر دے نیں۔ اوہدی شاعری تے شخصیت وچ کشمیر دا حسن جمال جھلکدا اے تے شاعری وچ زعفران دی مہک ریچی ہوئی اے جیہڑی کشمیر دے لوکاں دے دلاب دما غاس نوں ہر دیلے مہکائی رکھدی اے۔

حبہ خاتون دی شاعری دے کچھ نمونے پیش کیتے جاندے نیں۔

1۔ میرے دل دیماں کا آجا، اسیں رل کے یا تینمیں دے پھل چھینیے، پر کدرے مرن والے وی پچھانہ پرتے نیں۔ میں تیری اُذیک وچ بُنٹھی آئتے تیریاں سدھراں وچ حیات آں۔ آمیرے پیاریا آجا۔ اسیں رل باغ وچ کٹھے پھل چھینیے، توں رُس گیا ایں۔ میریاں اکھاں توں دُور میتھوں دچھڑ گیا ایں۔ اے میرے پھلاؤ دے چاہوں والیا آسیں رل کے کنوں دے پھل چھینیے۔

2۔ کسم تے سنبل دے پھلاؤ دیاں کونپلاں نکل آیاں نیں تے میریاں آساد دیاں کلیاں اندر کملہ گیاں نیں۔ گئی جوانی کدوں پرتدی اے جیہڑی تیر دی طراں نکل گئی اے۔ میری حیاتی دے رکھاں وچ چاہت دے بھانپڑ مچے نیں۔ باغاں وچ بہار آئے پر مینوں کیبے۔

ہج فراق دے وچھوڑے نے جدول شدت اختیار کیتی تے اوہ مجاز توں حقیقت ول سفر کر کے ایس طراں ظاہر ہو یا۔

3۔ عشق دی اگ نے میرے اندر لبؤا لادتے۔ جیہناں مینوں ساٹھ مکا یا اے۔ اوہنے مینوں الفت دے تپے تندور وچ پاؤتا اے تاں جے میں سڑ کے سواہ ہوجاوال۔ محبت وچ میں برف والگوں پھل گئی آتے اوہنے مینوں طوفان دے وس پاؤتا اے۔ لوکیں روزے رکھ رہے نیں، عاشق عید مناون دیاں تیاریاں وچ رجھے ہوئے نیں پرمیں اپنے مالک دی محبت وچ غرق آں۔

(کشمیری ادب کی مختصر تاریخ۔ دُختر ان ہند)

الیاس گھسن

محمد الیاس گھسن 25 اگست 1961ء نوں گوجرانوالہ دی تحصیل وزیر آباد دے اک پنڈ چک سنتیہ وچ چوہدری سردار خاں گھسن دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک گورنمنٹ ہائی سکول سوہرہ توں 1977ء وچ پاس کیتا تے بی ایس لئی گورنمنٹ کالج لاہور وچ داخل ہوئے۔ داؤ دکانج آف انجینئرنگ اینڈ ٹکنالوجی کراچی توں 1985ء وچ بی ای الکٹریکنکس انجینئرنگ پاس کر کے واپڈا وچ اسٹینٹ ڈائریکٹر ہو گئے۔ کراچی وچ تعلیم دے دوران اوہناں دے من وچ پنجابی زبان تے ادب نال محبت دے دیوے روشن ہوئے۔ اوہنؤں دو رسائی ”سر“ تے ”سوہنی دھرتی“ شروع کیتے۔

ملازمت دے نال الیاس گھسن علی، ادبی تے تحقیقی سرگرمیاں وی جاری رکھ رہے نیں۔ اوہ مہینہ وار رویل، دے اعزازی چیف ایڈٹر نیں۔ بالاں لئی پہلا پنجابی رسالہ میٹی، وی اوہناں دی ادارت وچ ای چھپ رہیا اے۔ اوہ پنجابی سائنس بورڈ دے بانی چیئرمین وی نیں۔ حال وچ ای اوہناں نے طباعت دے شعبے وچ پنجابی کمپیوٹر نوں متعارف کرایا اے۔ گھسن اک اُپچ کہانی کار نیں تے اوہناں دیاں کہانیاں ادبی رسالیاں وچ چھپدیاں رہندیاں نیں، جیہڑیاں پنجاب دے وسیب دا بہترین نمونہ ہوندیاں نیں۔ ہُن تیکر اوہناں دیاں کئی کتاباں شائع ہو چکیاں نیں۔ جیہناں وچ بھگوان شکاری، ریڈار، سائنس (مڈھلی)، حساب (بالاں لئی) جنور باتاں، (لوک کہانیاں)، پرانا پنڈ (ناولت)، گھروالی (ناولت) تے واء ویلیاں (ناول) خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔

ریڈار کہانی

ایہہ ویہویں (20) صدی دے مشہور آمر ہٹلر دے عروج دے دن سن۔ ہٹلنے جرمن گھبروں نوں ایہہ پک کر ادھتاسی کہ اوہناں دا تعلق دنیادی سب توں ودھیا قوم نال اے۔ ایس لئی سارے جگ اُتے حکمرانی کرن دا حق صرف جرمناں نوں ای اے۔ جرمناں نوں اپنے خالص خون اُتے ڈاڈھا مان سی، اوہ انگریزاں نوں وی اپنے قتل تے نہیں سمجھ دے سن۔ اوں ویلے انگریز ڈاڈھی دنیا اُتے راج کر رہیا سی۔ ایس لئی قدرتی طور تے جرمی دابر طائفی نال مبتک لگانا یقین ہو گیا سی۔

انج تے 1930ء توں پچھوں ای جرمی نے اک واری فیر اپنیاں فوجاں نوں نویں اسلخ بازو نال مسلح کرنا شروع کر دتاسی۔ پر اوں ویلے ہر پاسے ڈاڈھی تھر تھلی پے گئی جدوں سینکڑاں بمبارتے لڑا کے جنگی ہوائی جہاز تیار کر کے جرمی دنیادی سب توں تنگی ایز فورس دا ماک بن گیا۔ کئی برزا عظماء وچ ڈورڈور تیک کھلرے برطانوی راج دا تخت لینی لندن ہر ویلے جرمن بمباراں دے نشانے وچ آگیا سی۔ ایس خبر نے برطانیہ دے باڈشاہ جارج تے اوہدے فوجی جنیلاں دی نیند رہرام کر دتی سی۔ جرمن بمباراں دے حملہ دے ڈرپاروں انگریز کار گیراں اینی محنت کیتی جے چھپتی ای رائل ایز فورس کوں اجیہے لڑا کا ہوائی جہاز موجود سن جیہناں وچ آٹھ (8) آٹھ (8) میشین گناں لائیاں جاسکدیاں سن تے اوہناں دی زبردست مارتلوں دمجن بمباراں دا بچنا اوکھا سی۔ فیروزی انگریزاں نوں جرمی دے اچانک ہوائی حملے دا دھڑکا لگیا رہندی ایہہ کیوں جے مسئلہ ایہہ کی کہ ایہہ جیہے ہوائی جہاز تے اوہناں نوں اڈاون والے اجے گنتی وچ گھٹ سن جد کہ لوڑا یہہ سی پی گھٹو گھٹ اک

ہوائی دستہ ہرویلے برطانوی بندرگاہوں دی راکھی کرن لئی ہوا وچ موجود ہوئے۔ اوس ولیے تیک انچ نہیں سی کیتا جاسکدا۔ ایس لئی کوئی اجنبی شے ڈاڑھی ضروری جاپی جیہڑی ویری بمباراں دے ہوائی حملتوں ایناں چرپہلاں خبر دے دیوے کہ ہوائی اڈیاں اُتے تیار کھلوتے پاکٹ اپنے جہاز اس نوں اوہناں دے مقابلے ہوا وچ لیا سکن۔

کئے ای چرتیک برطانوی سائنس داں اک اجنبی مشین ایجاد کرن دا جتن کر دے رہے جبکہ دے وچوں نکلن والی ”موت شعاع“ (Death Ray) اوہناں دے خیال موجب اپنے راہ وچ آون والی ہرشے نوں ملیا میٹ کر دیوے گی۔ ایہہ تجربے تے آگاہی ناکام رہے پر 1935ء وچ اک برطانوی سائنس داں سر واشن واث اپنے تجربیاں دے وچ کارب سبّی اک اجنبی مشین بناؤں وچ کامیاب ہو گیا جبکہ دے وچوں نکلن والیاں شعاعاں سکنٹاں وچ دُور دُور دیاں شیواں نال ٹکرا کے واپس آ جاندیاں سن تے اوہناں اُتے بھیڑے موسم یاں ہمیرے داوی کوئی اثر نہیں سی ہوندا۔ سر واشن واث نے ایس حیران کر دین والی مشین داں ”ریڈ یولوکیشن سسٹم“ رکھیا۔ ایہہ کا ڈھنگی لحاظ نال بوجہت فائدے مندی۔ ایس لئی انگلینڈ والیاں چھتی ای چوکے لکویں طریقے نال اپنیاں لہندیاں بندرگاہوں دے نال نال اجیہے سسٹم نوں چلاوں والے پنج سیشن قائم کر دئے جبکہ بعد وچ چین ہوم (Chain Home) دے نال نال مشہور ہوئے۔ برطانیہ نے دو جی عالمی جنگ دے شروع ہوندیاں ساراں اپنیاں لہندیاں سرحداں دے نال چین ہوم سیشن دی گنتی و دھادتی سی۔ فیر 1940ء وچ جدول فرانس دی ایس عالمی جنگ وچ گد بیاتے برطانیہ نوں اپنی جنوبی بندرگاہوں والی اجیہے کی سیشن قائم کرنے پے گئے۔ برطانیہ نے ایس منڈھلے ریڈار سسٹم نوں بوجہت رازداری نال جنگ دے اک خطرناک ہتھیار دے طور تیا۔ ایہہ پہلا ریڈار سسٹم بھانویں انگل دے ریڈار نالوں بوجہت سادا تے گھٹ رنچ والا سی پر ایہدی ولیے سرمد پاروں رائل ایئر فورس نوں دور پار انگلستان (English Channel) اُتوں اُڈ دے آؤندے جو جمن فائزراں تے بمباراں دا اوہدوں ای پتا لگ جاندی جدول ابجے اوہ برطانوی سرحد توں بوجہت دُور ہوندے سن۔ ایس لئی برطانوی لڑاکے ہوائی جہاز ایناں ہلاں بولن والیاں نال بھیڑ کر لئی فضا وچ آون جوگ ہو جاندے سن۔ کئی واری تے برطانوی راکھے ہوائی جہاز جرمن حملہ آوراں نوں راہ وچ ای ڈک کے تباہ کر دیندے سن۔ یاں اوہناں نوں پچھانہ پتن تے مجبور کر دیندے۔ ایس ایجاد نے جرنیاں نوں ڈاڑھا پریشان کر دتا سی۔ اوہناں نوں سمجھ نہیں سی آؤندی کہ اوہناں دے خنیہ ہوائی حملیاں دی کون مخبری کر دیندی اے۔ دوچے پاسے برطانوی فضائیہ دے بمبار طیارے سمندر وچ دُور دراڑے تر دے شن دے بھری جہاز اس نوں اپنے ”ریڈ یولوکیشن سسٹم“ راہیں لکھ کے اوہناں اُتے جا اپنے دے تے بمب مار مار کے اوہناں نوں سمندر وچ ای غرق کر دیندے۔ برطانوی بمبار ولیے سر تے ٹھیک تھاں بمباري کر کے جمن فوجی ٹھکانیاں، اسلحہ بناؤں والیاں فیکریاں تے صنعتی شہراں نوں تباہ بر باد کر دے رہے۔ ایہناں تباہیاں نے جمنی دا لک تروڑ دتا سی تے فضا وچ رائل ایئر فورس دی برتری جنگ مگن توں پہلے ای ثابت ہو گئی۔ ایہہ اک حقیقت اے کہ دو جی عالمی جنگ وچ ریڈار دی ولیے سر ایجاد نے اتحادی فوجاں دا بوجہت ساتھ دتا سی۔

بچ ریڈار دی کا ڈھنگ بارے تاریخی تے سائنسی حوالیاں نال گل کریئے تے پتا لگدا اے پئی ریڈار دا بنا کوئی اتفاقی واقع یاں اک دو دنال دے وچ کئی تجربیاں دا پھل نہیں سی سگوں ایہہ ایجاد دنیادے کئی نامی گرامی سائنس دا نال دی ورہیاں بدھی گھونج دا سٹا اسی۔ 1831ء وچ سب توں پہلا مشہور سائنس داں جمنزکلیرک میکس ول نے ریاضی دے حساب کتاب نال ثابت کیتا سی کہ ”ریڈ یولہراں“ روشنی دی

رفار نال سفر کر دیاں نیں تے انجے ای اپنے راہ وچ آون والی ہر شے نال لکڑا کے پچھا نہ پرتدیاں نیں۔

میکس ۶۱ توں مگروں 1888ء نوں جمنی وچ عملی تجربے کر دیاں اک سائنسدان ہین رچ ہر ٹرنے ایہہ ثابت کر دتا پئی ”ریڈیو ہر ان“ مصنوعی طور تے وی پیدا کیتیاں جاسکدیاں نیں۔ ہر ٹرنے اپنے آلیاں نال اجیہاں ”ریڈیو ہر ان“ پیدا کر کے وی وکھائیاں جیہیں یاں مساں دو چارفٹ دُور تیک ای اپڑ سکدی یاں سن۔

1895ء وچ عظیم سائنس دان مارکوں نے لمے ریچ (Long Range) اُتے ریڈیو ہر ان گھلن دے تجربیاں دا اک لما چوڑا اسلسلہ شروع کیتیا۔ اوہنے ہر ٹرنالوں چنگا ساز و سامان ورتیا تے اوڑک اوہ طاقتو ریڈیو ہر ان، پیدا کرن وچ کامیاب ہو گیا۔ مارکوں دیاں بنائیاں ریڈیو ہر ان اینیاں ٹگڑیاں سن کہ اوہدے نشر کیتے گئے سیگنل (Signal) گھٹ و دھڑ دہزار میل لمبے بھراو قیا نوں نوں وی پار کر کے امریکہ وچ اپڑ گئے سن۔ اودوں مارکوں نے جیہڑی پشین گوئی کیتی سی اوہ بعد وچ اجو کے ریڈیار تیک اپڑن دی پگڈنڈی ثابت ہوئی سی۔ اوہنے آکھیاں پئی ایہہ ریڈیو ہر ان اک دیہاڑے میلاں دُور دیاں شیواں دے ہوں دا سوہ لئی ورتیاں جاوں گیا۔

مارکوں نے ریڈیو ہر ان بارے اپنی کھوچ جاری رکھی تے 1925ء وچ اوہ اجیہاں ریڈیو ہر ان نشر کر دن وچ کامیاب ہو گیا جنہاں دے جوابی سیگنل توں اوہنے زمین تے فضا تے موجود اوزون دی خفاظتی پئی دی اچیائی ناپی۔ اُنچ تے ایہہ سارے کم مڈھلے ریڈیار دے کارنا مے ای وکھاں دیندے نیں پر اصل حقیقت ایہہ اے پئی اُج دار ریڈیار جیہڑا ہن اک خطرناک جنگی ہتھیار بن گیا اے اوہ نہ تے اودوں اجے بنیا سی تے نای سائنس داناں نوں پورا احساس سی کہ ایہناں ریڈیو ہر ان نوں ورت کے کوئی ایہہ جیہی میشین وی بنائی جاسکدی اے۔

”ریڈیو کیشن سسٹم“ وچ ریڈیو ہر ان نوں جنگی مقصد ای ورتن دے طریقے دے موجود بھانوں انگریز سائنس دان ای سن پر اواہ جان دے سن کہ ریڈیو ہر ان دو جے یورپی مکاں دے سائنس داناں لئی وی کوئی نویں شے نہیں ایسیں لئی اوہناں اپنی ایجادوں ڈاؤھا خفیر رکھیاں پر ایہدے بارے تکنیکی جانکاری امریکہ نوں دے دتی گئی۔ امریکی سائنس داناں ایسی سسٹم اتے اینی محنت کیتی پئی کجھ مہینیاں وچ برطانیہ دا ریڈیو کیشن سسٹم دنیا دا سب توں طاقتو رتے چوکھا خطرناک جاسوئی آلہ بن گیا۔ امریکیاں ایہدے وچ اینیاں جذتاں پیدا کر دیاں کہ اوہ اصولوں ای اک نویں شے بن گیا۔ اوہناں ایہدا ناں وی بدلت کے ”ریڈیار“ (Radar) رکھ دتا۔ اج ایہوناں ای ساری دنیا وچ پر چلت اے۔

بھانوں میڈھلار ریڈار شمن ہوئی جہازاں دے حملے دا پہلاں توں پتالاون لئی بنایا گیا سی پر ویلاں لگانچن نال ایہدے توں ہور بہت سارے کم لئے جان لگ پئے۔ اج کل ریڈیار ہر ملک لئی علاقائی دفاع دالازمی انگ ہوں توں آڈا عام شہری زندگی وچ روز دیہاڑے ورتی جاون والی میشین بن گیا اے۔ جنگ دے زمانے وچ ایہہ فوجاں نوں دشمن ہوائی جہازاں تے میزائیاں دے حملے دی وارنگ دیندا اے تے سمندر وچ تردے آؤندے دشمن بھری جہازاں دا ہزار اس میل دو رتوں ای خطرہ دسدا اے۔ ریڈیار پہاڑتے ٹراکے طیاریاں نوں نشانے اُتے صحیح ویلے بمباری ٹورے بارے مسلسل اطلاعوں دیندا اے تے ایہواں ہوائی جہازاں وچ اپنے بمبارتے ٹراکے طیاریاں نوں نشانے اُتے صحیح ویلے بمباری کرن وچ مدد دیندا اے۔ ریڈیار نے شہری ہوابازی وچ وی ڈاؤھیاں آسانیاں پیدا کر دیاں نیں۔ اج کل مسافر تے سامان ڈھون وائلے اُٹنے تے ترنے جہازاں دی رہنمائی لئی ایہہ اک انتہائی ضروری آلہ بن گیا اے۔ سناخنے بدلاں وچ اوڈے بھوئے ترکے ہوائی جہازاں نوں اک دو جے نال بھڑن توں بچان تے سناخنیاں دھنداں وچوں گزر دے بھری جہازاں نوں سمندری چٹاناں تے وڈے وڈے

برفانی تودیاں نال ٹکران توں بچان لئی ایہوای ورتیا جا رہیا اے۔ ایہنے بندرگا ہوال تے ہوائی اڈیاں دے کم نوں وی ڈھیر سوکھا کر دیتا اے۔ ایہہ ڈور دراڈے سمندری جہازاں نوں ساحل ول آؤن لئی صحیح راہ دسدا اے نالے ہوائی جہازاں نوں ہمیرے تے بھیڑے موسم وچ ہوائی اڈے اُتے اُترن لئی مدد بیندا اے عام شہری ورتاوے وچ ریڈار محکمہ موسمیات دے کم آؤندا اے، محکمہ موسمیات آون والے موسمان داریڈار راہیں گویٹلا کے پشین گوئیاں کردا اے۔ جدید ترین ریڈار سائنس دانان نوں خلاوچ وڈے وڈے راکٹ تے خلائی سٹیشن گھلن وچ مدد کردے نیں۔ چن دی سطح اُتے خیر خیریت نال اُترن والے امریکی خلابازوی ریڈار راہیں ایہہ کار نامہ کر دکھاون دے قابل ہوئے سن۔ دن بدن نویاں تیکنیکاں ورت کے ریڈار کولوں بت نویں کم لئے جارہے نیں تے ویلے دے نال نال ایہدے گن و دھدے جا رہے نیں۔ ایں لئی ایس ویلے مستقبل دے ریڈار دے بے حد انوکھے کماں بارے پشین گوئی کرنا وی اُوکھا ہو گیا اے۔

(ریڈار)

حسین شاد

پورا ناں محمد حسین شاد تے حسین شاد قلمی ناں اے۔ 24 فروری 1936ء نوں چکوکی ضلع جاندھر (مشرقی پنجاب بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم ہوشیار پور (بھارت) وچ حاصل کیتی۔ 1947ء نوں قیامِ پاکستان ویلے گوجرانوالہ دے اک پنڈ وچ آن وسے تے میٹرک دا متحان گوجرانوالہ توں پاس کیتا۔ بعد وچ پنجاب حکومت دے پی ڈبلیوڈی محکمہ وچ ملازم ہو گئے۔

سرکاری ملازمت دے نال نال اوہناں نے لکھن پڑھن دا کام وی جاری رکھیا۔ کہانی، ڈراماتے شاعری ایہناں دے میدان نیں۔ اوه ریڈیو تے ٹیلی ویژن دے پروگرام دی کمپیئرنگ وی کردا نیں۔ اوہناں دے کئی ڈرامہ سیریل پنجابی زبان وچ ٹیلی کاست ہوئے نیں۔ ریڈیو پاکستان دے پروگرام ”سوہنی دھرتی“، وچ اوہناں دی اواز کئی ورہیاں توں گونج رہی اے۔ اوه جنگ اخبار وچ ”راوی رُت“ دے عنوان نال پنجابی کالم وی لکھ رہے نیں۔ ماہنامہ لہر االا ہورتے ماہنامہ پنجابی ڈاگست لا ہور دے مدیر وی رہے نیں۔

اوہناں دیاں پنجابی کہانیاں دا مجموعہ ”شہر تے سفے“ تے شاعری دا مجموعہ ”موسم نیلی باردا“ شائع ہو چکا اے۔ پرا اوہناں دا خاص میدان کہانی کاری اے۔ اوہناں نے پنجابی افسانے نوں نواں اسلوب تے نویں موضوع دیتے نیں۔ اوہناں نوں اپنے فن اُتے پورا پورا عبور حاصل اے۔ اوہناں دے موضوع ساڑے معاشرے دے ہوندے نیں تے کردار وی جیوندے جا گدے چلدے پھر دے محسوس ہوندے نیں۔ حسین شاد نے عام طور تے نچلے تے درمیانے طبقے و چوں اپنیاں کہانیاں دے مضمون لئے نیں۔ اوه تنقیدی حوالے نال وی اپنا اک مقام بنائے چکے نیں۔

گھُسمیلا چان

شیو کدھرے خیالاں دی ڈنیا وچ گواچ گئی سی، دُور پار دے ویلیاں دی انھی گنگی ڈھندوچ۔ شبانہ بُو ہے دی سر دل اُتے بیٹھی ویہرے وچ کھلرے ہنیرے و چوں گواپی ہوئی شیو نوں پئی بھالدی سی۔ ویہرے دے کھلرے ہوئے ہنیرے وچ پرے کر کے باہر کھلن والے بُو ہے دے کوں ایویں تھوڑا چنان تے گھُسمیلا جیہا چان ابھر داتے تما ہو جاندا سی۔ اصل وچ ویہرے دی ایس نگرے ستاں (7) ورہیاں دی عمر دا اوہدا نکا ویرز میں اُتے لیکاں واهن دی کسے بے مقصد کھیڈ وچ رُجھیا ہو یا سی۔ شبانہ نوں دکھ ہو یا اوہدا شیو والا روپ وی ایسے طراں دے کئی بے مقصد کھیڈ کھیڈ دار ہندسا سی۔ شبانہ جوان ہوئی تے شیو اوہدے نالے ای سی۔ ابے دو ہفتے پہلاں تاکیں اوہدی ماں اوہنوں شیو آکھدی آکھدی اک دم چُپ جیہی کر گئی سی۔ ہُن کوئی وی اوہنوں شیو نہیں سی آکھدا۔ اوہدی ماں جس ویلے شیو کہہ کے واج مار دی سی تے اوہنوں انچ لگدا سی جویں ویہرے وچ کنیاں ساریاں باڑیاں ہسن لگ پیتاں ہوں تے شبانہ اوہناں اُتے حکم چلا رہی ہو وے۔ پرانا شبانہ دلیز اُتے بیٹھی ہنیرے ویہرے وچ جبیدی اک نگروچ اوہدے ویر دی موجودگی نے گھُسمیلا جیہا چان کیتا ہو یا سی اپنے توں وچھڑی ہوئی شیو نوں بھالدی پئی سی۔ اوہنوں شیو دے ہاۓ اوہدے رو سے تے اوہدیاں ضد اال اڑیاں مُڑیاں یاد آؤندیاں سن۔ یاداں جیہناں دا کوئی وجود نہیں ہوندا۔ جیہناں نوں تیسیں پھر کے کوں نہیں بھاسکدے۔ یاداں تے پرے کھلوتیاں پینترے بدلت کے جھکائیاں دیندیاں رہندیاں

نیں تے بندہ اپنی بے وسی تے مجبوری دے دکھ جرن توں سوا کجھ وی نہیں کر سکدا۔

شبانہ نے اپنے سرنوں اک زور دا ہلو نادتا، یاداں دی گلڈھنوں پرے سُمیا اپنے کھلرے ہوئے خیالاں تے گواچی ہوئی روح نوں سمیٹیا، فیر بڑے گوہ نال لیکاں الکیدے آفتاب ول تکیا۔ ابھیوں جوان ہوندیاں کئے ورہے لگن گے۔ کس طراں راتوں رات ایہہ اک چانن مینار والکوں اُسر کے ویژہ دے دیاں کندھاں توں اُچا ہو سکدا اے۔ کس طراں ایہہ میراتے ایسیں گھردار اکھابن سکدا اے۔ کس طراں میرے پیوڈے گواچے خاندان دی نشانی بن کے اوہدے ہوں دی گواہی دین جو گا ہو وے گا۔ خوف تے بے یقینی نے آفتاب دے چانن وجود نوں حا لے تائیں شبانہ دیاں نظر اس وچ حسمیلا جیہا کیتیا ہو یا سی۔

شبانہ نوں بے یقینی تے بے وسادی دے اُنھے کھوہ وچ اوہدا اوڈا بھرا انورا ایس طراں لٹکا گیا سی کہ اتنا نہہ اوہ جرن دی اوہدے وچ سکت ای باقی نہیں سی رہی۔ اوہ سوچ دی سی کہ ماں نوں انج نہیں سی کرنا چاہیدا۔ اوہنے سارا بیمار تے مکمل حیاتی اک پل وچ ای انوراؤ توں وارد تی سی تے اپنی شبوہ واسطے کجھ وی نہ چھڑ دیا۔ سگوں اوہدے کلوں تے اوہدا اپنا آپ وی کھوہ لیا۔ شبوہ تے ہن کدھرے ہے ای نہیں۔ ہن تے بس شبانہ ای رہ گئی اے جیہڑی بے یقینی تے بے وسادی دے اُنھے گلگے کھوہ وچ لکھی پئی اے تے اوہدا انکا ویرایہناں ڈکھاں توں انجان اے۔ اوہنوں تے اکا پتا نہیں اے کہ اوہدی بھین کیہڑے کھوبے وچ کھب گئی اے۔ نہ اوہ اوہنوں ایس اُنھے گھوہ تے گلگے کھوبے وچوں کلڈھن جو گا اے تے نہ ای واج مار کے حوصلہ دین جو گا اے۔ اوہ تے آپ کے ویلے وی کھیڈن واسطے چن مٹگ سکدا اے۔ میری حیاتی داتے اوہ آپوں چن اے پر پہلیاں تاریخاں دا چن، چودھویں دا ہوں لئی تے حا لے بڑیاں ای کالیاں راتاں میری اوڈیک دی راہ وچ کھلو تیاں ہو یاں نیں۔ اوڈیک وی لائی ای جاسکدی اے۔ تاگلگھ وی لگ سکدی اے پر ایہہ بے یقینی، ڈر، خوف، آن ڈھیاں رُتاں دا ڈر خوف پر اوہ تے چودھویں دا چن سی۔ انورتے پورے گھرداں لکھر یا ہو یا چانن سی، خیر اوہنے اپنے آپ نوں آپ گرہن لالیا۔ اپنا حُسن، اپنی جوانی اپنا جو بن بھریا چانن آپ گوالیا۔ اوہنے اپنے آلے دوالے زہری دھونکیں دے کالے بدال انج کھلارے کہ اوہ اپنے سارے وجود سمیت گواچ گیا۔ اپنے سلکھنے ہو وچ زہر ای زہر بھر لیاتے میرے لئی ہنیرے ای ہنیرے، ڈر، خوف، بے یقینی تے لمی جُدائی تے اوڈیک ایہہ واہی مقدار اے۔

کلڈے سوہنے دن سن، خوشحالی تے ہا سے ٹوت دی گوڑھی تے سمجھی چھماں وانگوں سارے گھرو وچ کھلرے ہوئے سن۔ انور دیاں گلائیں مٹھیاں، پیاریاں، ہاسیاں بھریاں، شان ای وکھری سی اوہنماں دے گھردی۔ اک دن پتا نہیں کس طراں ظالم پھر اتریا، انور نے ٹھک کر کے باہر بوا کھولیا تے اوہدی زبان و چوں نکلن والے اکھر زخمی سن تے وڈھے لکھے ہوئے۔ کئے نوں کجھ وی سمجھنے آئی۔ شبانہ جیران تے ماں پریشان۔ اکھراں دی وڈھٹک و دھدھی گئی۔ اوہدے چھرے دا چانن تے رنگ سواہ ورگا پھکا ہو گیا تے اوں ویلے پتا لگا کہ انور تے ہیر وکن پیندا اے۔ ماں تے شبانہ دے موٹھیوں ہو کا جیہا نکلیا۔ اُتلساہ اُتھے تے تھلے داساہ تھلے۔ ماں نے دوھڑھڑ سرو وچ ماری۔ بھین نے ہتھ سینے اُتھے رکھ لیا جیہدی محاب تھلے دل دافانوں زور زور دی ڈولیا۔

دلیز اُتھے بیٹھی شبانہ نے بے دھیانی وچ اپنے مٹھے تے لگے پھٹ دے نشان نوں ہتھ لایا تے زخم جو یں اک دم جاگ پیا ہو وے۔ اوہ سکلوں پڑھا کے آئی سی۔ بوہے تیک آن دا کسے نوں پتا وی نہ لگا۔ انور زخمی لفظاں نال کچھ کھرہ بھیا سی تے کمرے دیاں شیواں نوں ایھر اُو دھرست رہیا سی۔ اوہدا وجود وی اوہدے لفظاں طراں بے لہو گدا سی۔ بے یقیناً اوں ڈول۔

”توں کیوں نہیں سمجھدی ماں، مینوں کئی زبر..... زبر دست ضرورت اے پسیاں دی، ماں میرے اندر دے سینے وچ،
میرے سارے وجود وچ جو کاں اتر آیاں نیں جنی دیرتا نکیں دھوالی ہیر وئن داؤ دھواں میریاں رگاں وچ نہیں اترے گا۔ ایہہ جو کاں میری
رات دے گھٹ بھردیاں رہن گیاں۔ میری نس نس وچ چونڈھیاں وڈھدیاں رہن گیاں۔ ماں بچا لے مینوں اللہ دے واسطے پیسے دے
مینوں پیسے دے ماں۔“

انور نے اپنے کنڈے متحاں نال ماں دی چادر دے پلے نوں پھڑیا ہو یا سی۔ اوہ اسارا وجہ دی گنبد رہیا سی اور چادر نوں زور زور
نال ہلو نے دے رہیا سی تے ماں دی چادر سر توں ڈھلک کے اوہ دے پیراں اُتے ڈگ پی سی۔ ماں نے الماری وچوں اپنا ٹھواں کلڈھیا تے انور
نے اوہ ٹھواں کو لوں کھوہ لیا تے پا گلاں والگوں وحشیاں دی طراں ٹوے چوں سارے نوٹ کلڈھ لئے تے بے واتا ڈے بُو ہے ول بھج ٹریا۔
اوہ دیلے شبانہ بُو ہے وچ اوہ داراہ ڈک کھلو قی۔ پر انور اُتے وحشت سواری۔ اوہ خورے ساریاں رشتیاں دا تقدس دھوئیں وچ گواچکیا سی۔
اوہ نہ اپنے پورے زور نال شبانہ نوں دھکا دے کے پرے سٹ دیتا تے باہر ہوں نس گیا۔ شبانہ دا سر بُو ہے نال نکرا کے ذخی ہو گیا۔ رات دی
پھوار وگی پر شبانہ فیروی انور دے پچھے نس پی۔ اوہ دا کارپچھوں پھڑ کے کھچیا۔ ”نہیں جان دیاں گی میں تینوں پیسے واپس کر دے ماں نوں،
کیوں ڈاکوبن گیا ایں اپنے ای گھرنوں لُٹ رہیا ایں۔“ انور نے اوہ نوں فیراک دھکا دتا تے شبانہ پچھے نوں ڈگ پی ماں نے اگانہ ودھ کے
سان بھلیا۔ پر انور نس گیا سی۔ لہو نال رنگ مٹھے نوں ماں نے اپنی چادر دے پلے نال صاف کر کے ذخی اُتے پی بخھ دتی۔

ایں توں مگروں انور نوں گھر لٹھوں کوئی نہ روک سکیا۔ اوہ ہیر وئن دے نشے وچ ڈبایا گھر وڑ داتے سبھ کچھ ہونجھ کے لے جاندا۔ شبانہ تے
ماں نے آفتاب نوں اپنی جھولی وچ لُکا لیندیاں۔ کدھرے انور دے مکروہ پر چھویں آفتاب نوں وی گرہن نہ لاد دین۔ انور خالی تے بے
وادیاں اکھاں نال سبھ نوں تکدا تے گھرنوں لُٹ پُٹ کے لے جاندا شبانہ تے ماں نوں بے آسراتے کمزور ہوں داؤ کھدے کے مُڑ اوں
دن ای آؤندہ جس دن فیرا وہ نے لُٹ مار کر فی ہوندی۔

اخیر گھر اُجڑ گیا۔ گھر دا جھانڈ اٹھنڈا، ماڑا موٹا جبیرا فیر بچیرا اوہ گھنے لئے بے اوہ نہونجھ کے دھوئیں راہیں اڑا دتے۔ گھر دے نال نال
ماں دھی دے پرس تے سوت کیس وی خالی ہو گئے۔ ڈکھاں درداں نال اکھاں وچ بے آسی دی دھوڑ دو رتا نکیں کھلر گئی۔ ہنے ہنجو داں دے
پانی نوں خشک کر دیتا۔ جدوں کچھ وی باقی نہ بچیا تے انور نے گھر آؤنا ای جھڈ دتا، اوہ کدھرے نشے بازاں دے ڈیریاں تے تنگی زمین اُتے بن
پانی دی چھپی والگوں تر ڈفا پیارہ نہ داتے ایہہ آس لائی رکھدا کہ خورے کوئی پرانا بیلی اوہ نوں ہیر وئن بھرے سکریٹ داک ادھ سوٹا لوا دیوے پر
کون۔ سبھ نوں اپنی اپنی پی ہوئی سی۔ ہر کوئی اپنی سوئی اُتے آپ ای لھکیا ہو یا سی۔ بے رحم تے بے مردی دے ایہہ موسم اوہ دے ذہن
دیاں باریاں وچوں جھانکدا۔ اوہ والپس گھر پر تن دا سوچدا پر ہن خورے تو بدے ویلے بیت چکے سن۔ گھر جان دی ہمت ہن نہ اوہ دے جھٹے
وچ سی نہ روح وچ تے نہ اوہ دیاں اکھاں وچ سی بے جان لاش زمانے دیاں ٹھوکراں وچ تے بے رحم سے دے پیراں تھلے مدھولی ہوئی۔
اوہ نہ اپنیاں اکھاں بند کر لئیاں ساہ گوا دیتا تے روح خالی کر لئی ہمیش لئی۔

گھر انور دی لاش اپڑی تے شبانہ دیاں اکھاں تے ماں دا دل پاٹ گیا۔ گھروں دو جنازے پکے گئے۔ انور گھروں باہر رہندا سی تے
شہو ماں دے آسرے جیوندی سی۔ انور جیوندی سی۔ اج اوہ مر گیا تے ماں داروز دامرنا جیونا مک گیا۔ اوہ ایسی موت مریا

جیہڑی مانواں نوں بے موت مار دیندی اے تے بھیناں نوں بے آسرا کر دیندی اے۔

شبانہ گھردے بوہے دی سر دل تے بیٹھی گواچی ہوئی شبونوں بحال دی سی یاں ماں دی اڈیک وچ سی یاں فیرا پنے جوان بھرا دے آون دی آس لاء کے بیٹھی سی جیہڑا ظالم نشے دی پھانسی چڑھ گیا سی۔ اوہ بھرا جیہڑا بھرے گھردار اکھاتے اوہ دے موئے پیو دی نشانی سی۔ کون کیہنوں پچھے کہ شبانہ توں کیہدی آس تے دلیز تے بیٹھی ایس۔ کدی گئے وی مڑ کے آئے نیں۔ اوہ دیاں خالی اکھاں وچ سوائے خوف دے کجھ نہیں سی۔ پر دُور پرے ویڑے دے ہمیرے کونے وچ آفتاب دا گھسمیلا چانن ہوئی ہوئی کھنڈا جارہیا سی۔ اوہ دیاں بے جان اکھاں وچ روشنی دی اک لکیرا بھر رہی سی۔ ”آفتاب دا چانن“ اوہ دی روح وچوں اک آس بھری اواز بھری۔ ایہہ چانن ای میرا کل اے اوہ دے آلے دوالے کھلڑی بے یقینی تے بے وساہی، ڈرتے خوف دے ہمیرے یاں دی تنی ہوئی چادر وچوں روشنی دیاں کرناں اوہ دے چہرے اُتے پے رہیاں سن۔ انچ جاپدا سی جویں اوہنے گواچی ہوئی شبونوں لمحن دی راہ لبھی ہووے۔ میراویر، میرا آفتاب آون والی بھلک وچ ضرور پچکے گا۔ گھردے سارے ہمیرے مک جاون گے۔ کوئی موت دا سودا گرا یہد یاں رگاں وچ زہرنہیں اُتار سکے گا۔ میں اوہ ہنخ توڑ دیاں گی جیہڑا ایس آفتاب نوں گھناون دی کوشش کرے گا۔ اوہنے اگانہہ ودھ کے آفتاب نوں اپنی چادر دی بکل وچ لکویا۔ ایہہ گھسمیلا چانن چوڑھویں رات دا چن بننے گا۔ انچ جاپدا سی جویں اوہنے اپنے پورے کل نوں محفوظ کر کے شبونوں لبھ لیا ہووے۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر سید اختر حسین اختر

ڈاکٹر سید انحر حسین اختر 3 مئی 1937ء کو ناگانڈا، پنجاب، پاکستان میں پیدا ہوئے۔ انہوں نے 1954ء کی تاریخی میسرک پاس کرنے والے ملکی طبقہ کے ایجاد میں بھارت کی ایک اہم کوئی کمیٹی کا حصہ بنتا ہے۔ 1958ء کی تاریخی میسرک پاس کرنے والے ملکی طبقہ کے ایجاد میں بھارت کی ایک اہم کوئی کمیٹی کا حصہ بنتا ہے۔

اوہناں دیاں انتظامی صلاحیتیاں ای اوہناں دیاں تحریراں نوں منظم تے سوہنیاں بنادیئندیاں نیں۔ آپ دی مادری زبان پشتوے پر اوہ جدوجہ دے پنجاب وچ آئے پنجابی زبان تے ادب دی سیوا اک اُپھے تے پچھے جذبے نال ایس انداز وچ کیتی کہ اوہ خالص پنجابی ای گلن لگ پئے۔ ایسے جذبے پاروں 1976ء وچ ایم اے پنجابی کیتا تے پنجاب دیاں لوک رسماں، لوک عقیدے تے لوک ڈرامے دے حوالے نال بوبہت اپنی پدھر تے تحقیقی تے علمی کم کیتا۔ ہن تک اوہناں دا شعری مجموعہ ”دل دیاں پیڑیاں“ 1966ء وچ شائع ہو یا۔ ایس توں وکھ ”کھلرے موئی“، ”نشری مضموناں دا مجموعہ 1966ء وچ تے ”پنجابی کمپوزیشن“، شائع ہوئے۔ پنجابی زبان تے ادب دے معیاری رسائے ”ہراں“، راہیں پنجابی زبان دی خدمت کر رہے سن اوہ 2011ء نوں اپنے خاتم تحقیقی نال جاملے۔

پنجاب دیاں لوک رسماءں

لوك رسماء اصل وچ ساڑي رہتل دیاں ای پیداوار نیں تے کسے وی معاشرے دے اچھے تے بُرے و سیب تے وسینکاں دی امیری یاں غربی داشتیشہ و کھان والیاں ہوندیاں نیں۔ ایہہ چنگیاں وی ہوندیاں نیں تے بُریاں وی --- سادہ وی تے گنجھلدار وی --- لوکائی تے بھارپاں والیاں وی تے اوہناں دا بھار ہولا کرن والیاں وی --- سماجی حالت نوں خوشگوار بنان والیاں وی تے ایہنوں تباہ بر باد کرن والیاں وی --- سگوں انچ آکھنا چاہیدا اے کہ جمیعی طور تے ملک تے قوم دی اُسراری کرن والیاں وی تے بعض حالات وچ ایہنوں گراوٹ دے ڈو گنھے کھڈیاں وچ سُنن والیاں نیں۔ لوك رسماء بھانویں کوئی قانون تے نہیں ہوندیاں پر فیری وی ایہہ قانون نالوں ودھ و قوت تے اہمیت رکھن والیاں لکھن پڑھن وچ آئیوں بنال ای سینہ بسینہ چلدیاں رہندیاں نیں۔ لوك رسماء دُنیا دے ہر ملک تے ہر خطے وچ ہوندیاں نیں۔ ایہہ وکھری گل اے کہ مختلف ملاکاں وچ ایہناں دیاں شکلاں و کھو و کھو ہون ایہہ رسماء سماج دا ٹوٹ انگ ہوندیاں نیں۔ کئی واری کچھ اصلاح پسند لوک رل کے جے کسے بھیڑی تے مکروہ قسم دی رسم نوں مکانا چاہن وی تے مکانہیں سکدے کیوں جے ایہہ رسماء لوکاں وچ ایہنیاں رچ مج گنیاں ہوندیاں نیں کہ ایہناں نوں مکان دا جتن کرن والے نوں پاگل سمجھیا جاندیا اے۔ خاص کر کے پنجاب دے واسی تاں صدیاں توں ایہناں نوں نک دامسلہ بنائی پھردے نیں تے ہر حال وچ ایہناں نوں اپنان تے پورا کرن دی کوشش کر دے رہے نیں۔ جدول تائیں ساڑے پرانے زمانے توں چلدے ایہناں رواجاں نوں پورا نہ کیتا جاوے ساڑی عزت قائم نہیں رہندی۔ نک لٹھ جان دا ڈر ہوندا اے۔ سگوں کئی

وارتال ایک نک دی خاطر تن من دھن دی بازی دی لادتی جاندی اے۔ ساڑے ابیتھے عام طور تے شادی ویاہ دیاں رسمائیں بڑیاں دھوم دھر کے نال منایاں جاندیاں نیں۔ پر ایس دھوم دھر کے دانشہ لتمدیاں ساراں قرض لئی ہوئی رقم دیاں سود سنتے بھاریاں قسطاں اتارن دا مسئلہ پیش آؤندیا اے تاں شادی خانہ آبادی دی تھاں خانہ برپا دی دانقشہ بن جاندی اے۔ جیہڑے بندے دی شادی اُتے قرض لیا گیا ہوندا اے اوں وچارے دا ایس قرض دی واپسی کر دیاں کر دیاں لک دو ہرا ہو جاندیا اے۔ ایسے گیر وچ اوہدی اولاد جوان ہو جاندی اے تے فیر اوہ اپنی اولاد دیاں ویاہ وال شادیاں اُتے اوہ کجھ کر دا اے جیہڑا کجھ نک رکھن لئی اوہدے ما پیاں کیتا سی۔ تے ایہہ چکرانجے الگیاں کئی پیٹھیاں تائیں چلدار ہندیا اے۔

لوک رسمائیں دے کجھ نقصان وی نیں تے کجھ فائدے دی۔ مثال دے طور تے پنجاب وچ ورتن بھاجی نوں خاص اہمیت حاصل اے۔ ایہہ اصل وچ رہتل دالیں دین اے۔ جے اج تیسیں کے دی شادی یا خوشی نمی دے موقعے اُتے کجھ ورت ورت آئے اوتے کل کلاں نوں اوہ تھاڑے کسے اجیسے موقعے اُتے تھاڑے نال تھاں ہوں ودھا دی ورتے گا۔ یعنی تھاڑی دی ہوئی رقم توں کجھ دھر قدم ای تھاں نوں دے کے جاوے گا۔ انچ وکھو کھو موقعیاں اُتے تیسیں لوکاں نوں تھوڑا تھوڑا کر کے جو کجھ دیتا ہوندا اے اوہ اک مٹھا تھاں نوں اوں ویلے جاندیاں جدوں تیسیں کوئی ویاہ شادی کر دے او۔ اوں خوشی دے موقعے اُتے تیسیں جیہڑا خرچ کرنا اے اوہدا چنگا چوکھا حصہ تھاں نوں موڑویں بھاجی را ہیں مڑ آؤندیا اے تے انچ تھاڑے اُتے قرض دا بھار ہوا ہو جاندیا اے۔ بعض تھاں نوں اُتے ایس نوں ہور بہتر شکل وچ ورتوں وچ لیا جاندیا اے۔ مثال دے طور تے عقیقہ یا ورہے گنڈھ (سالگرد) دے موقعے اُتے تھاڑی ورتی ہوئی رقم مڑ آوے گی تے ایس رقم نال تھاڑی کوئی ویلے دی لوڑ پوری ہو جاوے گی۔

انچ پنجاب دیاں لوک رسمائیں دیج معاشرتی لین دین دیں دا معاملہ اے۔ اوہدے وچ عورت نوں خصوصی اہمیت حاصل اے۔ عورت بھانویں دھی ہووے، نونہبہ ہووے، ماں یاں بھین ہووے۔ ویاہ شادی یا کسے خوشی دے موقعے اُتے ایہنوں سبھ توں ودھ حصہ ملدیا اے۔ ایہہ شاید ایس لئی کہ ساڑے ابیتھے پتھر اس دی نسبت دھیاں نوں جانیدا وچ حصہ نہیں ملدیا۔ جے ملدی وی اے تے نہ ہون دے برابر تاں ای ایہہ رسم بنا لی گئی پیچ مجن توں لے کے مرن تائیں ایہنوں ما پیاں ولوں کجھ نہ کجھ ملد ای رہوے۔ سکوں ایہدے مرن مگروں وی دوہتریاں نوں ناکیاں ولوں کجھ نہ کجھ ملد ای رہندیا اے۔ فیزرا خوشی دے موقعیاں اُتے ای نہیں سکوں اوہدے سوہریاں ول کے وڈیرے دے چلانا کر جان ویلے وی اوہدے پیکیاں ولوں کجھ نہ کجھ ملد ای۔ انچ دیاں ہور وی کئی رسمائیں نیں جیہڑیاں رہتل دیاں کئی مسئلیاں نوں بڑے چھ نال حل کر دیاں نیں تے ایہہ سماں وچ بڑی اپی تھاں رکھ دیاں نیں۔ ایہنال رسمائیں نوں تن حصیاں وچ ونڈیا جاسکدیا اے:

(1) خوشی دیاں رسمائیں (2) غمی دیاں رسمائیں (3) عام رہتنی رسمائیں

ایہنوں دے وسیک وی تان طبقیاں وچ ونڈے ہوئے نیں:

- 1۔ اُپچ درجے دے امیر کیر سرما یا دارتے جا گیراں والے
- 2۔ وچلے طبقے دے لوگ
- 3۔ پیٹھلاتے غریب طبقے

اپچے طبقے دے لوکی تاں ایہہ رسمال گوج کے مناندے ای نیں پروچکار لے تے یئھلے طبقے دے لوکی وی ایہناں رسمال رواجاں نون بھان وچ کوئی کسر نہیں چھڈ دے۔ ایس واسطے ایہہ رسمال اصل وچ نک دا مسئلہ بنیاں ہویاں نیں تے جو یئسی جان دے اوپری نک تے آخر ساریاں دے موہبہ اُتے لگا ہویاے۔ ایس کر کے کیہ غریب تے کیہ امیر، ایہدی سنجھاں نوں ساریاں نے اپنادین ایمان بنالیا اے تے ایہناں رسمال دے جال وچ سارے دے سارے انچ جکڑے پئے نیں۔ پی ایہناں توں خلاصی مشکل ای نہیں گلوں ناممکن جیہی نظر آؤندی اے۔ جیہڑا ایہناں توں چھکارے دا سوچے اوہنوں پاگل تے کنجوس سمجھیا جاندا اے۔ ایہہ رسمال وی لوک عقیدیاں واٹگ اوس رلے ملے سماج دی پیداوار نہیں جس وچ ہندو، مسلمان، سکھ تے عیسائی اکٹھے رہندے سن تے نال نال رہن والیاں دا اک دُوبے اُتے اثر پئنا اک قدرتی امر اے۔ ایس لئی ایس رلی ملی رہتل دی پیداوار ایہہ رسمال اییناں پکیاں پیڈیاں نیں کہ پاکستان بنن مگروں وی ایہہ اوسے ای آہر نال بھائیاں جارہیاں نیں جس آہر نال ایہہ پاکستان بنن توں پہلاں رلے ملے سماج وچ بھائیاں جاندیاں سن۔

حصہ نظم

شاعر اس دے تعارفی نوٹ

جیہناں شاعر اس دے تعارفی نوٹ گیا رھویں جماعت دی کتاب وچ موجود
نیں اوہناں شاعر اس دے تعارفی نوٹ ایس حصے وچ شامل نہیں کیتے گئے۔

حصہ نظم کے مأخذ

بُشیر بن ذئْدَر	12۔ گلزارِ کھکھ :	میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ / مرتبہ اقبال صلاح الدین
اقبال صلاح الدین	13۔ بارڈی سار:	راقبِ قصوری
روف شیخ	14۔ شکر دوپہر:	مرتبہ محمد آصف خاں۔
سلیم کا شر	15۔ سرگھی داتارا:	ڈاکٹر مولانا سنگھ دیوان
ڈاکٹر شید انور	16۔ یاداں :	مرتبہ سلطان الطاف علی
ٹلچھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ:	17۔ توں وی چن اچھال کوئی:	کافیاں ٹلچھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ:
مرتبہ شریف صابر	18۔ اکھیاں دے پر چھاویں:	ہیروارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ:
علی محمد ملوك	19۔ مور مچلد یاں سوچاں:	دیوان فرید رحمۃ اللہ علیہ:
استاد کرم امترسی	20۔ تنه داروگ :	کرم چھلوڑی:
فیروز دین شرف	21۔ جاوید نامہ دا پنجابی ترجمہ:	سنہری کلیاں :
علامہ یعقوب انور	22۔ دیوان غالب دامنظام ترجمہ: اسیر عابد	شریف کنجابی:

مولوی اطف علی بہاولپوری

مولوی اطف علی ملتان وچ 1714ء نوں پیدا ہوئے۔ پر آپ دی حیاتی دا اک وڈا عرصہ ریاست بہاولپور وچ گزریا جس پاروں آپ مولوی اطف علی بہاولپوری مشہور ہو گئے۔ آپ حضرت بہاؤ الدین زکر یا ملتانی دے مرید سن۔ آپ اسی (80) سال دی عمر وچ 1794ء نوں وفات پا گئے۔ آپ دامزدار میومبارک وچ اے۔

آپ دی مشہور تصنیف ”سیفل نامہ“ (مثنوی سیف الملوك) اے جیہڑی عبد الغفور قریشی ہوراں دے مطابق پہلی واری کانپور (بھارت) وچوں 1879ء نوں شائع ہوئی۔ ایہہ مثنوی جنوبی ایشیا وچ پہلی واری دکنی زبان وچ ملاں غوہسی نے ترجمہ کر کے شائع کرائی تے پنجابی وچ ایہہ شرف مولوی اطف علی ہوراں نوں حاصل ہو یا۔

آپ نوں بچپن توں ای شاعری داشوق سی۔ شاعری وچ علی حیدر ملتانی رحمۃ اللہ علیہ نوں اپنا استاد بنایا۔ آپ نے اعلیٰ تعلیم مولوی اُور محمد ہوراں دے مردے توں حاصل کیتی تے روحانی تربیت اپنے مرشد پاک تے استاد محترم دو والوں کو لوں مکمل کیتی۔ سیف الملوك (سیفل نامہ) توں وکھوی آپ نے شاعری کیتی۔ خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ آپ دے فکر تے فن دے بڑے قدر دان سن۔ آپ نے ایس مثنوی وچ صرف داستان بیان کیتی اے۔ عربی تے فارسی دے اکھروی ورتے نیں۔ سراپا نگاری تے مظہر نگاری دے حوالے نال آپ دا ذریبیان و پکھن تے پڑھن نال تعلق رکھدا اے۔

حمدِ باری تعالیٰ

جُمل جہاں مکان اُتے تھیا روشن نورِ خدائی
کُن فیکون کنوں جیں قادر، پنا جہاں بنائی
شہد ہے اُول واحد تے دُھر توڑ کنوں بکڑائی
تھمھیں باجھ کھڑا ایں محکم گنبد صاف سمائی
بُت آدم دا خلقیں خاکوں، ڈے زینت زیبائی
راحت رُوح رلائیں تس وچ کر حکمت دانای
طلعت ہر مخلوق مصوّر رنگ رنگ رنگائی
کہ چہرہ شب رنگ ڈستیجے کہ جلوہ سیمای

بکڑیاں گوں بادشاہی بخشی بکڑیاں شہر گدائی
بکڑیاں گوں گرلاندیں گزرے بکڑیاں غرض نہ کائی
بکڑے نقش نگار و پھسن ہک کرن حصول صفائی
بکڑے مرد قیاس فکر دے ساتھ عقل ہمراۓ
بکڑیاں تے آسان کئیں چا، جان کندن تلخائی
بکڑیاں دی تلخائی توں وٹ جان لباں تے آئی

سیفیل نامہ (مثنوی سیف الملوك)

راقب قصوری

راقب قصوری 318ء نوں قصور وچ پیدا ہوئے۔ آپ نے قصور وچ اپنی تعلیم مکمل کیتی۔ سرہند وچ قیام دے ڈوران نبی آخرالزماں صلی اللہ علیہ وسلم نال محبت، چاہت تے عقیدت دے جذبے، اک خاص لگاؤ دے تھت جاگے۔ ایہہ اوہ مقام سی جتھے آکے راقب قصوری ہواں نے اپنے آقادی مرح مبارک نوں ای اپنی حیاتی دامقصد بنالیا۔ آپ جون 1936ء نوں وفات پاگئے۔

پنجابی شاعری دی روایت وچ اوہ اک رجحان ساز شاعر دی حیثیت اختیار کر گئے کیوں جے اوہناں توں پہلاں عام طور تے پنجابی شاعر منشویاں، جنگ نامیاں، واراں تے قصیاں وغیرہ دے ملھ وچ حمد، نعت تے منقبت وغیرہ برکت تے عقیدت پاروں درج کر دے سن۔ راقب نے پہلی واری نعت نوں اک وکھری صنف سخن دے طور تے اختیار کر کے کئی نعمتیہ مجموعے پیش کیتے۔ جہناں وچ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم دی حضوری، مولا دی منظوری، مدینے پاک دی کستوری، نبی پاک دی دُوری، روپے پاک دی چوری، دیوان راقب تے راقب قصوری دیاں نعتاں (جمع وتدوں ڈاکٹر شہباز ملک) خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔

راقب قصوری دیاں نعتاں وچ حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دے روپے مبارک اُتے حاضری دی خواہش بڑی مچلدی اے۔ اوہ ہر دیلے مدینے دی حضوری واسطے تُر فدے رہنداں سن تے ایہہ کیفیت اوہناں دی اک اک نعت وچ بھری ہوئی اے۔

نعت

یا محمد یا محمد آکھدی کر پھیریاں!
تیری بندی چنگی مندی در ترے دی چیریاں
برہوں جلیاں لاثاں بلیاں ، گلیاں گلیاں کوکدی
بوہڑ سائیاں ، کھیاں سائیاں ، سانوں لوڑاں تیریاں
ٹوں پیارا ، ٹوں دلارا ٹوں سہارا خلق دا
سینے لائیں ، ہُن کداں عرضان غرضان میریاں
نجھ نہ جمدی ، پُتلی غم دی گُجھ نہ کم دی کاج دی
لائیاں لیکاں سبھ شریکاں نت اڈیکاں تیریاں
نت میں روگی ، روگاں جوگی ، عمر بھوگی روندرڑی
موئی ملکی ملکھ دی بھلکھی ، ہُن کہیاں نیں دیریاں
تیری گولی، کد میں بولی ، جان گھولی صدقۂ
جا نہ چھڈ کے ، جھوپی اڈ کے متاں کر دی تیریاں
خاک چھانی ، میں نمانی میرا راقب ہے گواہ
آوے سائیاں ہور ڈھائیاں میں تے سمجھے ڈھیریاں

(راقب قصوری دیاں نعتاں)

بول فرید رحمۃ اللہ علیہ

(بابا فرید الدین گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ)

فریدا روئی میری کاٹھ دی لاون میری بھکھ
جیہناں کھادی چوپڑی گھنے سہن گے دکھ

فریدا چار گوایاں ہندھ کے چار گوائیں سم
لیکھا رب منگیسا توں آیوں کیہڑے کم

بڈھا ہویا شخ فریدا کشمن لگی دیہہ
جے سو ورہیاں جیونا بھی تن ہوئی کھیہ

فریدا کوٹھے منڈپ ماریاں اساریندے بھی گئے
کوڑا سودا کر گئے گوریں آء پئے

فریدا خالق خلق میں خلق وسے رب مائہہ
مندا کس نوں آکھیے جاں تس بن کوئی نائہہ

فریدا میں جانیا دکھ مجھ کوں دکھ سجا ایہہ جگ
اپے چڑھ کے ویکھیا تاں گھر گھر ایہا اگ

(آکھیا بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ نے)

کافیاں

(شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ)

مائے نی میں کہنوں آکھاں درد و چھوڑے دا حال
ڈھواں دُھکھے میرے مرشد والا جاں پھولاس تاں لال
سولاس مار دیوانی کیتا برہوں پیا ساٹے خیال
ڈکھاں دی روٹی سولاس دا سانیں آہیں دا بائیں بال
جنگل بیلے پھراں ڈھونڈیتی اجے نہ پائیو لال
کہے حسین فقیر ناما شوہ ملے تاں تھیواں نہال

ماہی ماہی گوکدی میں آپے راجھن ہوئی
راجھن راجھن مینوں سبھ کوئی آکھو ہیر نہ آکھو کوئی
جس شوہ ٹوں میں ڈھونڈ دی لدھا شوہ سوئی
کہے حسین سادھاں دے لمباں نکل بھل گیوئی

(کافیاں مادھولال حسین رحمۃ اللہ علیہ)

ابیات

(سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ)

الف: ایہہ تن میرا کچھ ہووے تے میں مرشد وکیج نہ رجّاں ہو
لُوں لُوں دے مڈھ لکھ چشمائ ہک کھولائ ہک گچاں ہو
انتیاں ڈٹھیاں صبر نہ آوے ہور کئے ول بھچاں ہو
مرشد دا دیدار ہے باہو مینوں لکھ کروڑاں تجّاں ہو

پ: پیر ملیاں جے پڑ نہ جاوے اس ٹوں پیر کیہ دھرنا ہو
مرشد ملیاں ارشاد نہ من ٹوں اوہ مرشد کیہ کرنا ہو
جس ہادی کولوں ہدایت ناہیں اوہ ہادی کیہ پھرنا ہو
جے سر دیتاں حق حاصل ہووے باہو اس موقوں کیہ ڈرنا ہو

ک: کلے لکھ کروڑاں تارے ولی کیتے سے راہیں ہو
کلے نال بُجھائے دوزخ جتھے اگ بلے ازگاہیں ہو
کلے نال بہشیں جانا جتھے بُت سخ صباعیں ہو
کلے چہی کوئی نہ نعمت باہو اندر دوہیں سرائیں ہو

(ابیات باہو رحمۃ اللہ علیہ)

کافی

(سید بُلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ)

کت گڑے نہ وہ گڑے
چھلی لاه بھڑو لے گھٹ گڑے
ماں پیو تیرے گندھیں پایاں
اجے نہ تینوں سرتاب آیاں
دن تھوڑے تے چا مکایاں
نہ آسیں پیکے وہ گڑے
کت گڑے ، نہ وہ گڑے
بے داج وہونی جاویں گی !!
تاں کسے بھلی نہ بھاویں گی!
توں شوہ نوں کیوں رجھاویں گی!
کجھ لے فقیراں دی مت گڑے
کت گڑے ، نہ وہ گڑے
تیرے نال دیاں داج رنگائے نی
اوہناں سوہے سالو پائے نی
توں پیر اُلٹے کیوں چائے نی
جا اوتحے لگسی تت گڑے
کت گڑے ، نہ وہ گڑے
شوہ بُلھیا! گھر اپنے آوے
چُورا بیڑا تدے سہاواے
گن ہوتی تاں لگلے لگاوے
نہیں روئیں نینیں رت کڑے
کت گڑے ، نہ وہ گڑے

(کافیاں بُلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ)

مقولہ شاعر

(سیدوارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ)

بھائیاں باجھ نہ مجلساں سوہندياں نی اتے بھائیاں باجھ بہار ناہیں
بھائی مرن تے پوندیاں بھج بانہاں بنائیاں پر ہے پروار ناہیں

گئے غرتے وقت پھر نہیں مرڈے، گئے کرم تے بھاگ نہ آؤندے نی
گئی گل زبان تھیں تیر چھٹا گئے روح قلبوت نہ آؤندے نی

صلح کیتیاں فتح بے ہتھ آوے کمر جنگ تے مول نہ گسینے نی
تیرے درد دا سبھ علاج مُتھے وارت شاہ نوں ویدنا دیئے نی

بھلا موئے تے وچھڑے کون میلے ایویں جیوڑا لوک ولاؤندا ای
اک باز تھوں کا نوں نے کون خکھوی ویکھاں چپ ہے کہ کرلاوندا اے

کئی بول گئے شاخ عمر دی تے ایتھے آہلنا کسے نہ پایا ای
کئی حکم تے ظلم کما چلے ، نال کسے نہ ساتھ لدایا ای

(ہیروارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ)

کلام

(میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ)

سدا نہ رسد بازاریں وکسی سدا نہ رونق شہرال
 سدا نہ موج جوانی والی سدا نہ ندعیں لہرال
 سدا نہ لاث چراغاں والی سدا نہ سوز پنگاں
 سدا اڈاراں نال قطاراں رہسن کد کلنگاں
 سدا نہیں ہتھ مہندی رتے سدا نہ پھنکن ونگاں
 سدا نہ چھوپے پا محمد ۃل مل بہن سنگاں

حسن مہمان نہیں گھر باری کیہ اُسدا فرمانا
 راتیں لتحا آن سُتوئی، فجری کوچ بلانا
 سگ دے ساتھی لدی جاندے اسال بھی ساتھ لدانا
 ہتھ نہ آوے پھیر محمد جاں ایہہ وقت وہانا

سدا نہیں مرغائیاں بہنا، سدا نہیں سر پانی
 سدا نہ سنتیاں سیسیں گُنداؤں سدا نہ سرفی لانی
 لکھ وار بہار حُسن دی خاکو وچ سہانی
 لا پریت محمد جس تھیں جگ وچ رہے کہانی

مگر شکاری کرے تیاری بار چیندیا ہرنا
 جو چڑھیا اس ڈھینا اوڑک جو جمیا اس مرنا
 لوئی لوئی بھر لے گڑیئے جے ٹندھ بجانڈا بھرنا
 شام پئی بن شام محمد گھر جاندی نے ڈرنا

(سیف الملوك)

کافی

(خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ)

کوئی محرم راز نہ ملدا
سارا نگ نموز ونجایم
ہنھوں اُلا اعلم کھلدا

کیا حال سنواں دل دا
مُموہہ دھوڑ مٹی سر پائیم
کوئی پچھن نہ ویٹے آیم

تڑپھاوے تے غم کھاوے
ایہو طور تیڈے بیدل دا

دل یار کئے کڑاوے
دُکھ پاوے ، شوں نبھاوے

جھاں پینڈے سخت اڑانگے
ہے پندھ بھوں مشکل دا

دل پریم نگر ڈون تاگھے
نہ راہ فرید نہ لاغھے

(دیوان فرید رحمۃ اللہ علیہ)

استاد کرم امرتسری

کرم امرتسری دا پورا ناں کرم دین تے تخلص کرم سی۔ آپ امرتسر دے اک راجپوت گھرانے وچ میاں فضل دین دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دا خاندان پشینے تے ریشم دریائی کپڑے دی تجارت کردا سی۔ کرم ہوراں نے صرف مسجد وچ دینی تعلیم حاصل کیتی، آپ نے سید امیر علی (شاہی قاضی) دی شاگردی اختیار کر کے شعرو شاعری دا سلسلہ شروع کر دیتا۔ امرتسر دے نور شاہ جنتی سائیں دے تکیہ وچ کرم ہوراں دا شعری ذوق پروان چڑھیا۔ قیام پاکستان توں بعد لا ہور آکے آباد ہو گئے تے ا تھے ای 12 جنوری 1959ء نو 106 ور ہیاں دی غمرا وچ انتقال کیتا۔ اوہناں نے ساری حیاتی ویاہ نہیں کیتا۔

استاد کرم امرتسری دے شعر علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ بڑے ذوق شوق نال سن دے ہوندے سن تے اوہ بابو کرم ہوراں نوں پنجابی دا غالب آکھدے سن، پہلے اردو شاعری کر دے سن پر آغا حشر دے کہن تے پنجابی شاعری شروع کیتی۔ کرم ہوراں دا پہلا مجموعہ کلام ”گلدستہ کرم“ 1927ء نوں شائع ہو یا سی۔ جس نوں بعد وچ اوہناں دے بھانجے مجرم عبد الکریم ہوراں نے ”کرم پھلوڑی“ دے حوالے نال 1965ء وچ شائع کیتا۔ ایسے طراں ایہناں نے استاد کرم دی شاعری تے شخصیت اُتے اک سوہنی کتاب ”تکریم کرم“ 1987ء وچ شائع کیتی۔ استاد کرم نے زیادہ تباہت، چومصرے (چوبر گے) لکھے۔ جیہناں وچ اوہناں نے اخلاق، تقوف، سرمی، طنز، قومی رنگ دی شاعری کیتی۔ اوہناں دے کلام وچ بڑا سوتے درد وی موجودا۔

چوبر گے

نہیں سفر سامان درست کیتا کیہ کراں گا خاک وچ ڈلیا میں
بجی چاہوندا اے پاڑ کے پھوک ستان تینوں کیہ کرا گا خالی پکیا میں
فرصت ہوندی تے کجھ بنا لیندا، تھوڑے وچ کیہ کردا جھلیا میں
جذ میں آیا تے کرم اذان ہوئی ہو گئی نماز تے چلیا میں
زیر دار منصور نوں آکھیا میں، سن لے گل ایہہ ہے سن لین والی
کردوں درس مسجد یا محراب منبر تیری گل نہیں سی دُنیا سہن والی
کاہنوں ”حق“ چھپا کے رکھ دا میں، نہ تے میں نہ دنیا ہے رہن والی
کرم منبر تے کس طراں آکھ دا میں، جیہڑی گل سی دار تے کہن والی
ایسے سخت سیاہ سن عمل میرے، کہ میں ٹھکراں تھیں پانچال ہوندا
پُرزوے پُرزوے کر چھڈ دے لوک مینوں، جُدا جُدا میرا وال وال ہوندا
پتھر برس دے وانگ منصور مینوں، گریبان دامن میرا لال ہوندا
جے نہ رب دی ذات رحیم ہوندی، کرم ویکھدوں کیہ تیرا حال ہوندا

(کرم پھلوڑی)

علامہ یعقوب انور

علامہ یعقوب انور اصل نام غلام یعقوب تے قلمی نام یعقوب انور سی۔ میانوالی وچ 1915ء نوں اپنے ویلے دے مشہور شاعر بابو عبد الغنی وفادے گھر پیدا ہوئے۔ میٹر کمکت تعلیم گورانوالہ تے بی اے گورنمنٹ کالج لاہور توں پاس کیتا بعد وچ یونیورسٹی لاء کالج توں ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا تے فیر پنجاب حکومت دے مکھے ایکسائز اینڈ ٹکسیشن وچ ملازم ہو گئے۔ بعد وچ ملازمت توں فارغ ہو کے لاہور ہائی کورٹ وچ ایڈ وکیٹ دی حیثیت نال پریکٹش شروع کر دتی۔ علامہ یعقوب انور ہوریں 21 جنوری 1974ء نوں گورانوالہ وچ وفات پا گئے۔

علامہ یعقوب انور نے انگریزی اردو تے پنجابی وچ شاعری کیتی۔ اوہ اک چنگے نثر نگار وی سی پنجابی وچ اوہناں دیاں غزلاءں دا مجموعہ ”چن دی کھاری“ شائع ہویا اے۔ پنجابی دے کئی صوفی شاعر ایسا مثلاً شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ لاہوری، حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ تے ٹیکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے منتخب کلام دا انگریزی نظم وچ ترجمہ وی کیتا اے۔ اک طویل نظم ”رانی دیس پنجاب دی“ وی تخلیق کیتی۔

علامہ یعقوب انور دا اک ہور سچا کارنامہ پنجابی صفائح تے پنجابی اوزان دے عنوان نال ”بول تے تول“ اے۔
یعقوب انور نے نویں پنجابی غزل وچ کمال حاصل کیتا اے۔ زبان غالص پنجابی محاورے والی ورتی اے۔ اوہناں دے مضمون وی نویں تے نویکلے نیں۔ آپ نے پہلی واری پنجابی غزل وچ پنجاب دی وابی بیجی، فصلان، رکھاں تے رُتاں دے حوالے نال تشبیہاں تے استعارے ورتے نیں۔

غزل

چکی دلیاں دی جدouں کلڈھ دی اے گالے رات نوں
سو وہم پھر دے نیں مرے آل دوالے رات نوں
اکلاپیاں دے ہمیر وچ ایس دل نوں چھڈ کے کلیاں
فجراں دا چانن وی سجن لے جاندے نالے رات نوں
سجنان دے کھلے وانگ میتھوں رات رُٹھی جاوندی
کیہ ایہدے کنیں ویریاں پائے نیں والے رات نوں
اچ کون دے کھول کے انور کبیدے لئی جاگ دا
یا بتاں والے جاگدے یا اللہ والے رات نوں

(چن دی کھاری)

بُشیر مُنذر

بُشیر احمد اصل ناں اے تے تخلص مُنذری۔ گجرات وچ 3 جنوری 1925ء نوں ملک حسن محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ زمیندارہ ہائی سکول توں میٹرک تے زمیندارہ ڈگری کالج توں بی اے دا امتحان پاس کیتا۔ روزگار دے سلسلے وچ 1954ء نوں لاہور آکے پنجاب حکومت دے محکمہ بحالیات وچ ملازم ہو گئے۔ ابتدھے آکے اوہناں نے اوری ایٹھل کالج توں پہلاں ایم اے اردو کیتا تے بعد وچ ایم اے پنجابی دی کر لیا۔ سرکاری ملازمت نوں چھڑ کے اوہناں نے 1956ء وچ کتاب دی اشاعت دا ادارہ کتب بیناقائم کیتا اپنا پریس لا لیا۔ ایہدے نال نال علمی تے ادبی سرگرمیاں وچ حصہ لے یا شروع کر دیتا جیہو اوفات تک قائم رہیا۔ بُشیر مُنذر 1990ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

بُشیر مُنذر پہلاں صرف اردو وچ شاعری کر دے سن پر بعد وچ پنجابی شاعری شروع کیتی، اوہناں دیاں نظماء دا پہلا مجموعہ ”کلارکھ“ 1969ء نوں شائع ہو یا۔ تے ”المطہر باوے دا“ دے عنوان یہٹھاں اک مجموعہ 1979ء وچ شائع ہو یا۔ ایس مجموعے اتے اوہناں نوں کئی انعام تے ایوارڈوی ملے۔

بُشیر مُنذر ہوراں دیاں پنجابی نظماء دی زبان تے اسلوب اک عجیب طراں دی سادگی دانموونہ پیش کر دے نیں۔ پنڈاں دے وسینکاں دے مسلمیاں نوں بڑے ڈو گھنے جذبیاں نال بیان کر دے نیں۔ اوہناں نے عام طور تے کئی نظم آکھی اے۔ بُشیر مُنذر دا اک ہور فنی وصف ایہہ اے کہ لفظاں توں گھٹ توں گھٹ ورتدے نیں پر اوہناں وچ توں وڈے وڈے معنی اخذ کر دے نیں۔

کلارکھ

بھاں بھاں کر دی جوہ میرے دی

جیون بڑا کو لا

چار چو فیرے ڈو گھار بیتا

میں وچ کلم کلا

ساوے پیلے میرے پتھر

موٹے پتلے ڈاہلے

لمسلمیاں لغزان اتے

بولن کاں موئہ کا لے

آون جھکھڑ جاون جھکھڑ

تھاں توں ذرا نہ ہلائ

لوہندیاں دُھپاں مارو پالے

اپنی جان تے جھٹاں

چھاں نوں کوئی چھاں نہ جانے

پھل نوں پھل نہ سمجھے

اوہ جیون کیے جیون جس دا

کوئی مل نہ سمجھے

(کلارکھ)

اقبال صلاح الدین

اقبال صلاح الدین 28 اکتوبر 1933ء نوں ضلع اوکاڑا دے اک پنڈ قلعہ نور وچ حکیم چوہدری فتح الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ گورنمنٹ ہائی سکول اوکاڑا توں دسویں کر کے لا ہو ر آگئے۔ 1965ء نوں فارسی فاضل تے بی اے دے امتحان پاس کیتے۔ 1966ء وچ ایم اے، ایم او ایل (فارسی) اوری ایشیل کالج لا ہو توں تے 1967ء وچ ایم اے اردو، 1968ء وچ پنجابی فاضل دا امتحان پاس کیتا، کجھ چراوری ایشیل کالج وچ ریسرچ سکالر ہے۔ ساری حیاتی تصنیف، تالیف، تدوین تے تحقیق نوں ای اپنا مقصود جانیا۔ 13 دسمبر 2005ء نوں اپنے ماں ک حقیقی نال جامے۔

اقبال صلاح الدین آگو ویلے اک اپنے محقق، سچے نقاد، نویکلے شاعر، اعلیٰ کہانی کارسن۔ لا ہو دے قیام دے دوران اوہ کچھ چر ماہنامہ لہرائے دے مدیر وی رہے۔ 1968ء وچ اوہ رائل ایشیا ٹک سوسائٹی دے فیلو پختے گئے تے 1970ء وچ انجمن ترقی اردو لوں اوہناں نوں سندا عتراف تے نشان سپاس ملیا۔

فارسی، اردو تے پنجابی دیاں لگ 35 کتاباں دے مصطفیٰ، مؤلف تے مرتب نیں۔ فارسی وچ امیر خسرو رحمۃ اللہ علیہ اُتھے تحقیقی کم کیتا تے تاریخ پنجاب، حدیث آشنا (لغتیہ مجموعہ کلام) تے پنجابی وچ "لعلہ دی پنڈ" (مجموعہ کلام)، "لکر کنڈیاں" (شاعری) "کونج کہانی" (کہانیاں)، "سیف الملوك"، "حسن القصص"، "فہرست مقالات" کرب قبیلہ (طویل نظم) خاص طور تے اہم نیں۔ اوہناں دی پنجابی شاعری وچ بھی باردے و سینیکاں دے دکھ درد تے باردے مخصوص لمحے نے ہوروی اثر انگیز بنادیتا اے۔

سکے پاتر

سکے پاتر

عیب درختاں

پک ہونا کھاون

بھوئیں دے اُتھے ڈھیندے جاون

خاک سماون عیباں پاک سداون

میرے وی لکھ پاتر سکے

عیباں نال پئتے

سوہلونے کھاون

ہتھوں پکے پیر جماون

نہ ایہہ خاک سماون

نہ ایہہ پاک سماون

مژوی میں سونے داسونا

کھوٹ نہ ما سا

سچا ستر روا سا

کیہا ہاما --

(باردی سار)

روف شخ

روف شخ 14 اگست 1934ء نوں حافظ آباد ضلع گوجرانوالہ وچ شخ محمد شریف دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک کرن توں بعد اوہ اپنے جدی پُشتی لوہے دے کاروبار وچ مصروف ہو گئے۔ پر کاروبار دے نال نال اوہناں نے تعلیم دا سلسلہ جاری رکھیا۔ چنانچہ پنجابی فاصل کرنے توں بعد اوہناں نے پہلے ایف اے تے فیربی اے دامتحان پاس کیتا۔

اوہناں نے 1964ء دے دوران پنجابی شاعری دے میدان وچ قدم رکھیا۔ اوہ پاکستان رائٹر گلڈ لاہور ریجن دے سیکرٹری وی پئنے گئے۔ ایہدے نال نال اوہناں نے اپنا اک وکھرا علمی تے ادبی ادارہ پنجاب رنگ قائم کیتا جیہدے اوہ چیزیں سن۔
روف شخ دے شعری مجموعاں وچ 'اثان' (تومی نظماء)، 'بلدا شہر' (غزلاء)، 'چپ دا زہر' (غزلاء)، 'کرناں' (نظماء، غزلاء تے گیت) تے 'شکر دوپہر' (غزلاء) شامل نیں۔

روف شخ نے اپنی غزل وچ جدید عہد دے جدید مضموناں تے موضوعات نوں سمودیتاں۔ اوہناں نے ان دے عہد دے انسان دے ذہنی تے قلبی کرب دے ذریعے پنجابی غزل نوں اک نواں طرز احساس عطا کیتا۔ 21 جولائی 2000ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

غزل

اوہدوں تک سراں تے خوف ہمیریاں چھلیاں رہن گیاں
انساناں نوں جد تک اپنیاں قدر اس چھلیاں رہن گیاں
کناؤں کو چر اکھیاں آگے گوڑھ ہمیرے نجھن گے
کناؤں کو چر سوچاں دے وچ زہراں چھلیاں رہن گیاں
ایس پاسے بے ویہتا پانی سڑکاں روڑھ لے جاوے گا
اوہ پاسے شک نہراں دے مُوٹھہ تکدیاں پلیاں رہن گیاں
دھرتی اُتے نقش رہن گے گزرن والے ویلے دے
پانی بھاؤیں شک جاوے گا تندماں چھلیاں رہن گیاں
جنگل دا قون بنے گا ایساں قسمت شہراں دی
چھویاں دی چھاں بیٹھاں علم کتاباں تھلیاں رہن گیاں
سوہرے گھر وچ کوئی بنے گی صورت روف وسیبے دی
پیکیاں دے گھر جے نہ گڑیاں ڑلیاں کھلیاں رہن گیاں

(شکر دوپہر)

سلیم کا شر

سلیم کا شر اکتوبر 1934ء نوں لاہور وچ جناب محمد دین بٹ دے گھر پیدا ہوئے۔ بی اے تک تعلیم حاصل کرن توں بعد اوہ نیشنل بنک آف پاکستان وچ ملازم ہو گئے۔ 1993ء نوں اک چنگ تے اہم عہدے توں ریٹائر ہو گئے۔ اونہاں تخلیقی سرگرمیاں وچ زنجھر ہندے نیں۔ سلیم کا شر نے تعلیم دے دوران ای شعر آکھنے شروع کرتے سن۔ اونہاں دے گیت چھٹی ای ریڈ یو، ٹیلی ویژن تے فلم اندر گونجن لگ پئے۔ سلیم کا شر نے غزل، نظم تے گیتاں وچ روایت تے جدیدیت نوں اک مک کر دیتا۔ اونہاں دی شاعری وچ پنجاب تے اوہدے وسیبے دے نال نال پنجاب دے وسیں کاں دادل وی دھڑکدا اے۔

سلیم کا شر دا کلام تباہ چھانواں (نظمان)، سرگی داتارا (غزلان)، ہوادی سولی (نظمان) تے دردار دا کھڑیا موتیا (غزلان) دے سرناویاں نال چھپ چکیا اے۔ ہوادی سولی تے اونہاں نوں اکادمی ادبیات پاکستان ولوں انعام وی مل چکیا اے۔ اونہاں دی شاعری ساڑے اج دے سے دے انسان تے اوہدی حیاتی دیاں خوشیاں غمیاں دی شاعری اے۔ اپنی غزل وچ اونہاں نے تمثیل گوئی کو لوں کم لیا اے۔ اونہاں نے کدی وی اپنے فن نوں فرائتے تے فکر نوں اپنے فن اُتے غلبہ حاصل کرن دی اجازت نہیں دی۔ زبان دی چاشنی سلیم کا شر دی شاعری نوں ہور تکھارتے سنوار دیندی اے۔

غزل

اپنے گھر دی بچلواڑی وچ ہنجواں دے پھُل لاء کے وکیہ
رُنگاں تے مہکاں دی دنیا موتیاں نال سجا کے وکیہ
مٹی اُتے بیٹھیاں ہویاں بندے ٹکے لگدے نیں
اپنا آپ پچھانن دے لئی میرے نیڑے آکے وکیہ
روڑے کھا کے پھُل ونڈن وچ کئی لذت ہوندی اے
میرے وانگوں سنگھنے رُکھ دا کدی تے روپ وٹا کے وکیہ
دو جیاں نوں نت منڈڑا کہنا مردارا دا دستور نہیں
اپنیاں عملاء دی کھاری نوں اپنے سرتے چاء کے وکیہ
بوٹا لایئے تے مُڑ اوہدی سیوا وچ ای میوه اے
ہور وی راکھی کراوے کملیا ہور وی رت پیا کے وکیہ
مُوہہ دا چتاں کوڑا وال میں دل دا اوناں مٹھا وال
فرصت ہووی تے میرے ول پیار دا ہتھ ودھا کے وکیہ
اکو مُٹھرے بول تے کاشر ساری عمران کیا اے
قسمت ساتھ دوے بجے تیرا نواں بھلکھلا پا کے وکیہ

(سرگھی داتارا)

ڈاکٹر شیدانور

ڈاکٹر شیدانور 7 ستمبر 1923ء نو شہرہ پتوں ضلع امرتسروج پیدا ہوئے۔ والداناں میاں کرم دین سندھوی۔ قیام پاکستان ویلے ایہہ خندان ہجرت کر کے پاکستان آگیا، میسٹر کرن توں بعد فوج وچ ملازم ہو گئے پراوہ انگریز دی نوکری نوں پسند نہیں کر دے سن تے اوہناں نے ہومیو پیٹھک دا متحان پاس کیتا تے ڈاکٹر شیدانور دے نال مشہور ہوئے۔

ڈاکٹر شیدانور نے شاعری توں وکھ تحقیقی تے تقیدی مضمون وی لکھے نیں۔ اوہ پاکستان رائٹرز گلڈ لاہور ریجن دے آفس سیکرٹری وی رہے۔ شاعری وچ اوہ مشتاق اسلام آبادی دے شاگرد رہے۔ ڈاکٹر شیدانور 19 جنوری 1989ء نوں وفات پا گئے۔

ڈاکٹر شیدانور دے شعری مجموعے وچ منزالاں یاداں تے لمیاں اڈاریاں شامل نیں۔ پر ڈاکٹر صاحب دا بہت سارا کلام تے تقیدی مضموناں دے کئی مجموعے آن چھپے نیں۔ اوہ سچ پاکستانی تے اُچے انسان سن۔ 1965ء دی پاک بھارت جنگ والکاراں کچھ دے میدان وچ ہو یاتے اوں معركے دے حوالے نال ڈاکٹر شیدانور دا ایہہ نغمہ ایہناں نوں ادب دی دنیا وچ لازوال کر گیا:

جنگ کھیڈ نہیں ہوندی زناںیاں دی

ڈاکٹر شیدانور نوں سماج دی اجتماعی بے جسی تے بے اعتباری، طبقاتی، ونڈتے معاشری ناہمواری ورگے مضمون اپنی شاعری وچ سموئے۔

غزل

کہ دساں میں کیھڑی گلوں حتیٰ بازی ہار گیا
جیہنوں منصف پایا اوہو مینوں چار گیا
لہو رنگا اوہ اتھرو جیہڑا پلکیں زوریں ڈیگیا سی
ڈیگدا ڈیگدا کئی سجنان دے پیار دا بھار اُتار گیا
نہر کنارے میلا گلیا لوکیں پچھمدے پھر دے نیں
ڈبن والا کاغذ دی اک بیڑی کاہنوں تار گیا
تیری اکھ سہارا دیتا میریاں ٹھیاں آسمان نوں
تیرا اک دلاسا چنّاں میرا بُتنا سار گیا
کندھاں اتھنیرے دیاں ڈھاکے وی میں قیدر ہیا
چن چڑھیاتے میرے گرداے چانن کندھ اُسار گیا
اک اٹی توں پیار دا سودا ایھوں کتھے لجھنا ایں
جدھر ڑ گئے حسن بیوپاری اوڈھر اوہ بازار گیا

ایہو اک وڈیائی میری میں بُہا کھڑکایا نہیں
وچ خیالیں بھاویں اوہدے بوہے لکھاں وار گیا
کوئی موت بہانہ یارو میری موت نوں ملیا نہ
مینوں اپنے اندروں اٹھدا ہویا ہوکا مار گیا
پر لے پار اڈکین دالے بزدل کہہ کے ٹر گئے نیں
اُر لے کنڈھے آکھن لوکیں انور پر لے پار گیا

(یاداں)

منظور وزیر آبادی

منظور وزیر آبادی دا اصل نام منظور الہی اے۔ اوہ 17 فروری 1936ء نوں ضلع گوجرانوالدی تحصیل وزیر آباد شہر وچ جناب فضل الہی دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک گورنمنٹ ہائی سکول وزیر آباد تو پاس کیتا تے فیر روزگار دی تلاش وچ لا ہور آگئے۔ اتنے اوہ نہ رہاں دے محکے وچ ملازم ہو گئے تے فیر لا ہور نوں ای اپنا مستقل رہائی ٹکانا بنا لیا۔ اوہناں نے پہلے اردو تے پنجابی فاضل کیتا۔ بی اے کرن توں بعد اردو تے پنجابی وچ ایم اے کیتا۔ اوہ سپرینٹنڈنٹ دے عہدے توں ریٹائر ہوئے تے اک پرائیویٹ فرم وچ ملازم ہو گئے نال نال تصنیف تے تالیف دا سلسلہ جاری رکھیا تے 1990ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

اوہناں نے اردو تے پنجابی وچ شاعری کیتی۔ اوہناں نے غزل وی آکھی اے تے نظم وی۔ ہن تکر پنجابی غزل اس دے تن جموعے شائع ہو چکے نیں۔ ”ویلے ہتھ نیاں“ 1978ء نوں، غزل اس دا دو جا مجموعہ ”توں وی چن اچھاں کوئی“ 1985ء وچ تے تجا مجموعہ ”ڈکھ دا صدقہ جاری اے“ 1992ء نوں اوہناں دی وفات دے بعد چھپیا اے۔

منظور وزیر آبادی نے قافیے تے ردیف دے حوالے نال کئی تجربے کیتے۔ کئی غزل اس دوہرے دوہرے تے تہرے تہرے قافیے ورتے نیں۔ انچ اک وکھرا اسلوب وجود وچ آیا۔ ایہدے نال سماجی تے طبقاتی کھجھ دھروتے بے انصافی دا اک ڈکھ بھریا احساس وی منظور وزیر آبادی دی شاعری دا وصف اے۔

غزل

دھرتی توں اسماں والے توں وی چن اچھاں کوئی
وہ دے دُنیا نوں بے رکھیں اپنے کول کمال کوئی
تیرے تے افسوس اے میونوں ذہن تے جذبہ ہوندیاں وی
اج تکر توں چل نہیں سکیا اوہدے ورگی چال کوئی
اہنوں لیھن دے لئی دردی میرے نال ٹرے
کس نوں دسائیں اوہناں وچوں اج نہیں میرے نال کوئی
بے کوئی وڈا تکیئے راہ وچ متحا لان دی سوچنے آں
کترا کے لنگھن دی کریئے ویکھ لینے بے بال کوئی
اپنی عادت پاروں ہو گئے اج تے نکران تک محدود
کس نوں کہیے آ کے ساڑا پچھے دا نہیں ہُن حال کوئی
خورے کاہنوں رنگ اڈیا اے پہلاں ای وسیکاں دا
ویکھ لوان گے جد آوے گا ساڑے ول بھچاں کوئی
اک پتھر منثور جے تیرا ہر دم کلمہ پڑھدا اے
تیرے پیار خلوص دی جت اے تیرا نہیں کمال کوئی

(توں وی چن اچھاں کوئی)

الاطاف قریشی

الاطاف قریشی 13 نومبر 1937ء نوں مظفر آباد آزاد کشمیر وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد صاحب داناں احمد دین قریشی سی۔ الاطاف قریشی بی اے دا امتحان پاس کرن توں بعد ریڈ یوونچ پروگرام پروڈیوسر ہو گئے۔ بعد وچ پروگرام منیجر ہو گئے۔ ریڈ یوودی ملازمت دے دوران اوہ مختلف ریڈ یوو سٹیشناءں اُتے خدمات انجام دیندے رہے۔ لاہور سٹیشن اُتے اوہ سٹرل پروڈکشن یونٹ دے پروگرام منیجر سن۔ 12 اگست 1980ء نوں دل دا دوارہ پیاتے اوہ اپنے حقیقی خالق نال جا ملے۔

الاطاف قریشی دی مادری زبان بھانویں کشمیری سی پر پنجاب دے وکھوکھ شہراں تے خاص طور تے لاہور، ہن دے دوران پنجابی زبان نے اوہناں نوں بڑا متاثر کیتا۔ جس پاروں اوہناں نے پنجابی زبان نوں اپنے تخلیقی اظہار دا ذریعہ بنایا۔ کشمیر دے لوکاں دی غلامی تباہی معاشری بدھائی نے الاطاف قریشی نوں بڑا حسّاس بنادیتا سی۔ ایہناں دھماں دردار تے محرومیاں دیاں داستاناں نوں ای اوہناں نے اپنی پنجابی شاعری دا موضوع بنایا۔

الاطاف قریشی دا پنجابی شاعری دا کواں مجموعہ ”اکھیاں دے پرچھاویں“ تے اردو دا مجموعہ ”داتا زہر پلا“ دے نال چھپ چکیا اے۔ اوہناں دی پنجابی شاعری توں ایہہ احساس ہوندا اے کہ اک چننا بھری سوچ بار بار بھر دی اے جیہڑی معاشرے دی بے جسی دے حوالے نال پیدا ہو گئی اے۔ ایہو وجہ اے پئی انسانی جذبے تے معاشرتی قدر داں دے بنن تے ٹھن دی گونج وی ”اکھیاں دے پرچھاویں“ وچ سنائی دیندی اے۔

ڈونگھے پانی

چُپ چُپ رہندے
کچھ نہ کہندے
چن اسماں نوں تکدار ہندرا
پھੁلاں وانگوں ہسدار ہندرا
کدی کدائیں
لُک لُکا کے
پچھلی راتیں ڈکی لाकے
سُتیاں لہراں نوں گل لाकے
روندر ہندرا
ہسدار ہندرا
کون دلا سے کس نوں دیندا

(اکھیاں دے پرچھاویں)

علی محمد ملوک

علی محمد ملوک دا صل ناں علی محمد اے۔ ملوک تخلص اے۔ آپ 1935ء نوں ترن تارن (امرتسر) وچ جناب نواب دین دے گھر پیدا ہوئے۔ مذہلی تعلیم اپنے محلے دے سکول توں حاصل کیتی۔ قیام پاکستان ویلے اوہ ستویں جماعت دے طالب علم سن۔ 1947ء وچ ایہ خاندان ترن تارن توں ہجرت کر کے بورے والا وچ آکے آباد ہو گیا۔ ملوک ہواں اپنے والد صاحب دے نال ریڈی میڈ کپڑیاں دی دکان بنائی تے اوہ ایسے کار و باروچ مصروف رہے۔

نعت تے غزل اوہ ناں دے فن تے فلکر دی خاص چیز ہے۔ ملوک ہواں دا پہلا مجموعہ کلام ”مور مچلد یاں سوچاں“ 1984ء وچ شائع ہو یا جس نوں رائٹر گلڈ ولوں انعام دیتا گیا۔ اگست 1994ء نوں دو جا مجموعہ ”ساہواں در سمندر پینا“، شائع ہو یا۔ اوہ بورے والے دی علمی تے ادبی تنظیم لالہ اکیڈمی دے بنیادی رکن سن۔

مور مچلد یاں سوچاں وچ مضامات دی تازگی، سادگی تے حسن شامل اے۔ ایسی مجموعے وچ اوہ ناں نے اپنے آل دو والے بولی جان والی زبان ورتی اے جیہڑی بحالیاتی حوالے نال فن دے کمال نوں پچھنندی ہوئی محسوس ہوندی اے۔ جس پاروں علی محمد ملوک پنجابی دی نویں غزل وچ اپنے پہلے ای مجموعے نال اک معتبر ناں بن کے سائنسنے آئے۔ 14 جنوری 2000ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

غزل

سوچ سمندر تردے عمر گزار لئی
ڈکھرے جردے جردے عمر گزار لئی
اوہدی سانجھ تے پھر وی رہی اے غیراں نال
جس دا پانی بھر دے عمر گزار لئی
کالی رات دے مکھ توں کالک دھوؤں لئی
چانن کر دے کر دے عمر گزار لئی
ساہواں والی پونجھی داء تے لاوندے رہے
جیون بازی ہردے عمر گزار لئی
لوکاں نوں اپڑاؤندے رہے آں منزل تے
اپنی وچ سفر دے عمر گزار لئی
آیا نہ آرام نمانے زخماں نوں
مرہم دھردے دھردے عمر گزار لئی
رہ کے لکھاں دی گلی وچ ایسیں ملوک
پالے ٹھردے ٹھردے عمر گزار لئی

(مور مچلد یاں سوچاں)

اکرام مجید

اکرام مجید 2 ستمبر 1940ء نوں چوہری عبدالجید دے گھر مقام گڑھا، جالندھر چھاؤنی (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ مذہلی تعلیم عربی تے فارسی گھر توں حاصل کیتی۔ بعد وچ اوہناں نوں سکول وچ داخل کرا دتا گیا۔ ایہہ خاندان 1947ء نوں قیام پاکستان ویلے جالندھروں بھرت کر کے فیصل آباد آکے آباد ہو گیا۔ اکرام مجید نے 1957ء نوں دسویں دامتحان پاس کیتا۔ ایسے ڈوران اوہناں دے والد صاحب وفات پا گئے۔ اس کارن تعلیم جاری نہ رکھ سکتے سوت تے کپڑے دی تجارت وچ رُجھ گئے۔ اکرام مجید نوں علم تے فن دی دولت ورثے ویچ لی۔

پنجابی زبان وچ اوہناں دا پہلا مجموعہ ”تنے داروگ“ 1984ء تے دوجا مجموعہ ”نویاں زینیاں“ 1990ء وچ شائع ہو یا۔ جس نوں کئی انعام تے ایوارڈ ملے۔ اکرام مجید جدید پنجابی غزل دے اک روحان ساز شاعر نیں۔ نویاں زینیاں وچ اوہناں نے اینیاں بھراں ور تیاں نیں کہ گھٹ ای کے اردو یا پنجابی شاعر اس نے ور تیاں ہوں گیاں۔ اوہناں دیاں غزال غم جاناس دے قصیاں دی تھاں تے پنجاب دی مشی دی واشنا، اب تھے دے وسینکاں دے دُکھ درد، سدھراں، چاہ تے خوشیاں غمیاں دیاں مورتاں نیں۔

غزل

نویاں سوچاں جنڈری نوں شنگار دیاں
گھنڈاں کھولن ویلے دی رفتار دیاں
چنگے جذبے کچھ لیاون منزل نوں
چیاں سدھراں ، کدے نہ بازی ہار دیاں
لے چڑے پندھ مکائے عقلاءں نے
پل وچ خبراں ملن سمندر پار دیاں
ایس طراں وی ہو جاندا اے کدے کدے
دُھپاں برفان وانگوں سینہ ٹھار دیاں
شہراں اندر لوڑاں سپاں واگن پھرن
گھر گھر دے وچ اپنا زہر کھلا رہاں
عملاءں والا بھار تے کوئی چکدا نہیں
بیٹاں چھیڑی رکھدے نیں بیکار دیاں

(تنے داروگ)

فیروز دین شرف

فیروز دین شرف دا اصل ناں فیروز دین تے تخلص شرف سی۔ آپ پنڈتولہ ننگل (راجہ سانی) امر تسروچ میاں ویر و خان دے گھر 1901ء وچ پیدا ہوئے۔ والد صاحب ریلوے پولیس وچ ملازم سن۔ قیام پاکستان ولیے بھرت کر کے لاہور آئے وسے۔ بابو شرف ہو راں نے ذاتی سلطنت فارسی، اردو تے پنجابی زباناں وی پڑھیاں تے ایہناں زباناں دی پرانی شاعری دا وی چنگی طراں مطالعہ کیتا۔ شاعری وچ اوہناں نے استاد محمد رمضان ہدم نوں اپنا استاد بنایا۔ اوہناں نے پہلی نظم 1911ء وچ لکھی سی تے اوہناں دا کلام مختلف اخباراں تے رسالیاں وچ چھپن لگ پیا۔

بابو فیروز دین شرف پہلاں پہل روایتی شاعری کر دے رہے پڑھتی ای اوہ مقصدی شاعری ول پرت آئے تے اوہناں نے بڑیاں حقیقت پسندانہ نظماں لکھیاں جیہناں دی وجہ نال اوہ بہت مشہور ہو گئے۔ پنجابی زبان تے ادب دے قدر داناں نے اوہناں نوں پنجابی بلبل دے خطاب نال نوازیا۔ آپ 13 مارچ 1955ء نوں وفات پا گئے۔

اوہناں دیاں کتاباں و چوں سنہری کلیاں، نوری درشن، پرمیاں ہارے، جو گن، شرف نشانی تے سی حرفی مزدور خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔ شرف ہو راں نے غزل بہت گھٹ آکھی۔ اوہ بنیادی طور تے نظم تے گیت دے شاعر سن۔

متن

جے تو پنده زندگی دا سوکھ نال کتنا ایں
دنیا دے لو بھ والی موہریوں اتار گمدھ
پلا پھریں اک دا جہان وچ گھٹ کے ٹوں
جنے کھنے نال پیا ایویں نہ پیار گمدھ
بھلا رب آسرے نوں جگ دی متحاجی کاہدی
سر اُتے چکدا نہیں گھوڑے اسوار گمدھ
پیچ پیچ پلے بنھ کم سارے نیکیاں دے
شوم جویں رکھ دا ہے پیساں نوں مار گمدھ
بھیت اک دوسرے دا لڑ کے بھی کھولیئے نہ
دلائ وچ پوے بھانویں لکھ تے ہزار گمدھ
لک تیرا توڑ دیس وادھو فیل صوفیاں ایہہ
وِتوں باہری چھلی ہوئی کردی اے خوار گمدھ
شرف تیری زندگی دا ستا نیک چاہیدا اے
سو ہتھ رسمہ اوہدے سرے اُتے گمدھ

(سنہری کلیاں)

جاویدنامہ چول اقتباس دا پنجابی ترجمہ

تاریاں دا گیت

(از شریف گنجائی)

عقل حیاتی دا ہے سنا ، عشق ہے رمز اس جگ دی
 خاکی پتلے صدقے آیوں ، لانجھاں دی چھڈ نگری
 تیرے پچھے چن ستارے گھنند کاں کھاندے رہندے
 جلویاں دے وچ تیری اک نگاہوں گھڑ بآ کھڑبی
 سجن دے راہ اندر جلوے سحرے ون سوتے
 شوقاں سدھراں والا پڑھدا نہیں آلے دی پئی

پُنگرن دا ہے ناں زندگانی یاں مُڑ صدق صفا دا
 ازل ابد اک دُڑکی تیری جیون ملک خدا دا

ہیبت وکیجھ قلندر والی ، شان سکندر والا
 اوہ کلیمی جذبہ تے ایہہ جادو جادوگر دا
 اوہ مارے تے اکھنال مارے، ایہہ لشکر نال مارے
 اوہ پیار سلوک تمامی ، ایہہ لڑائی دھکا
 دوویں دنیا چتن والے سدا حیاتی چاہندے
 ڈاہڈے دا سرت ویہا سو ایہہ، اسمدا بول رسیلا

لا سٹ قلندر والی بھن اسکندری ڈتے
 رسم کلیمی تازہ کر جے ٹونہ نہ ٹک سکے

(جاویدنامہ دا پنجابی ترجمہ)

اسپر عالم

اسیر عابد دا اصل نال غلام رسول اسیر اے تے اوہ علمی، ادبی تے تعلیمی حلقویاں وچ اسیر عابد دے نال نال مشہور نئیں۔ آپ 15 اپریل 1936ء نوں سید نگر ضلع گوجرانوالہ چوہدری مراد بخش دے گھروچ پیدا ہوئے۔ اسیر نے پرانگری دامتحان کوٹ بھاگا (گوجرانوالہ) تے میٹرک دامتحان علی پور چھٹوں پاس کیتا۔ ایسے دوران فاصل ادبیات (اردو تے فارسی) دے امتحان پاس کیتے تے بعد وچ جب اے کر کے بی ایڈ کیتا تے کرچیئن انسٹی ٹیوٹ رائے ونڈ وچ اسلامیات دے استاد مقرر ہو گئے۔ فیر ایم اے اردو دا امتحان پاس کر کے نومبر 1974ء وچ اردو دے لیکھار مقرر ہوئے۔ گورنمنٹ اسلامیہ کالج گوجرانوالہ توں ریٹائر ہو گئے نیں۔

اسیر عبدالداود امعرکہ ”دیوانِ غالب“، مکمل تے منظوم پنجابی ترجمہ اے۔ ائم توں اڈا وہناں نے امام بوصیری رحمۃ اللہ علیہ دے مشہور قصیدے ”قصیدہ برده شریف“، دام منظوم پنجابی ترجمہ وی کیتیا۔ ایسے طراں اوہناں نے حکیم الامت علماء اقبال رحمۃ اللہ علیہ دی مشہور کتاب ”بال جریل“، ”داجبریل اڈاری“ دے عنوان نال منظوم پنجابی ترجمہ وی کیتیا۔
اسیر عبدالدے ترجمے علمی تے ادبی حوالے نال بڑے اہم، تے فنی اعتبار نال پختہ تے سو بنے نیں۔ اوہ خالص پنجابی محاورے تے ماحول نوں بڑے سو بنے انداز نال ترجمے وچ استعمال کردے نیں۔

غالب دی غرزل دا پنجابی ترجمہ

(از اسپر عاپد)

دسداے رہن جے دُسِن مینوں لگے بُو ہے کندھاں
 میرے اُڈنے شوق دے کھمب نیں تیرے بُو ہے کندھاں
 بنجواں دی واچھڑ مُونہہ گھر دا دوجے بنے لایا!
 لوکو ہو گئے میرے کندھاں بُو ہے بُو ہے کندھاں
 پر چھانویں نہیں ایہہ تے اوہدے آؤں دیاں خوشیاں نیں
 جی آیاں نوں آکھن آگوں ٹرپے بُو ہے کندھاں
 کیبڑے دن میں رج کے رُتا جد اچّی ساہ کلڈھیا
 نیویں ہو کے میرے پیریں ڈیگے بُو ہے کندھاں
 تیرے باجھوں اکھ دا گمرا وسدے گھر دی وسیوں
 ہر ویلے روندے رہنے آں دیکھ کے بُو ہے کندھاں

(دیوان غالب دامنظوم ترجمہ)

فرہنگ

ج	پ	ا
دل:	پروار:	گشتی دا اک دا، روک سہارا
اکھاں:	میں پایا، میں پاواں	علاج کرنا، جتن کرنا
اگ دا بھانبر:	سفر، فاصلہ	تعیر کرنا
چخاں:	پیراں تھلے لتازیا	آنسا، میں آیا، میں آواں
چس:	پامھاں:	آکھاں:
سواد، مزا:	بھرے ہوئے	کھاوت
چور گے:	پُر ٹھے:	آمر:
چتر کاری:	پڑ چول کر ان والا	مطلق العنان حاکم، ڈیٹھر
چھوپے:	پس منظر	گئے دے اوپر والا حصہ
چھیاں:	بندوںست:	زوروالی
چھیاں گیاں:	پر بندھا:	استاکاری:
چھک:	جاری:	کارگیری
ح	پر چلتا:	الم، دکھ، غم
حلقہ آدارت:	ہموار، اکوجھی	اندوہ:
خ	پڑھی:	نابلغ، ناسمجھ
خصماں:	کردار:	ایانا:
چاہت:	پنچائیت:	اوے:
خلقیں:	پھٹکن:	سرار:
و	اکاڈمیا مختلف:	راز۔ بھیت
دھو، نشانہ بنالینا:	پھٹک:	آنسا:
دھڑک:	متفرقات:	جو ان ہونا، ودھنا
تائے:	وکھرا وکھرا	اتھرے:
داج و ہونی:	ت	مُوہبہ زور
دھوکھیاں:	خواہش کرنا	ب
اکھوار دا چھا:	ترکالا:	بوہڑا:
داخ:	شام داویلا	پرھوں (بڑا): وچھوڑا، غم
دنیاوی:	اکڑیا ہویا	بُتاسارنا:
دے:	ڈھیلے:	مطلوب پورا کرنا
دھنکار:	تانا:	بنی:
ڈھرگ:	گرم	درخواست، انتخا
ڈھرم:	تت:	بے قابو:
ڈ	لکڑی دے تئے نوں کھوکھلا کر	بے دوسا:
ویکھیاں:	تھا:	بے یقینا:
ٹینگیائی:	زیورات:	بے دادیاں:
ڈھیندے:	ٹونا:	بے قصور:
ر	ج	گندی نالی
رسد:	سارا جہاں:	بڑو:
خون:	علاقہ، حد، بیتا	بوڑما:
رویا:	بندے	بھوگی:
مزار:	جن:	گزاری
ر	کوشش	روٹی
رجاں، ذخیرہ:	جھلاں:	بھتات:
رجاں:	برداشت کرنا	بھاں بھاں کر دی:
روکیاں:	جلیل القدر:	اہمی، ویران
چھلیوں نیں:	اُچے مرتبے والا	بھڑو لے:
راکب:	چھوک:	پچھلو
	پنڈ:	بھویں:
	روکیاں:	پھری، واپس، پر لی
		بار:
		بھار، بوجھ، جنگل

میست دی اوہ تھاں جھٹے مولوی	کاٹھ:	کھوج:
بہہ کے واعظ کردا اے	جھوڑا:	رہتل:
چرخے دادھا گا جیدے نال چرخہ	کوڑا:	رہن سہن داطریقہ
مالی:	اٹلا، اوکھا	مناویں، خوشی کریں
چلد اے	اکھدیاں پوپیاں والال حصہ،	وال وال
مہاندرا:	اکھاں دی پیاری	رجھوئیں:
شاہت، موت پتھا	پیٹ	س راجا
مشغیریاں، مذاق	کاڈھاں کڈھنا: کھون لانا	کنڈے سو لاں:
مکھریاں:	کارنے: کم، کاتناے	سادھاں درویش
رُجان:	کنک: لشکر، فوج	سخ صاحبین شام سویرے
مہماز:	کرگنک: پنج	ساوے: ہرے، بزر
مسان:	کینڈے: گس دے	ستکارن: تعریف کرنا
مردے ساڑاں دی تھاں	کھندکاں: گرمی کھانا	سوہنا، صاف سُلکھنا:
قلمی ستاباں، نجے	گھر باغھری: لڑنا جگلوانا	سمرن: یاد کرنا
سوراخ	کھمب:	سچو: سلسلی ہونا، گل
مگھار:	کھاری: ٹوکری	سٹوپ بدھ مذہب دی عبادت گاہ
مکھلا:	کھنڈی: جبڑی تیکھی نہ ہو وے	سوہرا: برکت والا
گل دا کھنخا	کھنڈدا:	سیسیں: دعا
زمیں دا وہ حصہ جیہدے وچ	گ	سوں کے سم:
آدھی ریت آدھی مکی ہوندے	گوئی: باندی، نوکرانی	سوہ: کھون، پتا کانا
اے، زمیں دی قسم	گنڈھیں: شادی پلی کرنا	ش
ن	گن:	شوہ: محبوب، خاوند
اچھو، بخوبی	گالے:	شوم: کنجوس
نمیز:	گھنٹہ:	شیخنا: شیرا، شیر
نمایی:	گھنٹھیں میلا:	ص صم:
عڑت، تدر، وقار	گوہ:	چبوترہ
نام غدو:	گوڑی:	ع نازخڑہ
بلجی:	گور:	عشوہ: عین عیاں:
بے شرم، جس نوں لاح نہیں	روٹی:	بالکل ظاہر
نیں:	گھنی:	عرضان: لکھتاں، درخواستاں
ندی، نہر	ل	غ ہضم:
پیارہ بھت	لانچاں:	غڑپ:
پیو نہیں:	لیکھا:	ف فیکون:
لخن اثر ب:	لوزدیاں:	فیل صوفیاں:
اصلوں نیڑے	لیکاں:	ق فلسفہ دانی
و	لہ دھا:	ق
وقت:	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	قبوتوت: جسم، بخشہ
پھر، فیر	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	ک کوئی:
ونجا یم:	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
کونا، میں گنوایا	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
واچھڑی:	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
بیس دی بوچھاڑ	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
وحدت الوجود:	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
دی ذات ای موجود ہے	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
وحدت اشہود:	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
ذات دامشاہدہ کیتا جاسکدا اے	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
بھلنا:	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
وسرنا:	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
جنگل دا اک رکھ	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
وخارے:	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
بیوپاری	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
ورتن بھاچی:	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
وادھے:	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
۵	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
ہوند:	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	
بکڑیاں کوں:	لائیا، میالا، ڈھنڈلا	

اسم تضمیر بنان داطریقه

پنجابی وچ اسم تضمیر و مقصدا دا کرن لئی بنایا جاند اے۔ اک تے فکے دے معنیاں لئی تے دو جالا ڈپیار واسطے، ایہدے وچ دو معروف طریقے نیں۔

1- لفظ دے آخر وچ ’ڑا‘ یا ’ڑی‘ دا وادھا کر دتا جاند اے مثلاً

ڈکھڑا	ڈکھ	بچھڑا	بچہ
صندوقٹری	صندوق	مکھڑا	مکھ
دیکھڑی	دیگ	بچھڑی	بچی

2- کچھ لفظاں دے آخر وچوں الف اڑا کے ’کا‘ دا وادھا کر دتا جاند اے

ڈنڈا	ڈنڈا	مثلاً
------	------	-------

لفظ بنان داطریقه

کسے نوں پُکارن یا بلان لئی اسم مذکور دے آخر وچ ”یا“ دو دھاتا جاند اے۔

سوہنیا	سوہنا	بیشیریا	بیشیر	مثلاً
بھیڑیا	بھیڑا	کچھیا	کچھا	

جسے اسم موئنت ہو دے تے اوہدے آخر وچ ”یا“ نہیں سکوں ہے (یعنی) دا وادھا کیتا جاند اے جویں:

واریے سونی سونیے سونیے

بعض ویلے لفظ نہ اتوں پہلے مذکر لئی اے، اوئے وے تے موئنت لئی اے، ’نی‘ دے لفظ وی ورتے جاندے نیں جویں:

نی داریئے وغیرہ وے بیشیریا اولے سوہنیا

حاصل مصدر بنان داطریقه

مصدر نوں حاصل مصدر بنان لئی پنجابی وچ کئی طریقے ورتے جاندے نیں۔

1- مصدر دے آخر توں ”نا“ ہٹا دتا جاوے مثال دے طور تے:

جتنی	چمکنا	چمک	چمکنا
لٹنا	کھیڑنا	کھیڑ	کھیڑنا

2- مصدر وچوں صرف ”ن“ غائب کر دتا جاوے مثال دے طور تے:

ترڑفا	بچھڑنا	بچھڑا	بچھڑنا
-------	--------	-------	--------

رگڑنا	رگڑ کنا	چھڑ کنا	چھڑ کا
-3 مصدردا 'نا' ہٹا کے 'ائی' دا اضافہ کر دتا جاوے:			
لکھنا	لکھائی	پڑھنا	پڑھائی
وڌھنا	وڌھائی	دھونا	دھوائی
-4 مصدردا 'نا' ہٹا کے 'ت' لگا دین نال:			
چلنا	چڑھنا	چڑھنا	چڑھت
لکھنا	لکھت	پڑھنا	پڑھست
-5 مصدر دا 'نا' کے 'اوٹ' دا وادھا وی کیتا جاندا اے مثال دے طور تے:			
بننا	بجنا	بناؤت	سبجاوٹ
-6 صفت دے اگے "ن" دا وادھا یاں مصدر دا "نا" ہٹا کے 'ان' دا وادھا مثلاً:			
اچانا	اچانہ	بنانا	بنان
وڌھانا	وڌھانہ	اُٹھانا	اُٹھان
اکوجیہ لفظاں وچ زیرِ ذریتے پیش نال معنیاں دافرق:			
دو جیاں زباناں دی طراں پنجابی وچ وی اعراب دے بدل نال لفظاں دے معنی بدل جاندے نیں مثلاً:			
نہ دے	بھج دے	گھنہ شہ	ٹل
گلے ہوندے	بھج دے	زور	ٹل
سردے	بھج دے	ٹکنا	ٹل
اُکھارنا	پُٹنا	و سنا	ر سنا
بر باد ہونا	پُٹنا	و گنا، سمنا	ر سنا
ما تم کرنا	پُٹنا	ناراش ہونا	ر سنا
رگڑ (فعل امر)	مل	مشین	کل
ملاقات کر	میل	پھمنی	کل
قیمت	میل	سارا	کل
سلو نا	لوں	گنئی کر	گن
نمک	لوں	وصف	گن

امتحانی پرچیاں دی تدوین لئی سفارشات

(ب) بارھویں جماعت لئی

(مضمون = 30 نمبر + مرکزی خیال = 10 نمبر)	نثر ---- 40 نمبر
(شاعر ادے نال نال شعر ادی تشریح)	نظم ---- 30 نمبر
ادبی اصناف + قواعد (الفاظ سازی)	15 نمبر
(امناف ادب - 10 نمبر، قواعد - 5 نمبر)	
شاعر ادی حیاتی تے فن	15 نمبر
	کل نمبر 100

مطالعے لئی کتاباں

سلطان الطاف علی	مرتبہ:	ایيات سلطان باہ و رحمۃ اللہ علیہ	-1
مولوی غلام رسول عالمپوری		احسن القصص	-2
عارف عبدالتین		اکلاپے داسافر	-3
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	مرتبہ:	بول فرید رحمۃ اللہ علیہ	-4
ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)		تصوّف تے پنجابی دے صوفی شاعر	-5
مقصود ناصر چوہدری	مرتبہ:	پنجاب دے لوک گیت	-6
عبد الغفور قریشی		پنجابی ادب دی کہانی	-7
ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)		پنجابی لوک گیتاں دافتی تجزیہ	-8
ڈاکٹر شہباز ملک	مرتبہ:	پکی روٹی	-9
ڈاکٹر محمد بشیر گورایا		مطالعہ غلام رسول عالمپوری	-10
ڈاکٹر انعام الحق جاوید		پنجابی ادب دا ارتقاء	-11
ڈاکٹر اسلم رانا (مرحوم)		نوک پلک	-12